І. СТЕПОВА ВДАЧА

Гей, весело вже на світі білому, ой весело! Червневе сонечко так і ллється ясним промінням із синього неба. У березниках сміються ясною зеленню паняночки-берези та приглядаються білій, стрункій вроді своїй у срібних дзеркалах ставочків і струмків. Буйні трави, закосичені яскравими квітками, граються зі свавільним леготом і шелестять розмовоньку любу" Із-над сріблистих струмочків визирають звабливо синьоокі "любимене", над ставками й болотами пишається жовтим цвітом широколисте латаття, попід кущі жовто-синіми килимами стеляться "брат із сестрою". А в травах коник-стрибунець черкотить, а понад травами метелики й бджілки трудящі звиваються. А понад водами рої комарів у сонячному промінні бренять, русалки сині, бабки й однодневниці буяють. А понад ними ластівочки бистрокрилі, вороги їх! Густолисті кущі аж лящать співом пташок. А над усім цим погідне небо. А сонечко так і ллється ясним промінням на ліси, на левади, на поля, на тиху Вихру, на гордий замок князів Мстиславських і на хати города Мстислава. Щедро, прещедро за всі дніИлється проміння світле та тепле й одсвічується в плесах вод тихих, сріблистих!

Радощі, втіха довкруги!..

Не диво, що й ясноволосі нашадки кривичів на хвилину наче кинули свій сум. їх сиві очі теж сміються до сонечка тепленького.

Рибалки жвавіше, як звичайно, затягають сіті та ятери на Вихрі річці. Рубачі в княжих лісах веселіше цюкають сокирами й пилами зубатими працюють. Веселіше й меткіше ввихаються жінки й дівчата біля хат і городів. Під впливом радісного, благодатного сонячного проміння всі наче забули на хвилину про горе своє, про те, що працюють більше для панів, ніж для себе.

Дивний чар сонця благодатного. Воно в силі й у рабові збудити людину!

Оте ясне сонечко визвало й княгиню Мстиславську Уляну. Вийшла вона з понурого замку в сад погуляти. Вийшла струнка, чорнява, кароока красуня. А біля неї дві донечки-ясочки. Старша, п'ятнадцятилітня синьоока русява Улянка, й молодша, дванадцятилітня кароока чорнявочка Настуся.

Улянка йде біля ненечки поважно. Вона ж уже "ясна князівна", до неї уже юнахи-лицарі наймогутніших українських і литовських родів у свати шлються.

Зате ж мала Настуся хвилиночки тихо не усидить! То підбіжить, щоб погнатися за метеликом чи пташкою, чи квітку зірвати, чи й так-таки. То знову щебече про щось ненечці, про щось питає, оповідає щось.

А ненечка гладить донечку по чорних кучериках і всміхається мило. Дивні думи наводить їй вид непосидющої донечки.

— Зовсім моя вдача, коли я була в її літах. Не та я була щр тепер, не та! Всюди мене повно було. Тут я наче зовсім змінилася,— думає княгиня.— Мабуть, природа тут найбільше винна, бо я ще не постарі-лася та й журба мене не давить...

ї згадала княгиня щасливі дні дитячих літ своїх і чарівні околиці рідних сторін. Ой, не так тут, як там! У її рідних Черкасах! Там небо чисте, голубе! Білі хатки в садках зелених, а перед кожною хаткою квітник. Гей, не так тут, як там! Тут понуро, сумно, мряка, багна! А там сонця, сонечка ясного така сила, така сила! Там і весна, і літо, і осінь інакші, миліші, повні світла, радощів, квітів. А й нічка така зоряна, чарівна. І люди не ті! Веселі, співучі, а при тому буйні та горді! Волю над усе цінять! А тут, хоч і добрий народ, та гнеться мов лоза — покірний,

терпеливий. А найгірше, що тут усі такі сумні, понурі. Сумно, невесело тут! Гей, де ви дитячі, щасливі літа?! Та нараз княгиня мов отямилася../

— І чого я попадаю в таку задуму? Що мені сталося? Чи ж не з вольної волі пішла я туди, чи ж зле мені, чи не любого чоловіка маю, чи ж не дбає він, щоб мені кожну хвилиночку вприємнити?

Так потішала вона себе, та суму цим із дунгі, ні з виду не зігнала. Ходить княгиня по саду, а за нею думи її. І не чула, як у город увійшов князь Іван. _

— Чого так задумалася моя княгиня? — почула вона нараз запит. Княгиня підвела голову й усміхнулася.

— Я? Нічого, радію сонцем!

— Щось не видно на твому личку, Уляночко, тієї радості,— сказав князь.

— Сонце нагадало мені мою сонячну, веселу сторону,— відповіла княгиня щиро.

— ї того засумувала, ясочко моя?

— Ні, я не засумувала, чого мені сумувати? От так якось...

— Я розумію тебе, кохана! Пташка, що купал(а крильця з малечку в сонячному промінні, не може звикнути до хмарного неба. Та що ж діяти?

— Не роби собі з того вислідів, мій милий! Це така хвиля тільки. Я щаслива при тобі. Ти моє Сонце!

— А ти моє, кохана! Я прийшов попрощатися з тобою. Вибираюся на лови.

— Далеко?

— Ні, близенько.

— Таточку, татку, візьміть мене з собою на лови! — кинулася до батька мала Настуся.

— Тебе на лови? — зчудувався князь.

— Візьміть, візьміть мене, таточку любі, дорогенькі! — щебетало дівчатко й повисло на дужому рамені батька.

— А що ж ти там діятимеш така мала? — питав батько.

— Чому що? Я чей вмію вже й на коні їздити і з лука стріляти. Візьміть мене, таточку, візьміте

Мати засміялася:

— У мене вдалася ясочка моя! Я було з покійним батечком на ло-і ви ходжу, на коні вганяю,— сказала.

— Степова вдача,— замітив батько й задумався. А по хвилі сказав:

— Ну, коли дуже хочеш, Настусечко, то хай буде. . Дівчатко з радощів скакало й плескало в долоні.

— На лови їду, на лови! Ненечко, я йду, переберуся й лук і сагайдак свій візьму.

І, не ждучи на неньчин призвіл, побігла в кімнати. А очі батечка й ненечки слалися слідом за дівчатком, поки воно не зникло в дверях дому. І блистіли радістю. Потім усі подалися в світлиці.

За хвильку конюший вивів пару коней, сивого й карого. Обидва гарні, баскі, що служба ледве вдержати могла їх.

Заразом вибігла Настуся, переодягнена до дороги, з малим сагайдачком і луком на плечах. Жваво підбігла до Карого й наставила йому руку, що в ній держала шматок хліба.

— А мій Карий, мій конику,— щебетала вона й гладила коневі гнучку шию,— на їж, їж хлібця!

При допомозі конюшого видісталася на сідло й уже на коні ждала на батька. " ,

Вийшли на рундук князь і княгиня та князівна Улянка.

— А наша Настуся вже й на коні! — сказала князівна Улянка.

— Справжня амазонка,— засміявся батько й подався на подвір'я, вискочив на Сивого, рукою попрощався ще з княгинею та зі старшою дочкою. Спняв коня й закликав:— З Богом у дорогу!

Рушили. Попереду князь із донечкою, а за ними дружина. Заіржали борзі, баскі коні, затупотіли копитами, загавкали собаки на прив'язі, заторохкотів віз із> ловецькими та кухарськими причандалами й відділ зник за ворітьми замку. Ловецьке оружжя було всіляке. Були вже й рушниці, тоді ще рідкість, новина, та було ще доволі луків та рогатин. Князь Іван любив уже полювати рушницею, там між дружинниками були ще й такі, що воліли старе оружжя.

Княгиня зі старшою князівною постояли ще хвилинку на рундуці, а потім подалися в світлиці.

І на замковому подвір'ї стало йусто й тихо.

II. ПЕРІШ ЛОВИ

ї привітав їх ліс могутній! Пошумом сильним і зеленню веселою. І стукіт жовни нісся між деревами і щебет різноманітний птиць усяких...

В'їхали в ліс. •

— Тату, таточку, як тут гарно, як велично! — раділа Настуся.— То не сад наш!..

Батько розсміявся:

— Ну, певно, що ні! Та не знаю, чи зважилася б ти бігати туди так безпечно, як по саду?

— Сама ні, але в товаристві та ще й із оружжям зовсім не лячно,— відповіла Настуся.

— Станемо засідкою на великій поляні,— сказав князь до дружинників.

їхали дорогою, прорубаною між конаристими дубами й бучиною. Крізь густолисте верховіття продиралося то тут, то там синяве небо. Конаристі дуби і граби творили над дорогою темно-зелене склепіння. Тупіт кінських копит нісся луною по лісі. Люди зачіпали віття дерев та стрясали з ранішнього листя росу. Тут і там тріщав під кінськими копитами хмиз.

Аж станули на невеликій поляні.

— Тут ізсядемо з коней! — дав наказ князь.— І ти, Настусю, зостанеш тут на возі, а ми підемо на велику поляну на засідку.

— Тату, таточку, візьміть мене з собою! — прохала Настуся.

— Добре! — сказав князь.— Бачу вже, що я ніколи не зможу тобі опертися.

— Які ви добрі, таточку! — сказала донечка й зіскочила з коня. Пішли пішки в рідкий березник, що ріс на доволі сухому пагорбі.

Сонце спливало ясним промінням на жовті мохи та на дрібну, недужу соснину, що росла кущами, на низькі, безсилі берези, що ледве животіли на болотах. Верх пагорба росли вищі берези та вільшина.

— Тут станемо,— сказав князь,— бо далі небезпечно запускатися, там можна в болотах утопитися. Спустіть собак! — сказав до слуг.

Усі розставилися поза деревами з наготовленими рушницями й ждали. Настуся стояла біля батька.

— Що ж ти, Настусю, вполюєш своїм луком? — сміявся батько. А вона спокійно та самовпевнено відповіла: л

— Побачите, таточку, що я добре ціляю. Нараз роздався гавкіт собак.

Усі втихли.

— Щось є,— шепнув князь,— позір давай! Усі заперли в собі віддих. Вп'ялили зір туди, відкіля доходив гавкіт

собак.

А в гущавині враз із гавкотом собак чути було тупіт і ломіт гілля. Тривало це довший час. Аж вкінці показався з гущавини лось-рогач. На голові в нього яснів чималий вінець лопатово-пальчастих рогів. Роги були закосичені зеленим гіллям, що начіплялося до них у бігу гущавиною.

Князь націлився на лося й вистрілив. Куля пролетіла попри самого лося. Аж тут засвистіла стріла. Це Настуся вистрілила з лука. Лось завертівсь на місці. Князь ухопив другу рушницю, що її подав дружинник. Стріл був щасливий. Куля поцілила звіра і він упав на передні ноги. Із гавкотом пригнали до нього собаки. Лось пробував зірватися, та вже несила була. Ловці поспішили до нього й відігнали собак.

— Стріла князівни поцілила в саме, око,— сказав один із Ловців і підняв угору стрілу, що її щойно витягнув лосеві з ока.

— І як це ти так поцілила в саме око? — чудувався батько.

— Бо я хотіла поцілити в око! — відповіла князівна твердо.

— Якби не це, був би, може, нам лось утік,— говорили ловці. А князь підняв донечку вгору й поцілував її.

— Славно, славно, моя ясочко! Лицар буде з тебе. Тепер такі часи, що й від жінок вимагають лицарського духу та завзяття,— сказав.

Настуся була на сьомому небі. Був це найкращий день у дотеперішньому її житті.

Тим часом ловці впоралися з лосем і витягнули його на віз. Собаки знову погнали в ліс. А ловці розмістилися на своїх позиціях.

Недовго чекали й знову залунав гавкіт собак. Тепер нагнали вони двох сернюків.

Обох вполювали.

— Гарний день маємо сьогодні,— сказав князь,— лови дописують нам.

— Це князівна така щаслива на руку,— говорили ловці півжартом, півповажно. ,

А собаки знову виполошили звірину. Так кількома наворотами. І за кожен раз щастило.

Потім кухарі варили обід із дрібної дичини^ що її теж чимало вполювали.

Гей, та смакував вже всім цей обід, смакував! Навіть Настусі. Ніколи найкращі ласощі не смакували їй так, як цей обід.

По обіді знову були лови. Теж удатні. Як сонце готувалося вже до заходу, був повний віз усякої дичини.

Весело вертали всі, задоволені. Гуторили. Щаслива була Настуся. Довкола себе чула вона, як дружинники згадували її ймення, хвалили її бистре око й витривалість. І мило було їй слухати це.

Уже сонце низько над лісами було, як воротар отворив їм замкові ворота.

В'їхали на подвір'я. Тупіт коней і гуркіт воза викликав із замкових світлиць усіх домашніх.

Вийшли княгиня й старша князівна.

Настуся зіскочила з коня, віддала поводи одному з джурів і побігла до неньки.

— Ну, як там, моя ловкине, багато вполювала ти своїм луком? — спитала княгиня з усмішкою щастя.

— О, ненечко, так гарно було! — відповіла на це Настуся з захватом і кинулася в неньчині обійми.

При вечері князь оповідав княгині про Настусин подвиг. А на княгиненому лиці малювалася радість і гордість. Настуся була така щаслива.

III. ЩО СКЛАЛОСЯ НА ВЕСІЛЛІ КНЯЗІВНИ УЛЯНИ?

Минуло два роки. Засватався до князівни Уляни лицар-красень, князь Михайло Жсславський. Скоро й справили весілля.

Гей, що то за весілля було! Тучне, гучне! Музики з Києва, вина грецькі, мед подільський, а від страв і печив аж столи вгиналися.

А князівна Настуся за першу дружку була. За першого дружбу — князь Семен Слуцький.

Та щось пан дружба дуже за дружкою очима пасе, раз у раз біля неї ввихається, трохи-трохи обов'язків дружби не забуде, а в танцях вже князівни Настусі сливе з рук не випускає, других красунь наче й не бачить.

Та й князівна Настуся карі очі свої наче топить у синяві його очей.

А справді красень був князь Семен. Що, дубчак молодий, рослий та кремезний, а що вітер степовий, буйний та бистрий у танці.

Не скрився цей взаємний порив двох молодих сердець перед досвідченим зором старости весільного, князя Василя Пинського й він сказав із приязною усмішкою:

— Дай, Господи, діждати мені хвилі, що я старостуватиму ще й на весіллі першої дружки й першого дружби!

А князівна Настуся не зашарілася на ці слова навдивовиж всім, а сміло глянула дядькові князеві Василеві в очі й потім перевела зір на князя Семена.

А князь Семен Слуцький увесь наче в небі:

— Дай, Господи! Та не знаю, що скаже на це князівна Настуся?

— Настуся, князівна Мстиславська, не дасть князеві Слуцькому гарбуза, а рушників уже понадбала,— відповіла весело князівна.

— Така вона в мене! — сказав князь Іван на радощах.— Смілива й рішуча завжди й усюди...

— Мабуть, не буде князівна Настуся печі колупати, як старий звичай велить,— зауважив жартом боярин Іван Рогатинський.

— Чого ж би ні! — відповіла Настуся, розсипаючи перловий сміх.— Я по батечкові з Ольгердового роду, а правило литовських князів: "Ми старини не рухаємо!" І я не зневажатиму старини. Каже старий звичай колупати піч, то й колупатиму.

— Й очі соромливо треба опустити! — говорив дальше Іван Рогатинський.

— Той спущу,— сміялася князівна,— а вас, дядечку, попрошу, щоби ви мене навчили цих звичаїв. Та чи там у вас, у Рогатині, такі самі сватальні звичаї, як у нас у Мстиславі?

— Знаю я, князівно Настусю, й наші рогатинські й ваші мстислав-ські звичаї,— відповів боярин.

— То й я прохатиму запізнати мене з ними, щоб я не спроневі-рилася правилу литовських князів і несвідомо не виступила проти звичаїв,— говорила князівна Настуся.

А Василь, князь Пинський, сказав до Семена, князя Слуцького:

— Ну, князю Семене, посилай сватів та проси мене в старости! А скоро, бо я вже старий, готов не діждатися весілля, йк відкладатимеш.

— Я на крилах радий із сватами прилинути! — відповів князь Семен. — Тільки уряд дружби скину зі себе, зараз тебе, князю, на свата прошу, а потім на весільного старосту.

— Так, то люблю! — сказав князь Василь.— Випиймо ж за здоров'я нових молодих! Многая літа князеві Слуцькому й судженій його князівні Мстиславській Настусі.

— Многая літа, многая літа! — загриміли гості, піднявши в гору чаші з перлистим грецьким вином.

Веселощі, радощі, співи лунали навкруги. Розбавлені весільні гості ввихалися, гаморили. Молодь поринала всією душею в танцях, а старощі, що чоловіки, то при чарках і чашах про справи всякі

розправляли, а що жіноцтво, то теж між собою словами перекидалися та на вид розбавленої молоді молодощі свої згадували.

У молодої й сум, і радість на переміну йшли — чому, сама сказати б не вміла. Бо гарний і зі славного роду був молодий, тай лицар над лицарі. І горда була князівна Уляна з лицаря свого, й щаслива, що її вибрав за дружину собі, але й сумно було їй, що прийдеться кидати батька, неньку, рідний дім, сторони рЦні та іти в чужі сторони між людей чужих. Хоч і кажуть, що Волинь, де добра князів Жеславських> куди краща й привітніша.

Але зате князівна Настуся вся аж сяє радощами. У. її розумній головці снуються вже картини гарної, чарівної майбутності при боці Любого чоловіка — сокола ясного, князя Слуцького Семеш.

Гуло, шуміло на пишному замкові князів Мстиславських цілісінький тиждень. Бавилися князі, бавилися бояри, бавилася шляхта, веселилася я служба княжа, й піддані княжі. По всіх княжих землях роз-возили княжі тивуни мед і пиво, звільняли на весь тиждень від робіт на княжих землях, а то й від частини данини.

Тиждень цілісінький тривало весілля, тиждень цілісінький шуміла радість, тиждень цілісінький лунало по всіх посілостях:

— Нехай живе княгиня Уляна з Мстиславських_ і князь Михайло Жеславський!

А потім поволі стзли роз'їздитися.

І поволі життя на Мстиславському замкові прибирало давний вигляд.

Хороми замку пустіли, люди на замку ставали до звичайної праці. Останніми виїжджали молодята.

Гей, що було плачу й зітхань! Мати, хоч і як старалася, не в силі була здержати сліз, а князівна, чи то пак тепер уже княгиня Уляна

Жеславська, й не старалася,здержувати сліз. Плакала й нянька, старенька Оксана, ба, навіть отець Алімпій, учитель обоїх князівен, мав очі вогкі від сліз.

Князь батькб держався наче, але теж був якийсь не свій,

— Тепер тільки ти зостала мені, доню! — сказала княгиня-мати до князівни Настусі, як поїзд із молодятами рушив на замкові ворота.

А князівна Настуся нічого не відповіла. Подумала:

— Бідна ненечко! Ой, скоро чвже й остання твоя пташечка вилетить із гніздечка твого за своїм сЬколом ясним. Зостанеш сама-самі-сінька в цьому понурому замкові, ти, що так сонце любиш...

Не дово тривало — прилинув сокіл ясний по пташку свою.

Приїхав князь Василь Пинський і боярин Іван Рогатинський із молодим князем Семеном Слуцьким у свати, руки князівни Настусі для князя Семена прохати.

Забилося серце в княгині матері, здогадалася сердешна, чого вони приїхали. Ой, здогадалася! Ба, ні, пізнала, бо ж приїхали всі три на білих конях, гарно прибраних, із хоруговцями в руках, із знаменами князів Слуцьких, як звичай велів.

— Свати до моєї Настусі! — подумала, й на лиці її й гордість відбилася, бо припав до вподоби князь Семен, і тривога.

— Заберуть у мене останню розрадоньку мою.

Забилося серденько й у князівни Настусеньки та радісно так, так уже радісно, що й не описати!

Так радіє пташка, коли їй із клітки на волю вирватись удасться й до свого, до власного гніздечка полинути. Так радісно купає вона крилечка в сонечку ясному й щебече, щебече...

Чи ж ти, князівно Настусю, тут у батечка та в ненечки в неволі була, мов пташка в клітці? Чи ж не виповняли батечко й ненечка кожнісінького бажання, коли ти тільки прохала чого-небудь, чи ж не була ти для них, батьків твоїх, їх ясочкою ясною?!

І добре було в батьків, і всі бажання сповняли, але ж треба було прохати. А я, князівна Настуся Мстиславська, хочу власну волю мати, сама панею своїх бажань бути, сама свої бажання виконувати могти!

Гей, князівно, чи не жаль тобі ненечки й батечка самих-самісіньких зоставляти?!

Немає часу тепер про це думати, не пора. Тепер радощі, ясні радощі! Пташка радіє, впивається сонечком ясним! Пташка, що готова вилетіти з клітки.

IV. ПРИЇХАЛИ СВАТИ

Всі три князі враз із дружиною вже на подвір'ї замковому. Із коней ізсідають, у хороми йдуть. Уже під дверми вітальні.

А тим часом у хаті мала метушня. Служба готовить усе для зустрічі ' старостів.

Миттю й стіл застелили, й хліб святий на столі на покутті поклали.

А служебні панянки князівну Настусю прибирають, усе, що треба, готовлять: і рушники пишно мережані, й хустку дорогу шовкову, і золотий піднос заграничної роботи.

Застукали тричі старости шаблями в двері. А вдруге знов тричі, й утретє так само.

Аж як втретє застукали, тоді князь Іван:

— Коли добрі люди та зі словом добрим, то просимо в світлицю!— сказав князь і сів за столом на ослоні, засланому старинним грецьким килимом, а біля нього княгиня.

Увійшли старости в світлицю. У князя Василя білий хліб у руках. Князь Семен затримався біля дверей. І поклонилися старости образам святим, а потім князеві і княгині.

І питає князь Іван:

— Хто ви й відкіля та за чим вас Господь привів у наші пороги? От і став князь Василь законні речі говорити:

— Князю-батьку, й ти, княгине-мати, дозвольте перш за все поклонитися вам, а потім не відмовтеся, будь ласка, вислухати нас. Коли буде вам наше не влад, то ми зі своїм підемо назад. А що ми люди чесні й без лихої науки, то ось вам хліб святий у руки.

Князь Іван узяв хліб, поцілував його, поклав на столі біля свого хліба та сказав:

— Хліб святий приймаємо, а вас послухаємо. А вас, панове подорожні, просимо сідати, щоб усяке добро сідало, й прохаємо сказати, відкіля приходите, з якого царства, з якого государства?

Тоді князь Василь:

— Ми люди німецькі, ловці молодецькі, йдемо зі землі турецької. Ось ми з нашим князем-соколом пустилися на лови. А сокіл зобачив соколицю, хотів її спіймати й пустився доганяти. Трохи, трохи не дігнав та нараз із очей потеряв. Соколиця пропала, мов під воду упала. І пішли ми слідами, полями, лісами. Пройшли море німецьке й усе царство турецьке. Скрізь бували, питали, ніде про нашу соколицю не чували. Аж нам люди сказали, що у вас її видали, що в вас вона сонцем сіяє, соколів красою приваблює. А ця соколиця — ясна князівна Настуся красавиця. Тепер, батьку-мати, будь ласка сказати, чи соколицю соколові віддасьте, чи нехай іще підросте.

А князь Іван:

— Та що це, мостиві іianове, за/напасть така! Гей княгине-мати, як нам тут раду дати?! Хіба кличмо дочку на пораду? Князівно Настусю, будь ласка сюди!

Вийшла князівна Настуся, мов весна красна. Личко злегенька зашарілося, чи то з радощів, чи з сорому дівочого? Мабуть, одне та друге! Вийшла, вклонилася та на боці станула, а там наче щось нагадала, усміхнулася, зір додолу потупила й підійшла до печі, наче колупає її.

А тоді князь Іван:

— Бачите ловці молодецькі, що ви накоїли? Мене з княгинею моєю засмутили, дочку засоромили, що трохи-трохи зі сорому печі не повалить. Мабуть, не думає вже в батька-неньки літа проживати. Що ж діяти? Нема іншої ради, треба хліб святий від вас прийняти, а вас пов'язати, щоб слави на нас не пускали, наче то ми соколиць-красунь переховали. Гей, доню, чи не має в тебе чого пригожого, щоб цих ловців-молодців та пов'язати?

Був радісний і водночас поважний.

Подала прислуга князівні на золотому підносі два довгі рушники, чудово орлами мережані, а вона поклонилася тричі до образів, поклонилася потім батькові та неньці й подала один рушник старшому старості, князеві Василеві Пинському, а другий другому старості, бояринові Іванові Рогатинському.

— Спасибі батькові й матері, що свою дитину раненько будили та на добре вчили, спасибі й князівні Настусі, що рано встала, тонко пряла й такі орлисті рушники придбала.

А потім старости пов'язали собі рушники й князь Василь сказав:

— А тепер в'яжіте князя Семена, привідця нашого, щоб нам не втік.

А князь Іван:

— Ну, доню, бери шовкову хустку та тяч князеві Семенові за поясок, щоб від тебе не втік, а найкращий на це лік, тепер князя поцілуй, а потім люби та шануй!

Тоді князь Василь:

— Тепер молодята кланяйтеся перше батькові, а потім матері в ноги тричі.

І поклонилися батькові обоє, а батько їм науку давав, як у світі жити обом. Потім'поклонилися матері теж тричі. Мати не стрималась, заплакала, й словечка не сказавши, благословила.

Тоді князь Василь:

— От довели ми діло до кінця, а молодят до вінця. А за всю нашу роботу, дайте нам меду на охоту.

А батько й мати:

— Прохаємо, милостей, на хліб, на сіль і на сватання.

І стали слуги меди й вина та страви всякі на стіл приносити.

А молодят посадили на посаг на покутті. Батько сів біля молодого, а старости на ослоні. І старости пили, мед-вино хвалили, що дв по— світу не бували, таких напитків не пили, не видали.

А там уже під охотою трохи, князь Василь і боярин Рогатинський і жартами посипали, як із рукава. Тоді й князівна Настуся —не видержала й у боярина Рогатинського зі сміхом веселим спитала:

— Чи добре я, дядьку Іване, звичаїв держалася, чи як слід соромливо очі додолу спускала, чи добре колупала піч?

— Добре, добре! — відповів боярин.— Ти скажи мені, Настусю, чи ти це сама так гарно рушники ткала, пряла та мережила так чудово орлами?

На це мати-княгиня:

— Тут уже я скажу, що це вона пряла, ткала й вишивала, бо я сама подбала, щоб це з її власних рук вийшло. Так старий звичай вимагає, а я старину над усе шаную.

— Це гарно,— признав боярин Рогатинськінй.— Я бачу тут у Литві ще старі наші звичаї й мова наша в пошанівку. У нас під Польщею вже не

так. Там уже все підлабузнюється під польщину. Ледь панят-ко — уже праці просто соромиться, щоб білих ручок не споганити.

— О, там у Польщі все панство, а то й підпанки на вигоди звикли, люблять із чужої праці жити,— додав князь Василь.

— Так, так! — казав князь Іван.—Знаю я, важко там живеться нашим. Там куди не ступи, скрізь латина, а в нас ні, у нас наша рущина має перевагу. Так і кажуть у нас:

— . "Польська квітне лаціною, Литва квітне рущизною, Без той в Польщі не пребудеш. Без сей в Литві блазнем будеш!" ^

— За латиною там і чужі звичаї заводяться. У нас із рущиною й старі звичаї держаться.

—'.Так воно є в нас,— додав князь Василь,— та, на жаль, і в нас латинь починає брати верх. І в нас наші, що перейшли на латинство, хочуть верховодити, хоч вони в меншості.

А боярин Рогатинський:

— І будуть верховодити не тільки вони, а й зайди латинники з Польїці, коли не будете згідно виступати та ще між собою свари заводити. Живий приклад маєте на нашій Галицькій волості. Що ми там тепер значимо? Ніщо! Хіба що простий народ держиться кріпко своєї віри й мови, та бояри бідніші. А винна теж головно незгідливість.

Коли так у світлиці розмовляють, на замковому подвір'ї лунає гамір, стукіт, а там і крик.

Всі гості й домашні вийшли на рундук.

— Що там таке, що тут за крик? — спитав князь Іван грімко. Княжий тивун підійшов до князя, поклонився та оповістив:

— Це піймали втікачів. Вони люди непохожі й утекли без дозволу з землі. ' . ~

— Це не так, милостивий князю,— заявив середніх літ чорнявий, високого "росту, худорлявий селянин,— ми з усім нашим родом, діди й батьки наші, й брати наші, й ми самі вільні люди, ходячі. І наші предки, ми рамі тільки добровільно служили князям Мстиславським, але перебували й у інших місцевостях. і ■ .?

— Як ти зовещся? — спитав князь Іван. .

— Я Гриць Лященко,— відповів селянин.

— Лященко,— повторив князь Іван,— назвище не тутешнє...

— Бо наш рід не відсіль виводиться, а з Черкас. Мій прадід Семен Лящ жив іще в Черкасах, як вільний, та дід тут оженився й осів у цих землях ще за князя Володимира бльгердовича.

— Із Черкас,— сказала княгиня Уляна,— з мого родинного міста. А тивун говорив:

— Може, дід його й був із ходячих, та тут оженився з негіохожою і сам став непохожим. І дід його, батько служили тяглою службою зі сохою, із серпом, з косою, сокирою, як і інші селяни. '

— Воно так,— признав Лященко,— але ми бували й у інших іміс-тах. / ^

— В інших містах бували, як утікачі,— говорив тивун. На це обізвався молодший Лященко:

— Ми утікали їіе^ед кривдою.

/— Не треба було втікати,— замітив князь Іван,— я кривди не терплю й коли хто з моєї служби кривдить людей, гостро караю.

— Сама неволя кривда! — відповів знову молодший Лященко.

— Батечку,— втрутилася Настуся,— відпусти їх, хай ідуть куди їх воля, вони з матусиних Черкас.

— Ні; доню, годі! Коли я так зачну пускати всіх, то хто робитиме на наших полях.

А Настуся знову:

— Батечку, ти чув, як він казав: "Сама неволя кривда", святе письмо каже, що всі люди рівні.

— Те, те, те! Не я, доню, заводив цей лад, не я його й зміняти буду.

— Через це, батечку, що Лященків цих відпустиш, ще не зміниш старини! Відпусти їх, відпусти, батечку любий, батечку мій. Відпусти їх тому, що вони з Черкас, із неньчиного рідного міста.

А ненька говорила, наче до себе: ,

— Мої милі Черкаси! Гей, чи стоїть іще там наш дім батьківський? Зачув ці слова князь Іван і задумався. А потім сказав:

— Ну, добре, люди, я вас ^відпускаю! Зараз і відпускну грамоту напишіть їм.

Лящепки вклонилися князеві низенько: , 1

— Дякуємо, дякуємо тобі, князю ласкавий! Усі домашні й гості вернули в світлиці.

А князівна Настуся говорила до боярина Рогатинського:

— Ти бачив, дядечку, які щасливі були вони, які розсяяні були в них лиця, коли батько сказав, що відпускає їх.

— Воля всякому дорога, всякому мила! — відповів боярин Рога-тинський.

А князівні Настусі вихопився оклик, вона й сама несвідома була відкіля прийшов:

— Чого ж не всі люди мають її, цю милу, дорогу волю!? Тут втрутився її батько:

— Не наша сила зміняти старину ^— видно, що так добре, коли так є!

— Ні,— відповіла князівна Настуся,— чимало є в світі такого, що не повинно бути, що треба замінити новим, кращим.

— Так, але на це треба людини, чи людей, що могли б це зробити,— зронив боярин Рогатинський,— а їх у нас немає.

'— Поки що немає,— повторила князівна Настуся й додала,— але можуть, ні, мусять бути. Так на завше не може зостати, як є тепер!

— Не наша в цьому голова! — відповів князь Іван Мстиславський.

— Твоя правда, князю Іване, ви, князі, й ми, бояри, з вами вже своє відбули! По нас прийде хтось новий і візьме верх у народі,— сказав Рогатинський.

— Хтось новий? А хто ж? Чей же не чорні смерди, не холопи?!

— Не знаю! Може, й вони, а може, й не вони? Одне знаю, що наше вже пропало! Княжі й боярські роди наші стануть, а то й уже стають, як ось у нас, у галицькій волості, чи то у "руському воєвідстві" — погноєм чужому народові.

— Так, так! Це сумно, що в вас там таке діється,— заявив князь Мстиславський.

— І в вас до цього прийде! Ми, бояри, й ви, князі, кажу, вже не здібні до проводу в народі, народ найде собі нових провідників.

— Твоя правда, Іване, народ найде собі нових провідників. Я вже потрохи й бачу, х^о перейме керму від нас,— казав князь Василь Пинський,

— Хто саме? — спитав князь Іван Мстиславський.

— Міщанство, наше православне міщанство. Воно вже й гуртується в братствах. І ці братства стають силою,— відповів князь Василь.

— Хто? Ці кравці, шевці, кушнірі й купці! їм до верстату та до ліктя, а не до проводу,— заявив князь Іван із погордою.

— А таки вони, ці від верстату та від ліктя гуртом візьмуть провід,— сказав твердо князь Василь.

— А ми? — спитав князь Іван.

— Ми добровільно йдемо на погній чужим. У кого не завмерла ще народна совість і любов до свого рідного, той стане разом із свідомим міщанством,— сказав князь Василь.

— Із цими від ліктя та від верстату? Ні, я з цими ніколи не піду,— знову заявив князь Іван.

— То підеш із тими, що служитимуть погноєм для чужих.

— Ні, своїй вірі й народові свому я зостану вірний! — заявив £ізко князь Іван.

— Ти, може, але твої діти? ;

— Я теж буду вірна своїй вірі й народові,— заявила гордо князівна Настуся.

— Я того певний,— відпрвів князь Василь,— та чи багато буде таких?

На це ніхто не знав відповіді.

Отак розмовляли в світлицях княжих, а тим часом під вікнами терему задзвенів дівочий спів.

Бо скоро пішла вістка по Мстиславі, що, до князівни Настусі приїхали свати, зібралися мстиславські дівчата та гуртом подалися на замкове подвір'я. Задзвенів дівочий спів^ Вийшли до них князь і княгиня та запросили в світлиці. А там і музики десь узялися. Почалися співи й танці. Тривали аж до світанку.

Лилися меди й вина, миски страв парували... Гей, щаслива була князівна Настуся. Така щаслива!

V. ЯК СМЕРТЬ ПРИЙШЛА ПО КНЯЗЯ ПО ІВАНА

Людина, що стебелина! Стебелина — іграшка вітру, а людина — долі.

Був гарний осінній ранок. Князь Іван Мстиславський поїхав на лови.

Гей, славні лови були: дичини, як давно не бувало! Уже смеркати стало, як князь побачив оленя дужого, роги, як ро-сохаті гілляки.

Князь націлився, та олень шугнув убік, стріл схибив.

— Гей, щоб я тебе не дістав, це не може бути! — скрикнув князь і пустився в той бік, куди завернув олень.

Має вже його на оці.

Та швидконогий мчиться стрілою.

Князь за ним, І де та сила в ногах у нього взялася? І завзяття?

— Мушу, мушу, тебе дістати,— вирішив князь. Олень пристанув1, розглядається.

Треба підійти ближче, щоб певною ціль була. Скоро, скоро підбігає князь...

Нараз — наче земля під ногами усунулася. Князь поковзнувся на сухому листі й упав у якусь дебру.

Дебра була зарбсла кущами й князь зачепився за них. На князів крик надбігли дружинники й видобули князя з дебри.

Князь стогнав. Як падав, побився сильно до пня, груди забив.

Про лови не було що й думати! Вернули до замку. Князя повезли на возі.

Сум загніздився в замку.

Князеві щораз гірше й гірше. Кликали лікаря з Вільна. Казав, що князь відбив собі легені. Лікував, та ніщо не допомагало. Князь Іван чахнув і чахнув.

Під зиму лежав князь, що снасть...

Подих смерті чути вже було в замкових світлицях. ,

Княгиня Уляна ночами не спала, сум і журба за її тінню слідком стелилися...

Настусю.теж журба в'ялила. Та вона бачила, що нікому ладу в замку давати, й сама узяла все в свої руки, сама накази видавала, сама всюди взглядала, ладу берегла...

Із початком березня князь списав заповіт й висповідався та за-причастився.

Готовий був у дорогу на той світ, на суд перед престол Всевишнього. А як лід на ріках тріщати почав, кощава смерть станула вже в головах князя Івана Мстиславського:

— Підемо, князю Іване, в дорогу до предків твоїх славних!

І зрозумів князь Іван заклик, і очікував спокійно години відходу.

Ще кілька,днів позволила кощава княжій сім'ї бачити князя живим. А на Благовіщення в понеділок рано, року Божого 1484 повела його на суд Господній.

І припала княгиня Уляна, як тая голубка сивенька до тіла дружини любого свого, слізьми рясними лице його холодне зливала, ридала — горювала:

> — Ой, дружино мій вірненький, Іванчику мій дорогенький, на кого ти мене саму-самісіньку зоставляєш, безпорадну, безпомічну між людьми чужими? Що ж я без тебе, Іванчику, діятиму, сердешна! Ой, чому ти мене, Іванчику мій, з собою не забрав! Іванчику, сонечко моє яснесеньке, життячко моє!

І довго-довго так княгиня Уляна, вдовиця нещасна заводила, до мертвого тіла голубкою припадала, слізьми лице його й руки холодні обливала.

Насилу відтягнули її від постелі й у її кімнати повели. . А князівна Йастуся сумна-пресумна стояла, як біль біліська. І дивом дивувалися люди, що сліз у неї не було.

— Батенько рідний помер та не плакати,— каже хтось зі служби.

— Ой, дитинко моя,— каже на це старий ключник Кузьма Пет-ришин, — гірше, багато гірше тому, що в горю, печалі сплакати не може. Хто може сплакати, виплачеться та й легше йому, а в кого сліз хибне, то важко йому, дуж$. важко. Чи ж не бачите, яка вона біднятючко блідесенька, як стіна, Настусечка наша кохана.

А вона бідна справді в першу хвилю, мов громом прибита була. Та коли побачила, що бідна ненечка її з горя, мов не та стала, про все що

круг неї діялося, забула, князівна всі сили свої зібрала й, як і досі, обладу сама скрізь давати почала.

Ходила, мов статуя біла й бліда, а очима скрізь була та всього берегла. І побачили слуги, що князівна одна за. всім дозирає та до неї в усьому звертатися почали, як уже й за час князевої недуги звикли були.

— Дивна ця наша Настуречка, якісь надлюдські сили в неї, таке горе, такий удар важкий, а вона й оком зірким усюди вгляне, всього припильнує, наче б із давна вже керму в руках держала,— говорили слуги й дивом дивувалися.

І справу, скрізь був видний лад і порядок у господарстві, приготування до похорону йшли як слід, до всіх родичів княжих князівна гінців порозсилала з вісткою про смерть князя Івана Мстиславського, нікого не минула.

Почувалася господинею.

І стали гості з'їздитися на обряд сумний.

Перший приїхав князь Василь Пинський, як і колись в свати, з князем Семеном Слуцьким. А з ними разом і нещаслива мати князя Семена, княгиня-вдовиця Ганна.

/ Як побачила князівна Настуся свого сокола ясного, князя Семена, то зразу так радісно забилося серденько в неї:

— Перший прилинув,— зраділа. Та враз і сум вповився круг серденька її.

— Ой, не зараз доведеться нам у купочці жити, соколе мій, Семеночку любий, прийдеться пождати,— подумала враз.

А княгиня Уляна як побачила княгиню-вдовицю Ганну, так і впала в її обійми та гіркими слізьми лиця її зросила. А княгиня Ганна й собі сльозами рясними залилася.

— В обох у нас тепер доленька однакова,— сказала,— тільки ти щасливіша, кохана моя, твій чоловік помер у своїй хаті, оточений найближчими, а мій Михась, як злочинець який. Ой, виплакала я тоді свої очі, виплакала. Та й досі як згадаю, жалю не вдержу. Бо невинно, зовсім невинно пішов він із цього світу. Тільки свою батьківщину, що її незаконно відібрав йому князь Казимир, назад узяти хотів для добра землі рідної й віри нашої православної,— говорила княгина Ганна,— та не з власної волі думав він про визвольне діло. Спершу, як тільки помер князь Семен Олелькович, на заклик київських міщан кинув він Новгород Великий і поспішив у Київ, щоби перебрати "вотчину" свою. Та тим часом Казимир передав її католикові Гаштовтові проти волі Києва. Йихась усунувся тоді в свої слуцькі добра, що на них князь Казимир видав йому грамоту, й там жили ми щасливо... Та що я тобі це все оповідаю, ти й так усе знаєш.

— Оповідай, оповідай, мені наче легше стає, як слухаю тебе, бо бачу, що моє горе ще не найбільше, що люди більше зазнали горя й куди тяжчого. ^

І княгиня Ганна оповідала:

— Жили ми щасливо в Слуцьку, аж раз в день Святого Михайла, на Михасеві іменини, заїхали до нас князь Іван Юрієвич Гольшанський і князь Федір Більський. Розмова зійшла на важкі часи для православних, на обмеження наших прав. "Виходить таке, що ми на своїй землі не господарі!" — казав князь Гольшанський. "А всему виною ми самі!"— відповів князь Більський. "Немає в нас єдності, то й сили немає. Була б у нас єдність, ніхто й не важився б посягати по наші права, відбирати їх нам, ломати закони. А так — кожен із нас жиє своїм богом, кожен тільки про власну користь думає. То як же "добриіуі" сусідам не користати?" "Ваша правда!" — сказав на це мій,Михась.— "Як помер мій брат Семен,

київський князь, на зазив киян явився я зараз у Києві. Усі кияни були за мною. Та другі князі не станули по моєму боці й тепер замість князя сидить у Києві намісник-латинник Гаштовт". "Бо ти не повинен таки зрікатися київського престолу!" — сказав на це князь Гольшанський. "Треба зробити таємний з'їзд князів і розважити добре, як узятися за діло". Князь Більський радив удатися по поміч до московського князя. Він же навіть споріднений із нами. Та ще нічого й не було, як уже вістка про змову докотилася до Вільна. Поніс її туди Іван Ходкевич. З$ те й став він київським воєводою.

— А він довідався про розмову у вас? — спитала княгиня Уляна.

— Господь його святий знає! Може, через слуг, або як інакше.

— Щасливий князь Більський, що завчасу втік, треба було й твому Михасеві поспішитися.

— Він не хотів. Вірив у справедливість суду. Уже як його брали з дому, говорив: "Я певен, що суд викаже мою невинність!" Та віра в справедливість завела його. Щоб бодай дійшло було до чого, а то на одній розмові скінчилося. Зрадник підслухав і вркористав.

Отак розмовляли обидві княгині, д тим часом гостей щораз більше прибувало. Прибуло багато близької й далекої родини, князі й бояри, кілька владик та чимало духовенства білого й чорного. Почалися похоронні обряди. Злягло-народу сила-силенна. І князі, бояри, шляхта, посполитий народ. Величаві похорони були, яких давно не бачив княжий город^Мстиславль. Ще як князя Юрія, батька князя Івана ховали, то був такий похорон. Та то вже тому, чи не тридцять літ буде, тільки старші люди тямлять.

І згадують вони:

— Отак величаво ховали й батька князя Івана, князя Юрія. Величавий був похорон. Надгробне слово говорив сам владика

Слуцький. Згадав усіх предків покійного князя від Володимира Ольгердовича, київського князя, їх діла й заслуги, згадав потім труди й заслуги князя Івана, як вірного сина святої церкви й народу рідного, доброго громадянина й господаря, сердечного мужа й батька доброго. Порівняв його з князем Володимиром Васильковичем, волинським князем, що теж у святому хрещенні дістав імення Івана, що такий розумний був і господарний такий, і так про церкви дбав та про духовен-ство, про ченців і черниць, про вдови й сироти, про вбогих земель своїх.

І плакали всі убогі й багаті, владичої проповіді слухаючи. Мов стогін осіннього вітру нісся плач і хлипання понад здвигом, що залив собор і площу перед собором.

Княгиня Уляна стояла сперта на рамені князя Василя й увесь час аж заходилася від плачу.

Бліда, як стіна, стояла князівна Настуся. Та сліз ніхто в неї не бачив.

Аж як прийшло "послідне цілованіє" припала вона враз із ненькою та зі сестрою Уляною до дорогого тіла, тоді вперше поплили сльози з її очей. Виплакалася за всі дні та наче важкий камінь упав з її грудей. Перша підвелася й уже спокійна стояла, поки похід не рушив до гробниці.

Похорони скінчилися. Родина й гості стали роз'їздитися. І зостали на замку дві самітні жінки: безпомічна мати й молоденька дочка.

Княгиня Уляна довго ні до чого не втручалася, сумом сумувала. Князівна Настуся всім правила й кермувала.

Аж приїхав князь Семен Слуцький, Тоді на диво княгиня Уляна прийшла наче до себе та стала залучатися в господарку. На руку було це князівні Настусі, бо так могла більше бути при боці князя Семена, сокола свого ясного. Та служба все-таки не раз зверталася в різних справах до неї. Тоді вона:

— Спитайте в ненечки, яка її воля. Та бувало й так, що тоді ненька:

— Настусю, як це зробити?

І так приходилося таки їй вирішувати. Радів князь Семен, коли бачив це:

Господинонько моя кохана, княгине моя,— говорив він.

— Ще я.не твоя, любий мій,—відповідала вона.

— Задовго вже ждати мені,— говорив він.

— Та й мені, та що вдіємо...

А вінчання було назначене на день св. Бориса й Гліба другого травня 1485 року, у вівторок.

VI. ЯКЕ ТО БУЛО ВЕСІЛЛЯ КНЯЗІВНИ НАСТУСІ ТА КНЯЗЯ СЕМЕНА...

Діждалися.

Надійшов, нетерпляче вижиданий час

Субота, 30 квітня. Вінкоплетини.

А природа наче знала, яке то свято,в Мстиславську.

Такий гарний вийшов день, такий чудовий.

Вся зелень, умита ранішньою росою, аж купалася в радісному теплому сонці. Високі трави зеленим шовком шелестіли, красувались квіти безміром кольорів, білі берези яснозеленими шатами пишалися. Із білого цвіту калини лящав любовний спів соловейка. Із високої трави нісся стрекіт веселого коника-стрибунця. А понад квітами ввихалися трудящі бджілки та метелики райдужнокрилі, солодощів у чашах квітів шукаючи.

Любо, любо було!

Настуся зі "Семеном, заки дівчата вінок вили, вийшли в сад*

— Яка люба, яка чарівна днина,— сказала Настуся.

— Коби все наше Життя таке було,— зітхнув Семен. ,

— Я так думаю, що людина сама собі творить своє щастя й горе своє...

— Не все, миленька,— відповів князь Семен..

— Любий мій, не в тому щастя, щоб завжди в розкошах і в дозвіллі жити! Саме чар і розкіш життя в поборюванні перепон, у боротьбі за краще. Коли б нам оте щастя легко приходило, то яке воно гарне й не було б, нудне стало би. Бодай мені так здається.

— Може, й твоя правда, кохана! Може/ саме тому, що шлях до^ щастя такий тернистий, воно таке приманливе.

— Тому, милий, та іще чомусь. Іще тому, що його так мало в світі... Соловейко втих, а незабаром роздалося з гущавини голосно "ку-

ку-куку" зозулі.

— Долю ворожить нам зозуля. Чую її вперше цього року. В день нашого весілля.

— І я вперше,— сказала Настуся,— лічім! Лічили обоє.

А із замку нісся спів дівчат, що вили вінок:

"Ой вийся, вийся, красен віночку, З хрещатого барвіночку,

Ой, вийся, вийся, красний і ясний " ^

< Княжні Настусі на вік щасний!"

Гості з'їздилися. Карета за каретою дудоніла на в'їздовому мості.

Першого ДНЯІ — найближча рідня.

Молодої.

Молодого.

Княгиня Уляна з князем Михайлом Жеславським.

Княгиня Ганна Слуцька, мати молодого. Княгиня Федька й її чоловік князь Семен. А за ними: князь Юрко Пронський із княгинею Оленою, боярин Іван Рогатинський із жінкой) Овдотією, дочкою Олесею та сином Богданом.

А всі з дарами багатими молодятам, із золотом, самоцвітами ви-саджуванним, Із тканинами дорогими.

А всі зі словами щирими, з бажаннями сердечними.

Молодій і молодому. ^

Бучно й гучно заїздить родина молодят, із багатьма родичами.

А музики з Вільна самого. Грають — самі ноги в танок просяться. Не тільки в молодих, а й у старших.

А дружина весільна в молодої прегарна. Старостою — князь Юрко Пронський. Він і всім домом молодої править тепер. Першою дружкою князівна Ксеня Карачевська, а другою — Олеся Фогатинська. А дружбаіми — Олесин брат Богдан Рогатинський і кнйзь Ярослав Сангушко.

А молодому старостує князь Василь Пинський, а старбстинями — княгиня Федька й княгиня Олександра. Свашкує князівна Оля, синьоока, русокоса доня князя Василя.

Отакі-то бояри весільні. Та ще більше весільної дружини. Годі й вилічувати їх усіх: піддружбів, піддружок і світилок та силу-силенну інших.

Як дівчата вінок вили, старостині, княгині Федька й Олександра заходилися біля коровая.

Розчину робила сама княгиня Ганна, князя Семена мати. А старостині місили. Заки до роботи забралися,, пили вино й по мірці вливали теж у розчину.

— Хай коровай теж веселий буде! — казала княгиня Олександра. І, пісень обрядових співаючи, взялися місити коровай. Замісили. А заки тісто росло, забавлялися.

— Виросло вже тісто на славу,— сказала княгиня Федька,— до діла, свахи!

Виробили коровай великий-великий і взялися робити прикраси до нього.

, Серед співів всадили коровай у піч. А музика як ударить. Гей. у танець у кого охота, в кого ноги здорові! А пісня голосить:

"А в городці, в новесенькім Розвивається зілля, У нашого князя Семени Зачинається весілля. Бог йому дає ' І допомагає, .

Хоч батенька не має"... Виймають коровай із печі. Удався на причуд! Не диво, що всі зраділи: х

"Ой" вдався нам коровай. Ой, вдався, Ой, ясний, красний, Як місяченько, / Як яснеє соненько!"

Аж тут князь Василь ударив голим мечем у стелю й закликав:

— Батьку-мати, йдіть сина на посаг саджати! А мати княгиня як ударить у плач:

— Ой нема батенька рідного! Воріженьки люті життя йому взяли! Нема мого Михася, не бачити йому сина на посазі та й не благословити!

А староста князь Василь:

— Та що ви говорите, стрийно?! Стрийко бачить Семёнка й благословить його з неба. А тут на землі заступить його князь Тверський.

Свахи й весільні гості співали:

"Сусідоньки, голубоньки, Сходітеся докупоньки. Підемо ми подивитися, Як сирітонька плаче:

"Нема батечка рідненького, , >

Нема кому поклонитись, На посаг випросити!" Поклониться сусідові, Як рідному батенькові".

Княгиня Ганна ледве здержала сльози. І самому молодому якось важко стало.

Аж князь Василь узяв князя Семена за руку й привів перед неньку та перед князя Михайла, що батька заступав.

— Батьку, мати,— говорив князь Василь,— оце перед вами ваш син стає й просить вас, коли чим-небудь і коли-небудь уразив, простіть йому та поблагословіть його на новий шлях, на життя нове. А пісня говорила: ~ <

"Грайте, музики, різко. — Кланяйся, князю Семене, низько,

Як вітцю, матінонці Так і всій родинонці, Так близьким сусідонькам, Як маленьким дітонькам, І тяжким вороженькам".

Князь Семен поклонився неньці й заступникові батька тричі, а потім упав їм до ніг. А пісня питала:

"Кому поклін складаєш, Коли батька не маєш?"

І відповіла за молодого:

"Поклонюся чужому, Здасться мені, що свому!"

І посадили молодого на посазі. Коло нього сів князь Василь, як староста, а далі княгині Федька й Олександра, старостині. По другому боці стола сів князь Семен, княгині Федьки чоловік, як другий староста,. а за ним свашка" князівна Оля*, а за нею дружбове й решта весільних. Співали, веселилися. Аж княгиня Ганна за піснею та за мовою щирою своє вдовине горе забула.

Так було в світлицях, призначених для гостей молодого. А в цьому самому часі й його молода в своїх світлицях, між гістьми своїми, нім на посаг сісти, теж благословення просить. І теж не в батечка рідненького. На його місці біля ненечки засів князь Іван Кобринський. Молода благословення просила, а пісня співала:

"Схилилася вишня

Від верху до кореня,

Поклонися, Настусечко,

Через стіл родонькові!

На стіл головку клонить,

А під стіл сльози ронить

До сирої землиці,

До білесеньких ніжок.

Кланяйся, Настусю,

Старому й малому

У батьківському дому,

Бо вже більше не будеш, '"і

Батьків дім позабудеш —

Тільки твого поклону, Що в батьківському дому". І впала князівна Настуся тричі до ніг ненечці ріднесенькій, і тричі впала до ніг князеві Іванові Кобринському, що батенька заступав. І каже князь Іван поважно, і каже ненечка крізь сльози: — Хай тебе, дитинонько, Бог благословить!

І цілує Настусечка в губи князя Івана, і припала до губ ненечки коханої.

А пісня голосить:

"Наша Настуся-сирітонька, Бо батенька не має, А її батенько у Богонька, Перед Богом лежить, Та й у Бога проситься: "Ой пусти ж мене, Боже, Хай злізу, хай погляну, Чи добре дитя наряджають, На, посаг саджають". , А як Настуся кланялася, пісня питалася:

"Ой, кому ж "ги, Настусечко, Поклонець складаєш, Коли батенька рідного Дома вже не маєш?" "Ой, є в мене Родиноньки не мало, Буду їй кланятись, Щоб за батенька стало", х "Ой не стане, Настусечко,

Не стане, Вже твій батенько На білі ніжки не встане!"

Потім Настуся тричі поза стіл ходила й до кута кланялася. І сіла на посазі, дорогими килимами накритому. Заспівали їй:

"Знати-Настусечку, Знати сирітоньку, Бо її віночок Весь із фіялочок,

А її батенько х

Перед богом служить, Ясним світлом горить, 1 Милого Бога просить:

"Пусти ж мене, Боженьку, Із хмарою на села, З дрібним дощем на землю, З ясним сонцем. Віконцем ,

Нехай я подивлюся.

На своє дитяточко,

Хто йому справить весіллячко".

"Справлять йому люди,

Жаль батенькові буде".

Служба внесла дорогі вина й мед та осухи зі сиром. Сама молода припрошувала всіх дівчат, що, мов маків цвіт, стіл обсіли. Дівчата гостилися та приспівували. А музика духу додавала. Дружба Богдан Рогатинський попрохав Настусю в танець. За молодою й усі дівчата встали від столу й теж пішли до танцю.

А за столом на їх місце засіло жіноцтво.

Вечоріло.

Тоді староста князь Юрко Гїронський закликав:

— Гей, посланці, час до молодого з даром від молодої та з грамотою йти.

І станули попереду музики, за ними посланці, а за посланцями дівчата. Настуся принесла сорочку, свахи звинули її, зв'язали стьожками, а поза стьожками позастромлювали барвінок. Потім

вложили сорочку в середину тригільчатої різки теж прикрашеної барвінком, вівсом і стрічками. У споді прив'язали звинений пергамент, наче то лист від молодої до молодого. І віддали сорочку посланцям. Посланці взяли зі собою й бутлю меду та скляницю. Музики заграли, похід рушив. Жінки співали:

"Посланці-коханці, Вибирайтеся, скоро Із князівної дому Та й до княжого двору". А як прийшли вже під двері молодого, то заспівали: "Повій, вітроньку, Попід нову світлоньку, Хай будемо знати, Кому Настусин дар дати!"

Хочуть посланці ввійти в хороми молодого, та стережуть дверей: староста домовий князь Василь Пинський і весільні бояри з голими мечами в руках. Посланці кажуть:

— Гарно, пане старосто й ви вся дружино, що так князя свого стережете, та мй не прийшли як вороги, а з даром від княгині Бранської до князя Бранського. А щоб знали, що ми вам не вороги то напийтеся з нами меду нашого. ' /

— Гаразд! — каже князь Василь Пинський.— Меду вашого нап'ємося й своїм вас почастуємо, але впустити до князя, вас не впустимо, бо вас не знаємо.

Тоді пан писар молодої розвинув пергамент і став читати на голос:

— Від княгині Бранської до Ясного Князя Бранського привіт і поздоровлення...

А один із сторожі перебиває:

— Не ймемо тобі, бо ти грамоти не вчився й читати не знаєш! Хай прочитають другі!

Та другі вичитали те саме. Тоді посланці стали торгуватися.

— Ми заплатимо вам медом і вином, тільки впустіть нас! Згода4 чи ні?

— Хай буде по вашому! — каже князь Василь Гїинський. А провідник посланців;

— Пане писарю, спиши все як слід.

Писар наготовився до писання й пише, що кажуть йому.

— А це запиши,— додають посланці,— щоб дали кілька світлиць для нас, для коней наших стайні й вівса прдостатком.

— Немає у нас місця для всіх і для коней ваших, та й вівса обмаль,— відповідає князь Василь.

—/ Ми вам віри не ймемо й без цього відсіля не підемо, сорочки князеві Бранському не дамо! — грозять посланці.

— Як так, то хай буде по-вашому! Що з вами діяти? — каже князь Василь.

А посланці:

— Пане писарю, пиши!

ї впустила сторожа посланців до князя молодого. Із гуком та стуком увійшли вони, а за ними дівчата.

А молодий-із боярами за столом сидить. Посланці заспівали:

"Князю наш, Семеночку, Несем тобі сорочку Мережану, новеньку На неділю раненько, Вбратися до шлюбоньку х В щасливу годиноньку". І пустилися-в танець по світлиці. Гей, як не кинеться між них староста князь Василь Пинський і ну ж сорочку віднімати. Відняв і передав молодому. А музики молодого як ударять такого живого танцю, що аж! Усі пішли в танець.

Як уже перетанцювали, тоді молодий:

— Просим вас, гостоньки любі, посланці славні від княгині Бранської, за мої столи тисовії та поживитися, чим Господь, дав.

І засіли посланці за столи. Служба розносила страви та вина й меди, а староста князь-Василь припрошував: *

— Живіться, будь ласка, гостоньки любі, живіться.

По вечері гості піснею дякували за їду й пиття та за гарний прийом. А як заспівали:

"Ой, де ж тоті кухароньки,

Що* варили їстоньки,

Сухих дров не палили, /

Красно їсти зварили.

Старосто старенький,

Як голубок сивенький, Треба кухарів шукати, На весілля показати",— тоді князь Василь узяв попід руку княгиню Уляну Жеславську. Дружбове станули біля порога з добутими мечами, із свічками в руках.

А князь Василь танцював із княгинею Уляною. За ними пара за парою всі пішли в танець. І так до світання.

Над ранком музики молодого заграли йому під вікнами, а потім молодій на добридень.

А молодий і молода до шлюбу прибиралися, до вінчання. Молоду прибирали дружки, а дівчата співали:

"Ясно в світлонці, ясно, Приберіть мене красно, Хай матінка погляне, А чей жалко їй стане".

Посадили молоду на стільці, накритому прадідівським дорогим килимом і стали розчісувати її довгі, гарні коси. Потім зодягли її в дорогий білий одяг. Як закладали на голову барвінковий, позолочений вінець, то співали:

"В долину, панянки, в долину По червону калину, По хрещатий барвінок, Настусечці на вінок. І з руточки дві квіточки Благослови, Боже, І батенько, і мати, Що будем зачинати".

Уже й готова князівна Настуся до шлюбу, прибрана, пишна, та гожа, як русалка стоїть. І задивилися на її красу всі, мов уперше її бачать.

Дівчата шепочуть проміж собою:

— Така краля, така краля! Як царівнонька!

І заспівали:

"Перед воротами виноград росте,

З-під винограду вода тече:

Там Настуся білілася,

Свого батенька питалася, }

Чи хорошенько прибралася.

А батенько у Богонька!

Стукнули янголи в небі,

Збудили батенька в гробі:

"Вставай батеньку із гробу,

Йде твоє дитя до шлюбу".

Аж тут і під дверима роздався спів:

"На болотеньку гілля А в городеньку зілля! Покажи нам, Настусечко, В якім домі весілля. Бо ми цього не знаємо, По городі блукаємо!" Дружбове відчинили двері й молодий із почетом увійшов у світлицю.

Гей, як же пишно зодягнений пан молодий. Одяг лицарський: злотоглав та саєта аж за очі хапає. Сап'янці зелені, пояс таки в Слуцьку тканий. Слуцькі пояси вже тоді мали неабияку славу. Клобук княжий дорогий теж віночком барвінковим прикрашений.

— Що пара нашій князівні, то пара! — шептали між собою дівчата й жінки.

А Настуся дарунки роздає: молодому хустку шовкову, що сама вимережила, а боярам рушники, теж власної роботи. І молодий хустку, і бояри рушники зараз собі за пояси повтикали.

А потім молодята впали до ніг матері молодої й князеві Іванові Кобринському, що батька молодої заступав. Поклоншіися їм тричі, як звичай велів, а вони благословили молодят.

— Хай вас, діти, Бог благословить! — казали.

А як молодята дістали материне та батьківське благословення, дружба Богдан Рогатинський перехрестив двері мечем і вся дружина весільна вийшла на подвір'я.

На подвір'ї всі станули в коло, а княгиня Уляна, мати Настусина, кропила молодят йорданською водою та обсипала хмелем. Князь Юрій Пронський частував усіх медом.

Хмелем молодят рясно посипаючи, княгиня Уляна говорила:

— Хай ваше життя, дітоньки, веселе буде, як цей хміль, а чисте й погоже, як вода свята!

І кланялися молодята всім, хто тільки приявним був, від старого до дитини малої.

Похід рушив до церкви. Плила дорогою пісня з походом: "Тудою лежить " Здавна стежечка — До шлюбу ідемо, ^

Молодят ведемо. Як одно так другое Однакії обоє: Молода, як ягода, Червона, як калина, Солодка, як малина. А молодий красень, , Мов той зелен ясень, Він полем їздить, Поле леліє від нього.

Він лісом їде, Ліс зеленіє від нього. Він садом їде, Сад розцвітає від нього". Увійшли в церкву. Дружба постелив молодятам під ноги дорогий, узірчатий килим, а по ньому рушник орлистий. Мережила рушник сама князівна Настуся.

Дружка Олеся Рогатинська шептала молодій: х — А не забудь у час присяги наступити ногою на Семенів жупан.

— А це навіщо? — спитала вчудована Настуся.

— Щоб не він над тобою, а ти над ним старшувала,— відповіла Олеся поважно. '

— Я не хочу над ним старшувати, але й не дам йому старшувати над собою. У нас буде правилом: "Чоловік та жінка — одна спілка!" — додала з усмішкою.

Уся церква так гарно була прибрана квітами, а світла була така сила, що здавалося: це чне на землі дієть ся, а геть у небі. > Співав хор церковного братства. Нісся спів, наче ангельські хори. Воно й не диво. Учив співу диякон Сильвестр, що в Греції вчився співу коштом покійного князя Івана. Він тепер і проводив хором.

Ось уже митрополит присягу відбирає, вже поміняв перстені

Гримнув хор "Многая літа" молодятам. Стали виходити.

Молода розкидала квітки між дівчат. Піднімався ліс рук за кожною квіткою, щоби зловити її. Котра з дівчат зловить собі квітку, ця ще цього року віддасться.

А як вийшли з церкви, то старі бабусі говорйди між собою:

— Вона буде вдовицею,— казала одна,— перед молодим так блідо світло світило.

— Ні, перед нею блідіше,— запевняла друга,— вона скоріше помре.

— Але ж ні, д добре бачила,— перечилася перша.

— Та й я не сліпа,— говорила друга.

— Котрась із вас напевно вгадає,— сказав на це міщанин, що йшов позаду них.

Похід увійшов на замкове подвір'я. А як молодята входили за двері палати, гримнули замкові гармати і сторожа з самопалів, аж мури затряслися. Раз і другий, і третій...

Усе весілля подалося в світлиці молодої.

Княгиня Уляна, що перша повернула була з каплиці, вийшла й запросила всіх на обід. По обіді князь Семен подався в свої світлиці. А молода гостила дівчат. Прощала дівування своє. Дівчата співали. Вилися дівочі голосочки по світлицях, сріблом дзвеніли, жаль свій за втратою Настусі виявляли, та наразом радість із-за її щастя.

"Сивая зозуленько, Не літай раненько

На ярую пшениченьку.

Бо там на тебе

Сивий сокіл засяде,

Загляне тебе очима,

Пійме крилоньками,

Занесе в темні лісоньки

Межи чорні гілоньки.

Там будеш кувати,

Нікому послухати.

Гарная Настусечко,

Не виходи раненько

На нове підсіненько, ' Бо там на тебе

Сам князь засяде,

Згляне тебе оченьками,

Візьме тебе рученьками

До чужої сторононьки,

Там будеш ридати,

Нікому пожалувати",—, співали жалісно дівчата. Перед водила в піснях Олеся Рогатинська зі своїми подругами. Вони співали: 7

"Та ж говорив ти,

Кленовий листочку,

Що не будеш спадати,

А ти спадаєш,

Землю вкриваєш,

Доріженьки не знати.

Та ж говорила ж ти,

Ненечко люба:

"Не дам тебе від себе!"

Мене віддаєш, відпосагаєш.

Доленьки не осуджаєш, У Проси Настусю,

' Святу Пречисту,

Вона доленьку має,

Всім дівчаткам всилає,

Як добру, так лихую,

Від Бога судженую".

Місцеві дівчата співали своїх пісень. Плили дівоцькі співи та жалю завдавали князівні молоденькій. Не довго дівувала князівконька, не було часу й надівуватися. І хвилиночку жаль їй цього недовгого дівуваннячка. Ще ж би, на п'ятнадцятій весні кидає його. Та тільки хвилиночку жаль їй, а там і подумала: "Чого ж мені жал кувати, кидаю я оте дівування моє для нього, для Семеночка мого коханого!".

А він, орел її, князь Семен, уже під дверима з боярами: Та при входових дверях спинила їх варта. І нарікають бояри:

"Отож тобі, князю Семене, пихота Зачиняє твоя теща ворота, Зачинила, замкнула замками, Постій собі, зятю, за воротами!"

А варта питає:

"Чиї тут бояри

У шоломах стояли?"

А з хати нісся спів дівчат:

"Приїхали боярове з далека, # Розвинули хоругвку з золота. Ой, що ж на цій хоругвці за писання, Молодої Настусечки від ненечки відстання".

Довго торгувалася варта з боярами, аж як бояри почастували її медом, впустила їх, І ввійшли: попереду посли з дарами для молодої, а за ними свахи з короваями. І стали переспівуватися свахи з дівчатами. Свахи хвалили дівчат, що гарно прибрали молоду, а дівчата свах за гарний коровай. То хвалили одні одних, а там для більшої забави перейшли на догану. А вкінці дівчата казали показати собі свашку:

"Покажіть нам свахи свашку ^

В червоному адамашку, Щоб ми всі пізнали, Чи ви гарно її вбрали". ~ ^

Тут Богдан Рогатинський підніс у гору князівну Олю Пинську. ' — Ось, глядіть, дівчата, яка славна в нас свашка та йк гарно прибрана,— сказав він.

А молода весь час сиділа за столом. Коло неї двоє дружинників із мечами, а біля них дівчата, доні княжих і боярських родів, що з усіх,

усюдів поназ'їздилися на весілля. Чималий гурт дівчат був із-над Днь стра; та найбільше з Рогатинщини, родички и товаришки Олесі Рога-тинської. Коли батькові Івана Рогатинського Богданові король Ягай-ло сконфіскував добра в Рогатинщині за участь у повстанні Свидри-гайла, вік перенісся в Литовсько-Руське князівство. Тоді з ним переселилося туДи й чимало рогатинців, боярів з родинами та осіло в його добрах. А добра ці сильно збільшилися через подружжя Богданового сина Івана з Одотією, дочкою князя Андрія Володимировича. Підходять старости молодого до варти молодої та й кажуть:

— Хоробрі дружинники, пустіть нашого князя до княгині, хай сяде біля неї. Дайте руку на згоду.

— Годі нам руку на згоду давати^ коли не знаємо кому маємо княгиню віддати! Покажіть вашого князя.

Старости привели мале хлоп'я.

— Ось вам наш князь, чоловік княгині, а ваш шурин.

— Не дуріте нас! — кажуть дружинники.-^ Цей малий до нашої княгині не доріс. ^

А старости вже іншого наперед виводять:

— І це не він,— кажуть дружинники,— куди йому до нашої княгині! Йому гуси пасти.

Не було вже що діяти, привели старости князя Семена. Тоді дружинники:

— Це вже справжній князь, але його за дурно не пустимо. І заплатили старости золотили грішми.

Тоді дівчата з почту молодої заспівали: Ч Ї "На Дунаю зимна вода,

Сталася з нами згода,

Дався нам Бог згодити, .

До купи ізлучити.

Відсунься, брате, від сестри ' Сяде ближчий аніж ти".

І повів дружба молодого за стіл, і посадив біля молодої. Тоді дівчата заспівали:

"Ой татар, братчик татар, Продав сестру за таляр, Чорну косу за шістак, Біле личко таки так!"

Настуся поклала голову на столі, а руки на колінах, пальці між пальці заложивши. А дівчата співали:

"Літа зозуленька Понад вишневий сад, До листа припадає: "Ой листе ж мій, листе Дрібний, зелений, Гніздечко мені вкриваєш!" А Настусечка у ненечки До стола припадає: *<6й, столе ж мій, / Розлуко моя,

Розлучиш мене від матіонькй!" Старався князь Семен розірвати сплетені пальці Настусині. Не давалася Настуся. Дівчата зазивали її співом: .

"Подай же нам рученьку, Подай же нам і обі, , Візьмемо тебе собі". Аж і вдалося молодому розірвати пальці молодої. Тепер князь Семен поцілував Настусю в уста. Тоді дівчата хвалили то князя, то княгиню. Потім староста князь Василь Пинський краяв коровай і дав насамперед молодятам, а потім дівчатам. А його власна дочка Оля заспівала йому:

"Староста коровай крає, Золотистий ножик має, Що в жменю, то в кишеню, Свашечці на вечерю".

— Видно, що-я добрий батько, свашко, бо для тебе дбаю,— відпарував князь Василь.

А вона йому знову:

"Староста коровай крає, / Семеро дітей має,

Прийшли діти з торбами, Весь коровай забрали".

— Що семеро дітей у мене з тобою разом, це правда,— сміявся князь Василь,— та з торбами не прийшли, бо ось і в тебе її нема. Та й коровай не забрали, бо я всіх гостей обділив. Та хто тебе таких пісень навчив?

— А хто ж?— відповіла Оля.— Олеся Рогатинська. Це ж зона та й батько її все весілля перевернули на свій лад.

— Та я бачу, що нау цьому весіллі не все так відбувається, як у нас водиться,— сказав князь Василь.

А князь Юрій Пронський каже:

— Бував я вже на весіллях і тут на Білорусі, і на Україні, бачу, що в головкому звичаї однакові й тут і там. Тільки на Україні пісень більше співають та кращі вони.

А княгиня Уляна:

— Що правда, то правда, нема кращих пісень і звичаїв, як наші — українські.

— Гарна природа та й пісні гарні! — сказав князь Семен Слуцький. А дівчата вже від стола вставали й прощалися з молодою й наче кликали її зі собою:

"Не сиди, Настусю, з жінками,

Ходи З; нами паннами,

Дамо тобі віночок з перлами!"

Та тут жінки й собі:

"Не йди, Настусю, з паннами,

Сиди з нами жінками,

Дамо тобі очіпочок з шнурками". Як дівчата вийшли, засіли біля молодої бояри молодого. А ста-ростини взялися співати своїх пісень, одну за одною, аж поки не подали вечері. При вечері наглядав ладу домовий староста молодої князь Юрій Пронський. Між усіма стравами, по звичаю, найважні-шим був печений бажант.

Коли подали його на стіл, князь Василь Пинський підвівся й дав знак, що хоче говорити.

— Панове й панії милостиві, дозвольте мені до вас слово держати! — прохав він.

— Будь ласка, будь ласка, говоріть! — загомоніли кругом. І князь Василь Пинський говорив:

— Панове й панії милостиві! При бажанті бажання слід по звичаю зложити молодятам, отож я хочу сповнити цю повинність. Та попри

бажання подам нашим молодятам і ради на життєвий шлях! Ти, пані молода, княгине Анастасіє, й ти, пане молодий, князю Семене,— ви вступили тепер*на новий шлях, у стан святий сімейний. У церкві ви заприсягли собі досмертну вірність, нехай же все життя ваше цю вірність скріплює й прикрашує справжня, щира любов і взаємне вирозуміння та вподобання. Життя, молодята мої, це найбільший дар Господній! Та тямте, що рожа, квітів цариця, не без колючок — так і життя, воно гарне, але й повнеперепон і небезпек! І одинока мудрість у життю вміти ці перепони й небезпеки перемагати — не оминати, а перемагати! Оминає перепони й небезпеки життя тільки боягуз і легкохліб-нероба! Справжня ж людина розкоші й розради життєвої шукає тільки в труді й у поборюванні перепон.

При цих словах князь Семен глянув теплим поглядом на Настусю, згадав, що вона йому щойно позавчора те саме сказала,— і в цій хвилині повага й прив'язання до любої дружини скріпилися десятикратно.

А князь Василь говорив:

— Тож ти, княгине Анастасіє, й ти, князю Семене,— затямте собі цю мудрість на все життя ваше. У наших часах цих перепон більше, як коли, але й спокус більше, як коли! Уже почався наступ на віру і народність нашу. І багато легкодухів, жадібних почестей і легкого життя, кидає батьківську віру, а з нею й народність, зриває з минувшиною! Як нетля в полум'я, линуть вони в обійми зради, заманені блиском чужої могутності. І тому тепер вдесятеро треба скріпити обережність, щоби не попасти на цей ковзкий шлях. На сторожі перед власною совістю треба поставити пам'ять славних предків ваших домів і славну минувшину народу рідного! Ти, княгине Анастасіє, тям, що в твоїх жилах плине кров предка князів руських Рюрика й засновника могутності литовського народу Гедиміна. Про славу прадіда Оль-герда вже й не говорю, вона ще й досі грімка, та згадаю твого прадіда Лугвена. Він під Любутським, уславив своє ймення перемогою над рязанським князем Олегом, що напав був на Брянськ. А твій дід, княгине Анастасіє, князь Юрій Лугвенович, стояв усе вірно при великому князеві Свидригайлові, бо цей

був завзятим оборонцем самостійності рідної землі. А слава твоїх предків, князю Семене, сягає теж не тільки київського князя Володимира Ольгердовича, але й могутнього великого князя Володимира Святого, що сам прийняв святе хрещення й поширив його по всій просторій державі своїй. Стояв кріпко за рідну землю й твій дід Олелько. А ясним прикладом у твоєму житті повинен світити тобі завше твій батько, що життям переплатив бажання волі рідної землі й своєї вотчини. Так маєте обоє в важких хвилинах де зачерпнути сили до витривалості, маєте певний дороговказ, як і для чого вам жити. Добро рідної землі майте передовсім на увазі. А тепер зложу вам бажання: жийте щасливо й згідно на радість і пожиток рідній землі, нехай згода, труд і правда свята будуть вашими провідними зірками все ваше життя. Кінчу мої бажання грімким "Многая літа" молодій парі: княгині Анастасії зі Мстиславських Слуцькій і князеві

Семенові Михайловичеві Слуцькому. П'ю на їх здоров'я оту чару меду.

Усі повставали з місць, підняли чари з медом.

І залунало: "Многая літа!" Грімке, грімке. Раз, вдруге, втретє!

А на подвір'ї гриміли "яссу" з самопалів.

По князю Василеві говорив митрополит. Закликав молодят, щоби витривали при вірі батьків і дітей своїх, щоб укріплялися в вірі, бо коли відступляють від віри, то пропадуть для народу. На це маємо*— казав — митрополит,— вже тепер багато сумних прикладів.

Митрополит теж закінчив миоголітствієм молодій парі. Гості знов відспівували тричі "Многая літа", а на подвір'ї знову ж залунала "яс-са" самопалів.

За ними говорило це багато промовців. А потім заграла музика й молодь пішла в танець. Танцювали до світанку.

Цілісінький тиждень тривало весілля в Мстиславському замку. Тай не тільки в замку, а в городах Мстиславі й у Слуцьку, в усіх доб-рах княжих — всюди веселилися люди на кошт молодої пари. І всюди лунали оклики: "Хай живе княгиня Настуся!", "Многая літа князеві Семенові!" Бо любили мстиславці князівну Настусю, а случани князя Семена!

Цілісінький тиждень тривало весілля.

Аж прийшов час, що треба було їхати до Слуцька.

Княгиня Ганна від'їхала туди кілька днів скоріше, щоб усе приготувати на привіт молодят.

Гучно та бучно виїжджали карети з молодятами та з боярами із Мстиславська в Слуцьк. А за ними вози, навантажені всяким добром.

Була погода # їхати було гарно.

Весна в природі, весна в серцях молодят.

Правда, жаль стиснув Настусине серденько, коли прийшлося кидати ці пороги рідні, що до них із малечку привикла, жаль і саду було, що по ньому набігалася, жаль квітника пишного.

А як заспівали:

"Подякуй, Настусечко,

Та й своїй матїнонці,

За миле виховання, • ' За гарнеє снідання..."— і потім, як вона ненечці до ніг тричі припадала:

"На добраніч, стіни, лави,

І столи мальовані,

Хто ж вас помивати буде,

Як Настусі не буде —

Помиє вас матіконька

Білими рученьками

Дрібними слізоньками",— бідна Настуся, таки не вдержала сліз, заплакала.

Та як уже вийшла з4 хати й заграли музики, молодята всім по-

клонилися, дружба мечем двері перехрестив і, як молода сіла в карету побіч милого, то хоч і далі співали жалісливих пісень —десь той жаль і минувся.

А як виїхали в чистеє поле, свіжим повітрям дихнуло, з синього неба ясне проміння заблисло, зелень замиготіла, запахли квіти. На-стусечка сказала до Семена:

— Я. така щаслива, що аж боюся!

— Чого, миленька, боїшся? Щастя та й боятися?

— І сама не знаю. Кажуть, що велике щастя крихке мов скло, і не оглянешся, як опустиш його й воно розіб'ється,— відповіла Настуся.

— А ми його, наше щастя, кріпко держатимемо, не випустимо,— сказав князь Семен і пригорнув Настусю до грудей.

А вози торохкотіли, а свахи співали... А сонечко світило так ясно...

Гей, заторохкотіли вози на в'їздовому мості Слуцького замку, задудонів, міст їм у привіт, як четвертого дня в'їздили там карети й вози з Мстиславська. Ось уже молодята з боярами під дверми палати.

"Вийди до нас, матіконько, Приїхало дитятонько. Мала ти перше одноє, Тепер маєш аж двоє, співали свахи під дверима. А потім:

"Що ж ми тобі привели, Вийди, матінко, погляни, Чи калиночку, чи малиночку, Чи хорошую дитиночку". І вийшла княгиня Ганна на поріг молодят повітати.

На княгині кожух бобровий вовною наверх, щоб багатству молодят так не було ліку, як безліч вовни на кожусі.

У руках у княгині свячена вода на срібній мищині й хміль. І стала княгиня Ганна з порога молодят свяченою водою кропити, хмелем посипати.

Щоб життя молодятам йшло все погоже, як вода, щоб веселі були вони все, як хміль. —

— Вітайте, діти, вітайте, господарі молоді, на порогах старого замку Слуцького. Будьте в його старих стінах щасливі та вдоволені, любіть і цініть труд і працю, як цінили їх усі дотеперішні власники Слуць-ка, додайте до старої слави цих мурів нової слави,— говорила княгиня Ганна схвильованим голосом. У її уяві малювалася картина

тридцятилітньої давності. Ось так, як тепер Настуся з її Семеночком, стояла й вона перед входовими дверима замку зі своїм Михасем. І теж кропила Михасева мати свяченою водою і хмелем посипала і цими самими словами вітала, щастя бажала їм, щастя для них благала.

Були щасливі та не довго. Що їх жде, її сина Семена та невістку її, Настусю.

Припала князівна Настуся до ніг княгині Ганни, свекрухи своєї, й припав князь Семен із подругою любою до ніг ненечки рідної.

Підвела їх, діток своїх, княгиня від ніг своїх, за руки взяла та й сказала:

— Увійдіть, діти мої, в хороми замку, що вже так довго сумували, хай повеселіють на вид ваш.

І ввела їх у світлиці.

Заграли музики, загриміли самопали й гармати замкові, новим господарям Слуцького замку на привіт.

А старий дворецький Самійло Курдієвич велів викотити з пивниць бочки меду на подвір'я для слуцької дружини й слуцьких міщан.

Винесли туди й м'ясива та печива всякого.

І їли люди та пили за здоров'я молодят і кликали:

— Многая літа княгині Настусі Слуцькій, пані нашій милостивій, і князеві Семенові Слуцькому, панові милостивому нашому.

Веселилися люди на Слуцькому замкові, та не тільки там — і в усьому городі Слуцьку, усіх землях княжих. Скрізь велів князь Семен гостити людей: і бояр, і шляхту, і міщан, і підданих. Підданих на дві неділі від всяких робіт звільнив, щоб разом із князем раділи, веселилися.

І повні дві неділі гостилися й веселилися люди на княжий кошт, журби й клопоти всякі на бік відкинувши. А молодята своїм щастям радіють...

VII. І СОНЦЕ, І ХМАРИ

Щаслива княгиня Настуся біля любого та милого дружини свого князя Семена, щаслива, тричі щаслива...

— Щастя крихке, як скло,— часом приходить княгині Настусі на думку,— тут є, манить око собою, а там несподівано виковзнеться з руки тай розіб'ється на дрібнесенькі шматки. Та ні, пощо думати такі сумні думки — тепер я щаслива біля любого мого Семеночка й радію щастям — я щаслива...

І на радощах княгиня й веселих пісень було заспіває. А знала вона їх багато. І від ненечки, і від дівчат перейняла їх. Радів князь Семен, як слухав її співу.

— Соловейку ти мій, щастячко моє,— говорив він, обнімаючи та цілуючи подругу свою...

Щаслива була княгиня Настуся. А як на четвертому році їх подружнього життя Бог поблагословив їх дитинкою, хлопчиком, то їй здавалося, що її щастю краю немає...

Гучні справив хрестини князь Семен Слуцький свому первородному синові, Юрієм охрестили його, бо на Юрія Великомученика він і родився.

А першими кумами були княгиня Уляна Жеславська та князь Юрко Пронський. А всіх кумів було аж шість пар.

Боярин Іван Рогатинський промову говорив, а в ній сказав:

— Рости, Юрчику, на дужого й славного лицаря, як усі твої предки були, як твій батько є, а прообразом твоїм хай буде оцей святий великомученик Юрій, що його ймення ти дістав у святому хрещенні. Рости на славу й велич великого дому князів Слуцьких і на оборону та добро рідному народові, країні рідній.

Щиро дякував щасливий батько промовцеві, щиро дякувала йому й тричі щаслива мати.

На хрестини прибула й ненька княгині Настусі, княгиня Уляна Мстиславська.

І зять, і дочка стали благати її, щоб зосталася в них жити, не вертала в Мстиславськ. Далася намовити княгиня Уляна.

— Добре, діти мої,— сказала,— зостану при вас віку доживати, бо таки сумно мені там у Мстиславську самій, одинокій. Зостану при вас, та одне прохатиму тебе, зятю Семене, й тебе, Настусю, як помру, перевезіть моє тіло в Мстиславськ і там похороніть біля домовини мого любого Іванчика.

Сумувала тяжко.

— Ей, мамо, де вам іще про смерть думати,— відповів князь Семен,— там у Мстиславську вам самим сумно було, то певно, що й такі думки

могли приходити вам до голови. Та ми вже з Настусею подбаємо, геть проженемо від вас ці думи сумні...

Княгиня Уляна на це:

— Ніхто, дітоньки, не знає ні часу, ні години, коли світ цей прийдеться покинути. Не знаю й я, та чую, що вже незабаром зустрінуся з Іванчиком моїм дорогим, що мій час не за горами.

Раділа Настуся, що ненечка її біля неї, тішилася й княгиня Ганна, що матиме тепер із ким дні збувати...

Вона й.усі ключі віддала княгині Настусі.

— Тепер тут молода господиня,— казала княгиня Ганна,— хай вона клопочеться всім. Мені час на спочинок.

І не втручалася до господарства. Увесь час тільки з княгинею Уляною проводить. Своє минуле, літа свої молоді згадуючи, княгиня Ганна й княгиня Уляна дні збували.

Княгиня Уляна наче приходила до себе, смуток і туга щораз рідше загощували в її серці.

Щирими подругами стали вони одна одній.

— Я без княгині Уляни вже й жити не могла б,— було говорить княгиня Ганна синові свому,— така вона добра та щира.

— Правда ваша, мамо,— притакував князь Семен.— І моя Настуся в неї вдалася.

— Авжеж,— казала княгиня Ганна,— тільки Настуся більш рішуча, більш витривала, здається, її ніяке лихо, ніяке горе не в силі було б зломити.

— Так, мамо, така вона,— говорив князь Семен гордо та втішно, що його любу дружину так хвалить його рідна ненька.

А княгиня Настуся вся кермі господарства віддавалася, в вільні хвилини від господарських клопотів синкові Юрчикові свому посвячувала. Любо було їй глядіти, як маленький її Юрчик усміхався до неї. Хоч ще й не говорить, та вже щасливій ненечці здається, що розуміє її, чорними оченятками розмовляє з нею. Юрчик із виду, всі казали, в неї, в Настусю вдався, й із лиця, й очі в нього такі чорні, як у княгині Настусі.

ї коли хто це говорив, княгині Настусі так любо було слухати.

— Ти мій, мій Юрчик,— говорила вона й тулила дитя до грудей та цілувала.

Минали дні, місяці, літа минали — тихо, спокійно та щасливо пли-ло життя на Слуцькому замкові. Хоч і часто вітали там гості, та все свої.

Тільки раз, ненадовго, наче зміна настала в старинному замкові.

Затупотіли кінські копита на замковому мості, заторохкотіли колеса пищної коляси, а за нею чимало возів та повозок.

Отворив воротар ворота, вточилася пишна коляса, запряжена четвіркою бистрих карих коней на замкове подвір'я.

За колясою вточилося кілька повозок, а за повозками два вантажні вози. За возами оружна дружина на конях.

Київський воєвода Гаштовт приїхав із жінкою до свояків у гості.

У повозках повно прислуги всякої, а вже найбільше панянок, придворних дам пані Гаштовтихи.

Не дуже радий був князь Семен цій гостині. Не любий був йому Гаштовт за пусті гордощі його та напушистість. Та не показав цього. Усе держався старого правила: "Гість у дім, Бог у дім".

І вийшов князь Семен, і вийшла княгиня Настуся гостям на стрічу, гостей вітали, в хату просили.

І відразу ^есь і пропало вже оте невдоволення з, душі князя Семена.

Щиро вітав він гостей та просив у замкові хороми.

Гордо входив київський воєвода в багаті хороми старинного замку князів С луцьких, гордо та й пишно входила з ним пані Гаштовтиха, жінка його:

— А ми до вас, свояче, на довше приїхали,— говорив воєвода Гаштовт,— спочити хочемо в тиші вашого замку від великанського шуму. А я особисто ще й вирватися від обов'язків та клопотів мого уряду.

— Дуже радо вітаємо вас у нашому затишші, в глуші нашій,— сказала княгиня Настуся.

— Незвичайно гарне положення Слуцького замку,— говорила Гаштовтиха, що в одній хвилині вже вспіла все обкинути стежким зором, ба, в душі теж і скритикувати старосвітську обстанову замкових кімнат і неновітні одяги домашніх.

— У нас глухо й тихо, не так як там у вас у Києві, де все шум і гамір, бурхливе життя,— говорив князь Семен.

— Для мене й у Києві глуш,— сказала Гаштовтиха,— що Київ, велике село. От Краків, то вже що іншого. Я в Києві все тужу за життям у столиці, й Кракові. За буйним, гамірним життям, за пирами й забавами на краківському королівському замкові. Я змалку привикла до такого життя,— чванилася Гаштовтиха,— й годі мені звикнути до глуші, до самоти в Києві, Я й вам дивуюся, княгине,— звернулася вона до княгині Настусі,— як ви можете ось так зашитися в глуші, позабути про світ і людей, забав виректися.

— Для мене, пані воєводино, тут не глуш, не самота, я зовсім не нудьгую. Як може бути глуша, як може бути нудьга там, де є праця, труд, де завжди якесь заняття найдеться, де любі та добрі й щирі люди біля тебе.

Гаштовтиха видула губи до згірдливої усмішки.

— Праця, труд, заняття?! Якось воно дивно та^неприродно звучить у вустах княгині Слуцької. Чи то для вас, для ваших рук праця, чи немає в вас служби до цього? У нас у Польщі, княгине, вже й ходачкова шляхтянка соромиться праці. А ви, княгине, говорите про працю, як про щось гідне та чесне.

Тут вмішався князь Семен:

— Вибачні будьте, своячко, що й я стану по боці моєї Настусі. І я вважаю, що праця, а ще й люба праця, дає приємність та вдовілля.

— Мені ні! Я не сотворена до праці,— відповіла гордо Гаштовтиха,— до праці є в мене служба й піддані. Я родилася для роз-ривок, для забав і так я вихована. У нас інші звичаї, культура інша, як у вас.

— Я це знаю! У вас воно скрізь так. У вас праця сором, а в нас ні! У нас праця не ганьбить, а честь приносить. Та що край, то звичай,— сказала княгиня Настуся, щоб якось закінчити немилу розмову.

Та Гаштовтиха говорила далі:

— Прийде й до вас цей звичай і ви пересвідчитеся, що праця для підданого, для хлопа, а для пана розривка, вживання світа.

Тут знову вмішався князь Семен:

— Не прийде, а вже йде! Уже чимало наших приймає ваші звичаї — соромиться праці та байдикує.

— А бачите,— зраділа Гаштовтиха,— моя правда. Наша вища культура мусить прийнятися, мусить узяти верх і серед вашого боярства.

Аж кортіло князя Семена відповісти на цю бундючність:

— Хай нас Господь милосердний боронить від такої "вищої культури", що працю, труд уважає за сором, а лінивство, дармування — честю,— та в пору змовчав, не слід в себе в хаті гостю зобижати.

А Гаштовт завів розмову про лови. Він був завзятим, запальним ловцем.

Князь Семен і тут найшов нагоду, щоб хвалити свою любу подругу:

— Моя Настусечка теж завзята ловкиня. Ні одних ловів не мине й усе вертає з ловів із багатою добичею, з тріумфом. І луком, і рушницею, і рогатиною краще орудує, як лицар. А на коні то так їздить, мов зросла з ним.

Гаштовт уклонився низько княгині Настусі й сказав:

— Що я чую? То ви, княгине, справжня Амазонка!

Княгиня Настуся відклонилася чемно Гаштовтові, та не відповіла нічого.

А Гаштовт говорив далі зі сміхом:

— Моя пані теж любить лови, але інші. О, вона теж знаменито ціляє... очима на кавалерів, та й має чимало вже добичі між ними.

Гаштовтиха прийняла ці слова чоловіка сміхом і сказала:

— Та ти ще ні одного з моїх поклонників не визвав на поєдинок.

— І не визву! Хоч знаю, що ти дуже бажала б цього, я не зроблю тобі приємності, щоб рубатися з якимось молокососами.

Дуже нерада була княгиня Настуся цій розмові, та не дала пізнати того по собі.

Князь Семен повів Гаштовта, щоб показати йому старинну збрую й оружжя та воєнні і ловецькі трофеї своїх предків і свої.

А Гаштовтиха пішла з княгинею Настусею та з княгинями-матерями Ганною й Уляною в хороми княгині Настусі.

— Мушу признати, що гарні й просторі маєте кімнати, княгине,— хвалила Гаштовтиха,—обстанова в світлицях багата та розкішна. Хоч інакша, як у нас. У вас вона якась наче надто поважна, аж надто заносить старовиною.

— Так,— казала княгиня Настуся,— тут, бачите, кожнісінький предмет говорить про минуле, минулу славу нагадує.

— Авжеж,— вмішалася княгиня Ганна,— ось цей стіл і ця скриня це спадчина по київському князеві Володимирові Ольгердовичеві. Ось його образ,— додала й указала на портрет князя, де він був намальований, як сидить на княжому престолі в вінці княжому зі скіптером у правиці.

Гаштовтиха не втерпіла й сказала гордо: . — Тепер на його місці сидить мій чоловік.

— Так, тільки Гаштовт у Києві воєводою, а наш дід був київським князем,— відповіла теж гордо княгиня Ганна.

Щоб якось затерти немиле враження, сказала княгиня Настуся:

— У вас, пані воєводино, світлиці, напевно, обстановлені зовсім інакще, по-новітньому.

— Авжеж,— відповіла Гаштовтиха,— я люблю все нове, ясне, веселе. У мене щодня гості, щодня забава весела — то й обстанова мусить бути відповідна. Серед такої обстанови, як ось ваша, та й серед такої самоти, як тут, я, здається мені, вмерла б із нудьги. Я таки дивуюся, княгине Настусю, як ви, такі молоді та гарні, можете жити в таких понурих хоромах, серед тої старовини та й ураз із ними пилом припадати. Ні, я таки мушу вас відсіля вирвати до себе, до Києва, а то й до Кракова на забави, на веселощі.

— Ні, пилом я таки не припадаю,— розсміялася княгиня-Настуся,— нема на те часу, пані воєводино, хоч би й припала я пилом, то при праці таки стрясу його зі себе.

— Ай, ви все праця та й праця! Дивні старосвітські поняття! Може, воно так колись і треба було, щоб усі працювали, коли менше було

людей, менше рук було до праці, а тепер, слава Богу, є кому на панів працювати, доволі є в світі слуг і підданих хлопів. Навіщо панам неславити себе простою роботою, руки собі псувати.

І тут глянула на руки княгині Настусі, що не були такі випещені, як у неї.

Княгиня Настуся вдала, що не помітила цього та й не відповіла нічого.

Раз у раз приходив хтось до княгині Настусі по розпорядки. То дворецький Самійло Курдієвич, то охмайстриня Ольга Насальська, то стольник Петро Залізо. Гляділа на це все Гаштовтиха та й каже:

— Забагато ви, княгине Настусю, клопочетеся всім. Я не могла б так! Що мене те все обходить у мене дома. На це є охмайстриня та й інші наставники, хай вони клопочуться цим усім.

— Я так не вмію,— каже княгиня Настуся.— Хоч я й свідома, хоч знаю, що всі вони, вся служба наша щиро віддана нашому родові, та я не можу так жити, щоб не знати, що робиться та як робиться.

— Я ні,— говорила Гаштовтиха,— у мене, й терпцю не стало б так усім займатися як ви, княгине! Я бачу ви навіть дитиною займаєтеся.

— Звичайно! По чому ж би моя дитина знала, що я її неньк'а, як могла б любити мене?

— А я своїх дітей віддала зовсім на опіку обслуги! Платимо службу, хай вона клопочеться дітьми, хай зносить дитячі примхи. Я звичайно бачу їх тільки рано, коли приведуть їх до мене в спальню, щоб привіталася з мамою, та ввечір, коли приводять їх побажати мені доброї ночі. Мене від дитячих сміхів та крику тільки голова розболіла б,— я мушу мати спокій.

Княгиня Настуся відповіла на це тільки:

— Що ж, у мене інша вдача. Минали дні, місяці, роки минали...

Любо та весело спливав час на Слуцькому замкові.

За працею, за трудом та за клопотами домашніми минають дні, а по праці, по клопотах спочинок милий.

Не дармує княгиня Настуся, не дармує й князь: усюди догляне, все бачить, усім кермує...

— Семенко, відколи оженився, старанніше ходить біля господарства, як у своїх парубоцьких часах,— хвалила сина княгиня Ганна.

А князь Семен на те:

— Бо тепер маю для кого працювати.

У пошані труд, праця на старовинному замкові Слуцькому. Зате ввечір по праці, який милий, який солодкий спочинок. Як любо княгині Настусі сісти тоді біля милого дружини. Правду сказати, то князь Семен і в час спочинку не дармував. Любив він "книжне почитания", любив читати книжки пожиточні.

А було в книгозбірні Слуцького замку чимало книг і рукописів старих. Порядкував і зберігав їх старенький отець Олімпій, колишній учитель князя Семена. Його чимала заслуга, що полюбив так князь Семен "книжне почитания", бо вмів отець Олімпій влити князеві в душу любов до книжки. Він заодно повторяв князеві висказ із старовинного "зборника" князя Святослава Ярославича: "Узда коневі керманич і стрим, а праведникові книги".

І щовечера сливе бере князь Семен у руки чи побожну книгу, чи "Ізмарагд", чи "Златую Ціп", чи "Пчелу", чи літопис який та й читає тихо собі, чи на голос усім. Часто заводить розмову про прочитане з отцем Олімпієм.

Княгиня Настуся любила прислухатися, як вони заведуть розмову, що часом переходила в суперечку, коли князь якесь місце в книзі розумів інакше як отець Олімпій. Тоді частенько встрявала в спір княгиня Настуся й ; оворила, як вона це місце розуміє. І дивне диво: найчастіше годиться з нею князь Семен, і отець Олімпій на княгинену думку.

Тихо та мило плило життя на Слуцькому замкові. І не зчулися княгиня Настуся й князь Семен, як поза ними зоста-ло дев'ять літ — дев'ять літ минуло від їх весілля. Юрчикові вже п'ятий рік кінчиться.

Боже, яка щаслива була тепер княгиня Настуся. Як раділа во-* на, коли бачила, як хутко розвивається Юрчик, який цікавий до всього.

Радіє й князь Семен Юрчиком. Посадить, було, собі його на коліна та й каже:

— Лицар буде з тебе, Юрчику!

— Буду,— відказує сміливо Юрчик,— буду так на коні їздити в збруї, як тато, з мечем гострим при боці, зі списом довгим. Буду лицарем! Купи мені, таточку, маленький мечик і лучок! Пан Степан Голубович учитиме мене із лука стріляти й мечем робити.

А пан Степан Голубович, то був княжий мечник.

— Добре Юрчику, добре, куплю тобі й лук і мечик. Як же ж радів малий Юрчик уже й самою обіцянкою.

— Буде в мене меч, буде в мене лук, я лицар буду, рубати буду, стріляти буду, на війну піду! — раділо хлоп'я в підскоках.

Батько обіцявся, та, може, би був і забув, однак Юрчик не давав спокою батькові, доти пригадував, доки не дістав обіцяного.

А як тільки дістав лука й меча, заразісько побіг до пана Степана Голубовича та й кличе вже здалека:

— Пане Голубович, пане Голубович! Маю лук, маю меч, вчити мусите мене!

— Добре, добре, Юрчику, будемо вчитися,— каже пан Голубович. І почалася наука.

— Понятливий хлопець наш княжич,— хвалив Голубович.

А Юрчик і сам до батька прибіжить та й хвалиться:

— Тату, таточку! Я вже вмію лука натягнути! Та й ціляю вже добре! Ось поглянь!

І наготовить лука та й каже:

— Ось там у цей знак, що на мурі, вцілю!

— Ей, чи вцілиш? — передирається батько з синком.

— Вцілю, побачите.

І натягнув лука. Стріла зашуміла в повітрі й попала в мур, у місце, що його означив був Юрчик.

— А бачите, тату! Поцілив, поцілив так, як казав, так, як хотів,— сказав хлопець із притиском.

— Бистре око в нього,— хвалив Юрчика батько перед тещею княгинею Уляною,— та й завзятий він, що задумає — мусить осягнути.

— У неньку свою вдався,— казала княгиня Уляна.— Вона, моя Настуся, теж уже змалечку була така. До лука й до коня жвава. Було з покійним моїм Іванчиком у ліс на лови їздить. Спершу Іванчик не хотів її брати, та вона як почне прохати, як почне прохати й поставить на своєму. Іванчик не встоїть і бере її. Ніколи не дала собі відмовити,— говорила княгиня Уляна, а потім додала зітхаючи,— і я колись була така.

— Родом кури чубаті,— засміявся князь Семен,— та й тішуся, що Юрчик у Настусю вдався.

Любо та мило спливали дні. Та буває, що погода, тихо та любо, а там несподівано й хмарка візьметься та й сонечко боже заслонить...

Поїхали княгиня Уляна з княгинею Настусею в річницю смерті князя Івана в город Мстиславськ, щоб влаштувати поминальне богослужіння та й помолитися над його домовиною. Весна вже будилася, та холодно ще було. Побут біля домовини чоловіка потряс до глибини княгиню Уляну. Як вертали пустився дощ зі снігом...

Привезла княгиня Настуся неньку свою недужою до Слуцька.

Лягла княгиня Уляна в постіль. Прийшов лікар:

— Нічого страшного,— потішив він княгиню Настусю,— переста-да. Вигріється княгиня в постелі та й верне до здоров'я.

Та сама княгиня Уляна говорила:

— Ой, чую я вже, діти, що не встану з цієї постелі, піду до Іван-чика мого, до дружини мого вірного, попрощаю вас...

Князь Семен перечившій:

— Ей, мамо, що говорите! Полежите, випічнете та й прийдете до здоров'я — ще довго поживете між нами.

— Ні, діти, я чую, що вже прийшов мій час! Я не нарікаю. БФ-жа воля. Та одне прохання маю до вас, не відмовте мені, сповніть мені те, що я вас уже прохала — не хороніть мене в Слуцьку, а в Мстислав-ську, біля Іванчика...

Щоб заспокоїти княгиню Уляну прирекли сповнити волю її. На її бажання покликали й священика.

Висповідалася княгиня Уляна й Найсвятіші Дари прийняла.

Та ніхто з домашніх не думав, не вірив, що вона вже покине їх назавжди. Всі були певні, що княгиня Уляна прийде до здоров'я. Аж одного вечора сказала княгиня Уляна:

— Кличе мене вже Господь до себе! Ходіть, діти, до мене, хай поблагословлю вас.

І станула навколішки перед її постіллю доня її, княгиня Настуся, насилу сльози спинюючи, і станув навколішки князь Семен і маленький онук між ними, князенко Юрій.

І благословила їх княгиня:

— Хай вам, діточки мої милі, в усьому щастить, хай згода й любов царить між вами, хай Господь милосердний нагородить вас силою й здоров'ям та віком довгим.

А потім сказала:

— Так дуже хочеться мені спати. Навшпиньки вийшли всі зі спальні.

На другий день раненько, скоросвіт увійшла княгиня Настуся в неньчину спальню. Княгиня Уляна лежала тихо, одна рука звисла з постелі.

Княгиню Настусю холодний жар пройняв:

— Померли мама...

І підійшла до постелі. Торкнулася руки. Рука була ще тепла. Нараз княгиня Уляна поворухнулася кволо і звернулася лицем до княгині Настусі. На бліде, зхороване лице впало з вікна ранішнє проміння. Лице в княгині Уляни було усміхнене, мов сяяло щастям. Здавалося, хотіла щось промовити, та не могла.

Ще одне зітхання, останнє зітхання й княгині Уляни Мстислав-ської не стало. Княгиня Настуся заплющила очі покійній неньці й припала навколішки біля постелі й молилася. По молитві встала й пішла сповістити чоловіка про неньчину смерть.

— Як жили тихо, так тихо й відійшли,— сказав князь Семен.— Хай із Богом спочивають.

А княгиня Ганна не могла сліз спинити:

— Подруго моя щирая, що ж я без тебе робитонькиму на світі білому, — ридала.

Величаві похорони справили діти княгині Уляні. Похоронили її, як бажала собі, в замковій каплиці в Мстиславську біля домовини чоловіка князя Івана Мстиславського.

І знову пройшло чотири роки. Життя на Слуцькому замкові плило спокійно та тихо. Правда, кілька разів ходив князь Семен на воєнні походи зі своєю хоругвою, кілька разів виправляла княгиня Настуся дружину любого в похід на татар, на волохів, на москалів. І в тривозі дожидала княгиня повороту його. Та все щасливо й ціло вертав князь Семен із походів, зі славою воєнною.

Тільки в битві з москалями над рікою Ведрошею, на схід від Смоленська, трохи не попався в московський полон. Гаряча була битва. У князя Константина Острозького, гетьмана великого князівства литовського було всього чотири тисячі війська, а в московського воєводи Якова Захаринича сорок тисяч. Десять на одного! Захаринич, як побачив, яка мала сила в князя Константина, ударив на нього всією силою й оточив численними полками. Переміг литовсько-українські війська, хоч як вони хоробро билися, й узяв у полон самого князя Константина Острозького й знатніших його' полководців: Грицька Остика, Литавора Хребтовича, Миколу Глібовича й багато інших. Трохи й князь Семен Слуцьюій не попався в полон. Та вирятував його кінь бистроногий, що кинувся плавом у ріку й виніс князя з біди, з небезпеки.

Щасливий був князь Семен, щаслива княгиня Настуся. Юрчик виріс уже на гарного хлопця.

— Такого пильного та понятливого хлопця я вже давно.не мав,— говорив отець Гліб. Раділи батько й мати синком.

А тут нова радість завітала в слуцькі хороми. Року Божого 1500, як червона калина білим цвітом облилася, народилася князеві Семенові Слуцькому донечка. Олександрою охрестили її. Через край радів, через край щасливий був князь Семен, а щастячка княгині Настусі то й не змалювати, ні не описати. Вона весь свій свобідний час посвячувала тепер донечці. Було князь Семен і каже:

— Не мучся так, Настусечко, біля дитинки, чи ж нема няньки до неї.

Та княгиня Настуся:

7— Чи я мучуся? Коли б ти знав, коханий, як любо мені біля дитини, я при ній забуваю всю журу, мов наново молодію. І ніщо вже не говорив князь Семен.

І стала маленька білява Леся сонечком ясним для неньки, для батька, ба, й для Юрчика. Дуже він любив свою сестричку. Як на другому році Леся вже ходити бралася, то Юрчик нікрму не відступав, сам учив її ставити перші кроки, ходити вчив її.

А Леся вже змалечку якась задумлива вдалася.

— Як не дивно вийшло,— каже князь Семен раз до княгині Ганни,— Юрчик у маму свою вдався й виглядом і вдачею. А Леся в мене.

— Авжеж,—каже княгиня Ганна,— Леся зовсім у тебе вдалася. Вона загалом викапана княгиня Слуцька. А Юрчик, то вже вдача князів Мстиславських.

На це княгиня Настуся:

— Ні, не князів Мстиславських вдача в Юрчика, бо й у мене не їх вдача. Я вдалася в покійну ненечку. І в ненечки моєї, і у мене українська степова вдача. Такий і мій Юрчик.

Місяць травень пишається буйною красою. Княгиня Настуся й князь Семен у сад вийшли...

—Чи тямиш, чи згадуєш, кохана, як у таку саму чарівну днину, тому сімнадцять літ, як дівчата нам вінки вили, ми вдвійку в сад Мстиславського замку вийшли, чаром весни впиватися. Чи тямиш, як ти мені тоді казала: "Не в тому щастя, щоб завжди в розкошах і в дозвіллі жити! Саме чар і розкіш життя в поборюванні перепон, у боротьбі за краще. Коли б нам щастя приходило легко, то яке воно гарне й не було б, нудне та скучне стало б". А потім ще ти сказала, що щастя тому таке приманливе, бо його так мало в світі. Не знаю чому саме тепер пригадалися мені оті твої слова. І я чогось наче тривожуся за наше щастя.

— Весна й сад пригадали тобі їх,— сказала княгиня Настуся й задумалася.

— Тату, мамо! — понісся садом голос Юрчика.— Приїхав якийсь лицар. Пан Курдієвич каже, що це гонець від князя Михайла Глинського, має послання від нього до вас, таточку.

— Лист від князя Михайла Глинського,— зчудувався князь Семен, а по хвилі сказав,— він тепер гетьманом литовських військ на місце князя Константина Острозького, що тепер у московському полоні.

І подалися князь і княгиня в замкові хороми. Князь Семен велів впустити до себе гетьманського гінця. Увійшов молодий, гарний юнак і поклонився князеві й княгині та подав князеві послання.

— А це ви, пане Кречковський,— сказав князь Семен,— вітайте.

І розкрив письмо та й прочитав. Був це наказ гетьмана князя Михайла Глинського князеві Семенові Слуцькому вирушати негайно з

усією хоругвою в означене місце збору військ, відкіля рушать походом на татар.

Князь Семен подав лист княгині Настусі. Вона прочитала й пополотніла, та тільки на хвилину. Потім звернулася до пана Кречковського:

— Ах, ви змучені з дороги та й голодні, вам треба покріпитися, припочити.

— Дякую вам, ясна княгине, та мені ніколи довго задержуватися, бо це багато послань маю порозвозити та й скоро вертати.

Княгиня Настуся все ж таки наказала приготувати перекуску для Кречковського.

Не тривало й години, як гонець виїхав за ворота Слуцького замку. Кінь, погодований на княжій стайні, чвалував весело.

— І так, Настусю, треба мені знову у похід рушати,— сказав князь Семен.

— Проти кого рушає князь Глинський?

— Татари появилися в наших межах,— відповів князь Семен,— і князь Михайло Глинський вирушає на них.

— Нема князя Острозького та й татари сміливі,— казала княгиня Настуся.

— Авжеж,— відповів князь Семен,—хоч і князь Михайло Глинський добрий вождь. Одна тільки між ними різниця — князь Острозький на

першому місці ставить загальну справу, а князь Глинський противно: перше моє, а потім загальне добро.

— Та й я так думаю про них,— казала княгиня Настуся. А князь Семен із зітханням сказав:

— Не дарма пригадалися мені слова, Настусечко, що ти їх перед вінчанням сказала, не дарма тривога обхопила мене при спомині — ось і знов приходиться мені розставатися з тобою, на непевний бій рушати.

— Семеночку,— каже княгиня,— чого смутком захмарювати життя? Чи то тобі першина в бій вирушати, чи першина мені тебе дожидати в самоті? Це ж обов'язок кличе тебе.

— Я й сам не знаю, миленька, чого мені тепер так важко на серці, як ніколи досі. Може, це так, чим людина старша, тим більше прив'язується до своїх найближчих, до порогів рідних?

Та правда твоя: геть сумні думи!

І став князь Семен у похід готуватися, стало боярство на княжий двір з'їздитися, щоб під княжим проводом на означене місце вирушити, а відтам у похід на татар.

Прийшов день, що все було готово до походу, що треба було рушати, прийшов день розставання князя Семена з жінкою, із діточками любими.

Важке було оте розставання для князя Семена:

— Прощавайте, ненечко мої любі, благословіть у похід. Прощавай, кохана моя подруженько, Настусечко дорогенька, прощавайте, діточки любі мої, дасть Бог, проженемо татар і скоро побачимося,— говорив князь Семен на прощання.

Упала йому в обійми княгиня Настуся:

— Прощавай, миленький, та здоров вертайся, хай тебе Христос Господь і мати Його Пречиста в своїй опіці держать,— говорила вона тремтячим голосом.

А княгиня Ганна благословила сина:

— Хай тебе Всевишній має в своїй опіці, вертай здоров та з новою славою.

Юрчик плакав.— Тату, візьміть мене зі собою!

— Прийде час, Юрчику, що й ти поїдеш зі мною на бої, по славу. Та зараз ти ще замаленький.

— Я ж уже вмію й мечем орудувати, й із лука стріляти, й на коні їздити.

Розсміявся батько:

— Правда, Юрчику! Ти вже лицар! Треба ж комусь і Слуцька боронити, як татари нападуть на місто, й ненечки твоєї. То ж ти мусиш тут зостати.

— Правда ваша, тату,— сказав Юрчик.— Добре, я остану Слуцька боронити.

Раділа княгиня Настуся, як почула такі слова від малого синка:

— Славно, лицарику мій,— сказала вона й поцілувала сина. А потім піднесла батькові до коня донечку, князівну Лесю, щоб поцілувала батька на" прощання.

— Ще раз бувай мені здорова, Настусечко, бувайте здорові, діти! Бувайте здорові, пане Курдієвич! У вашій опіці зоставляю замок увесь і родину мою, бороніть в разі нападу татар.

— Оборонимося, ласкавий князю,— сказав пан Курдієвич,— оборонимося!

— З Богом у похід! — закомандував князь. І в цій хвилині воротар отворив ворота та міст спустив.

Задудоніли кінські копита, замаяли, зашелестіли в повітрі прапори й хоругви.

Військо виїхало за ворота.

Піднісся назад угору зводний міст, "зачинилися ворота замкові.

Довго ще стояла княгиня з дітьми на замковому вході й слала зір за тими, що від'їжджали на люті бої з татарами поганими. Стояла сумна, насилу спинювала сльози.

А Юрчик глядів на неї та й каже:

— Не сумуйте, мамочко, ми з паном Курдієвичем^уже оборонимо замок і місто перед татарами.

І знов заграла легка усмішка на лиці княгині:

— Ні, Юрчику, коли ти біля мене, не боюся я татар.

Сумно, сумно гляділа й княгиня Ганна вдалечінь за від'їжджаючими, що їх уже курява вкрила. А там і зникли на скруті.

VIII. НАЙВАЖЧИЙ УДАР

— Татари! Вже на межах Слуцького князівства. Така вістка прилинула в город Слуцьк та й у замок,

— Татари!

Одне слово, а скільки переполоху влило воно в серця случаи! Дні непевні, йочі в тривозі...

На заборолах города й замку все готується до оборони.

Направляють укріплення, гострять мечі, чистять рушниці й самопали, споряджають замкові гармати. Молодь вправляється в орудуванні зброєю. Для багатьох із молоді буде це перший виступ, попис перший, коли татари підступлять під Слуцьк. І не один із молоді таки бажає собі в душі, щоб татари не минули Слуцька.

Метушня на замку.

А вістки все нові й нові налітають, все страшніші, грізніші... Вже й утікачі стали появлятися в городі.

Ці найбільше ширять страх між городянами. Бо й чого то вони не оповідають! Татар сила-силенна! Хмари! Сам татарський хан іде з ними. А дехто впевняв, що й сам султан покинув Царгород та іде на клятих джаврів. А куди перейдуть татари, скрізь грабують усе та палять, молодь і дітей та здорових чоловіків і жінок забирають у полон, а старих і немічних убивають. Куди татарський кінь перейде,— казали,— там уже трава не ростемо

Метушня на замку. Княгиня Настуся теж спочинку не має! Вона всюди ходить, всюди доглядає, знає про все, всім клопочеться, журиться всім.

— Пане Курдієвич, треба стрілива більше, ану ж татари схочуть здобувати Слуцьк,— каже княгиня.

— Я в це не вірю! Татарам не стає на це терпцю. Вони люблять бої на відкритому боєвищі, аби несподівано заскочити когось, але облягати та здобувати кріпості, то вже не їх справа. Однак і я цієї думки, що стрілива треба нам докупити — бодай кілька бочок пороху та трохи олова на кулі.

І княгиня таки зараз вислала дві підводи до Вільна. Для охорони підвод додала десять оружних їздців під проводом Семена Коса, десятника замкової залоги.

Хоч княгиня Настуся мала стільки клопоту, найшла все ще доволі часу бути разом із дітьми. Час цей був для неї наймиліший.

— Я спочиваю біля дітей,— говорила вона свекрусі княгині Ганні, коли ця жалкувала її та казала: "Ти вже зостав дітей під моїм оком, не клопочи собі голови ще/й ними".

Тривожило Настусю, що довго не мал^ ніякої вістки від князя Семена, та ніхто цієї тривоги в ній не пізнав. Зберігала її в серці своєму, неначе в святая святих. х

— Не треба,— думала,— своєю тугою, журою своєю других обез-силювати.

І видом була спокійна, роздавала накази, всім цікавилася, якби нічого не було. ,

Ждала вістки від чоловіка, в серці жаль і тугу здавлювала. І діждалася.

Приїхав вірний джура князів, Григорко, й привіз два листи від князя Семена: до княгині Ганни й до княгині Настусі.

— Дорогенька моя Настусечко! — писав князь Семен жінці своїй.— Тужно мені, дуже тужно за тобою. Я знаю, ти подумаєш: тужно, а так довго вісточки не подав про себе! Та я знаю, що ти зараз і виправдаєш мене: напевно, безнастанно в походах та й ніколи було присісти листа написати. Воно так і було, кохана! Щойно сьогодні найшов я більше вільного часу й сів писати листа. А досі весь час в дорозі. Мат ли ми вже малі сутички з невеличкими загонами татар. Не могли з ними заводити відразу рішучої битви. Бо хоч їх милость король наказав усій шляхті рушати на війну й ставитися під Судомиром без гаяння часу збройно, та польська шляхта вельми ліниво збиралася й неприятель повернув ціло в орду, вантажений великою добичезю та з численним ясиром. Коли ж польська шляхта почула про це, також вернула додому. Наших литовсько-руських військ самих замало проти хмарищ татарви. Та й князь Михайло Глинський, хоч і добрий вояка, все ж таки не князь Константин Острозький. Як усюди так і тут, бачу, твоя правда. Із цього, що я описав, здогадуєшся, що нам не зостає нічого, тільки нищити малі татарські загони. Як там ти даєш собі раду дома, господине моя? Що роблять Юрчик і Леся? Часом жалкую, що я Юрчика не взяв зі собою. Йому уже тринадцятий рік — треба ж уже йому вчитися привикати до воєнних невигод. Та на цей раз, хай уже буде так, другим разом його це не мине. Чи дуже журиться наш старий Курдієвич? Опиши все докладно й широко. Григорко хай епічне трохи та рушає скоро з твоїм листом до мене, жду нетерпляче. Цілую тебе, скарбе мій, щиро й сердечно, та й Юрчика і Лесю.

Ваш Семен.

Княгиня бігцем прочитала листа й заховала його при собі. Та й далі забралася до щоденних занять своїх. Аж вечером, коли вже ді-ткь-й свекруха поснули, прочитала листа раз і вдруге. А потім зібралася до писання. Описала все> що діється на замку, як усе приготовано до

оборони, які вісті доходять до Слуцька, що діють, що говорять Юрчик і Леся та як Юрчик часто допитується про батька, коли поверне.

На третій день виїхав Григорко зі Слуцького замку з листами від княгинь Ганни та Настусі до князя Семена.

І знов не було довго ніякої вістки від князя...

Зате доходили щораз тривожніші вісті про татар.

Уже сторожа бачила зі замкової башти дими й вогні над селами — певний знак, що татари вже близько й палять, руйнують села.

Вечорами й ночами небо червоніло загравою.

На замку в Слуцьку все вже було готове до оборони...

Та татари до замку не підходили. Видно, по околиці вешталися тільки малі відділи татар для грабунку. На бій із військом такі відділи не могли зважитися, тим більше не могли думати про здобування укріпленого города.

Аж одного дня помітили зі замкової башти відділ оружних людей, що йшов шляхом простісінько на Слуцьк.

У замку засурмили на тривогу. За хвилину всі вже були на своїх місцях, готові до оборони.

А відділ війська підходив щораз ближче...

Аж із башти закликали: 7

— Це не татари. Це наше військо. Це наш князь вертає. Виразно видно вже княжий прапор.

І знов на замку метушня. Та вже зовсім не та, що перше...

Усі заметушилися вітати князя. Донесли про поворот князя, Семена й княгині Настусі.

У неї тривожно забилося серце. Кілька вже ночей мучили її страшні, сни: то бачила князя Семена порубаного, закривавленого, то страшна якась мара кидалася на нього, то собаки шарпали й кусали його...

Чи їде він на чолі відділу свого здоровий та дужий, у славі, чи..? Ні! Цього вона й подумати не в силі!

Під замковими воротами обізвалася відома всім сурма княжого сурмача.

І^знов серце княгині прошила тривога. Бліда вийшла вона зі свекрухою та з дітьми на рундук. Там ждали вже Курдієвич і вся прислуга.

Воротар отворив важкі ворота. Уже спустили зводний міст.

І в'їхав на подвір'я князь Семен, та не на коні, а на возі. Княжого коня провадили за возом. Княгиня Настуся мусила вжити всіх сил, щоби задержати потрібну рівновагу й спокій, та ще й мусіла підтримувати свекруху, що на такий вигляд сина не могла встояти на ногах.

Підійшла з Курдієвичем до воза. У князя на блідому, виснаженому лиці заграла усмішка. _

— Ну, на щастя, я вже біля тебе, дорогенька,-^ сказав він.

— Ти поранений, Семене? — спитала княгиня схвильовано.

— Де рубають, там тріски падуть, кохана! Добре, що живий вертаю. Ми розбили татар під Клецком. Князь Михайло Глинський показався добрим гетьманом,— додав він знову усміхаючись.

Джури помогли князеві зісісти з воза та й понесли його в світлиці.

Княгиня Настуся й княгиня мати подалися за ними.

Настуся послала зараз по замкового лікаря Зиновія, щоб оглянув та перев'язав рани князя Семена.

Лікар зараз з'явився. Оглянув рани, обмив і перев'язав.

Одну невеличку рану на правому рамені оглядав довше. Вона непокоїла його.

— Це татарська стріла зранила,— говорив князь,— рана невеличка та пече гірше від усіх.

— Цю рану треба випалити,— казав лікар,— стріла мусіла бути отруйна. Та на щастя, мабуть, отрута не мала вже первісної сили, а то було б лихом скінчилося.

І взявся випалювати рану.

Обидві княгині не відступали від постелі недужого.

Увесь нагляд над господарством у замку здала княгиня Настуся на ключницю Ольгу. Уперше, відколи вступила в Слуцький замок, не займалася нічим, нічим не цікавилася. Навіть до дітей мало заглядала.

Мов прикута сиділа біля постелі чоловіка. Сиділа й свекруха, та невістка відсилала її насильно на спочинок.

Рана на правій руці не гоїлася. Лікар Зиновій був безрадний.

— Не знаю, що це? Рана не гоїться, рука синіє. Отрута видно діє, хоч поволі, але певно. Треба конче покликати лікаря з Вільна. Я сам не можу зарадити, боюся.

І помчала карета по лікаря до Вільна. Приїхав. Оглянув, обидва лікарі радилися.

— Нема іншої ради,— вирішили,— треба праву руку відтяти. Сказали це князеві.

— Ні! — сказав князь рішуче.— Я на це ніколи не згоджуся. Що я вартий без правої руки?!

Тоді лікарі звернулися до княгині, щоб вона вплинула на князя. Та що вона не напросилася, не намолилася,— князь навіть їй не дав намовитися.

— Ні, ні,— говорив уперто,— не дам відтяти собі руки ніяк і ніколи!

А отрута робила своє діло...

Г завис сум над СлуцьКим замком, над цим замком, де від часу, як у його пороги увійшла княгиня Настуся, тільки радощі витали, ясні сонячні радощі повних вісімнадцять літ.

Чорний сум повис над замком і на город, на Слуцьк стелився темними тінями...

Бо любили слуЧани й геройського князя, й княгиню добру...

Смерть підходила крадькома до хоромів княжих. Почув князь Семен її подих у кімнаті й велів покликати писаря та свідків, щоб списати заповіт. Прийшов писар Гринь Хриневич.

Князь Семен казав підняти подушки, щоб міг сісти на постелі.

Пан Гриневич глядів сумно та допитливо на князя.

— Дивитеся на мене, пане Гриневич, що з мене зробилося? Ой так, не знає чоловік ніколи, що жде його.

— Та, ваша ясносте, ще не треба тратити надії,— пробував потішати князя пан Гриневич.

— Пане Гриневич, не говоріть мені цього! Я знаю, що була надія ходити ще по цьому світі, та калікою ходити не хочу. ЇЦо варта людина, яка не приносить світові ніякого хісна, тільки тягарем стає для нього.

— Чи ж ваша ясність і теє... без руки не були б пожиточні для рідного краю? — говорив пан Гриневич.

— Не знаю, та що найважливіше, до чого мене призначив мій рід, я вже не міг би сповняти — без правої руки вояк, не вояк.

— Чи, князю, тільки шаблею служать рідній землі?

— Знаю, що не тільки шаблею,— але я тільки шаблею можу йому служитиТ До іншого я не підготований, а може, й не здібний. Та лишім це,— сказав князь,— така Божа воля, щоб я перенісся в кращий світ і хай так буде.

Прийшли й свідки: дворецький Курдієвич і Каратницький, управитель Мстислава, що тому три дні приїхав був, щоб здати рахунки.

Старий Курдієвич, як побачив князя, що лежав у постелі, не міг спинити сліз та не робив князеві ніяких докорів за впертість, знав же ж добре, що й просьби, й мольби княгині Настусі не помогли. Та й запізно вже тепер давати яку-небудь пораду. Не випустить уже смерть своєї жертви. Та жаль своє знає. Чи ж диво? Він же від маленького виховував князя Семена на лицаря, учив його воєнного мистецтва: на коні їздити, шаблею й списом орудувати, стріляти з лука, а там і з рушниці.

Пробував пан Каратницький потішати князя:

— Князю, ваша ясносте,— каже,^— не треба попадати в зневіру, надії тратити! Не з таких іще недуг та ран вилизуються люди, чудеса бувають! Бог милосердний! Так, так...

А князь на це:

— Твоя правда, пане Каратницький, бог милосердний і я маю повну надію, що простить мені гріхи мої вольні й невольні та прийме мене грішного в царство своє небесне. Це одинока тепер моя надія.

— Е, ваша ясносте, ви пане того, з іншої бочки зачинаєте!

— Я не дитина, пане Каратницький, та й, слава Богу, ще при повній свідомості, то й знаю з якої бочки мені зачинати. І поки я ще при повній свідомості — хочу списати мою останню волю. Тому покликав вашмость панів, щоб були свідками цієї моєї волі останньої.

— Тож яка ваша остання воля, милостивий князю?

— Ви знаєте, що я зоставляю двоє малолітніх дітей! Не боюся я за них, бо я свідомий того, що моя княгиня-пані виховає їх як слід на

справжніх лицарів, на пожиточних членів громадянства та на добрих синів церкви й народу нашого. Та й знаю, що й землями, що лишаю дітям моїм, правити й господарити вона буде добре й розумно. Та статут великого князівства нашого вимагає законного опікуна малолітнім дітям. То я й назначую опікуном моїх малолітніх дітей Юрія й Олександри князя Василя Пинського. Це старий друг нашого дому, він і сам не скривдить моїх дітей, і другим не дасть скривдити.

— Ну, пане писарю, берися до писання,— сказав пан Каратницький.

Писар поклав на столі чорнильницю, спробував гусяче перо, затяв його наново й розложив пергамент та почав писати:

"В ім'я Отця й Сина й Духа Святого, Амінь. Я, Семен князь Слуць-кий, пан на Слуцьку й Мстиславську, будучи при повній свідомості, чиню свою останню волю..."

Тут писар спинився:

— Ну, ваша ясносте князю, кажіть будь ласка, вашу останню волю.

І казав князь докладно, які землі призначає синові Юркові, а які донечці Лесі. Однак, усе це мають дістати щойно по смерті матері, княгині Настусі. Хіба дочка, князівна Леся, віддавалася б ще за життя матері, тоді частину їй приналежного майна дасть княгиня в посазі. Опікуном назначує князя Василя Пинського. Він має ^дбати, щоб кривди не було сиротам князя Семена й помагати доброю радою в господарстві й у вихованні дітей.

Писар писав усе слово в слово так, як князь говорив. Найширше розводився князь над тим, як бажає собі, щоб виховали його дітей.

Князь говорив: '

— Юрчик знає вже досить добре свою рідну мову, знає вже, що треба знати світському з святого письма, уміє вж€ віддали достойну честь Богу. Треба тепер учити його науки латинського письма, треба підшукати статочного наставника, що міг би добре вчити його цієї науки в мому домі. Одне тільки прохаю, щоб учителя шукати між нашими вченими. А є їх уже чим раз більше таких, що за границею покінчали школи. А хочу я, щоб це був учитель нашої віри й народності, щоб виховував Юрчика в любові до свого рідного. Аж як уже в латинській науці добрі початки матимуть, має княгиня, жінка моя, дати на дальшу науку за кордон до Праги та до Падуї, бо там хвалять добру науку. Та й більше світа побачить, більше досвіду набереться.

Писар похилився над пергаментом і писав. Коли писар скінчив писати, князь Семен говорив:

— А тепер, пане Гриневич, пиши:

— Мою дочку Лесю нехай учать дома. Спершу нехай учитьїї грамоти наш отець Гліб, бо він добре вчив грамоти й правд віри Христової нашого Юрчика. А все, що треба знати жінці знатного дому, нехай учиться під оком моєї княгині, а своєї матері. До помочі нехай візьме собі чесну панянку з доброго роду. Тільки борони Боже, хай не бере панянки з Польщі, бо ця нічого доброго не навчить Лесі, тільки пустим наповнить її голівку.

Коли вже писар списав усе, що проказав йому при свідках князь, і прочитав уголос усе написане, подали князеві заповіт до підпису. Та князь сказав:

— Стривайте! Покличте перш княгиню Настусю, жінку мою. Я за весь час, як нас ізлучили в мстиславському соборі до спільного життя, не робив ніколи нічого без поради з нею. То ж і тепер не хотів би, щоб мій заповіт був без її згоди та відома.

Попрохали княгиню Настусю. Увійшла. Бліда та насилу спокійна. Тільки навколо її карих, змучених недоспаними ночами очей, вився тихий смуток та біль важкий відбився в них. їй на привіт князь приязно усміхнувся.

— Дружино моя вірная, Настусечко моя! Ти все моє життя була мені сонечком ясним. Дозволь же хай тобі при поважаних свідках,— тут вказав зором на панів Гриневича, Каратницького та Курдієви-ча,— подякую за все добре, що ти мені робила, за твою безмежну любов до мене, за вірність мені. При цих панах списав я свою останню волю, та не хотів би, дорогенька моя, щоб ця моя остання во^я була тобі невідома, щоб була без твоєї згоди. Тому попрохав я тебе тут, щоб прочитали тобі мій заповіт.

Княгиня сіла біля постелі дружини любого свого, а пан Гриневич став читати заповіт.

Коли закінчив, князь спитав у княгині:

— Чи згідна ти з усім Настусечко?

— Згідна,— відповіла княгиня тихо,— прирікаю тобі, що обоє дітей виховаю так, як ти собі бажаєш.

— Я й без приречення знаю, Настусечко, що так буде,— сказав князь. — Ну, тепер давайте мені заповіт до підпису.

Подали князеві пергамент і перо. Тремтячою рукою підписав князь:

"Семен, князь Слуцький".

За ним підписали обидва свідки, а на кінці писар підписався: "А писав це Грицько Гриневич, писар їх мил остей княжат Слуцьких".

— А заповіт хай буде в перехованні пана Каратницького, чи згода, Настусю? — сказав князь.

— Згода,— відповіла тихо княгиня.

Мовчки попрощалися свідки й писар із князем і княгинею. Нікому не могло добутися якось із горла слово ні розради, ні прощання. На другий день велів князь покликати до себе сповідника. Висповідався, запричащався й прийняв помазання.

А в два дні опісля, на самого святого Степана Великомученика, 27 грудня року Божого 1503, в середу княгиня Настуся стала вдовицею, душа князя Семена Слуцького відлетіла до предків своїх.

< Припала княгиня до бездушного тіла дружини любого свого, рясними сльозами холодне лице його обливала. Аж нараз почула за собою страшний, серце пронизуючий крик:

— Сину, синочку, Семеночку мій, ти покинув мене, сиротою безщасною залишив мене, самітню неньку твою.

І в цій хвилині простягнулися старечі руки до мертвого тіла: князя Семена.

Біля жінки припала й нещасна мати, княгиня Ганна Слуцька, та враз, як той колос підкошений, повалилася додолу.

Княгиня Настуся зірвалася й кинулася до свекрухи.

Вона жила, та лице в неї було так страшно скривлене.

Княгиня закликала службу й при їх помочі занесла княгиню Ганну в її спальню.

Покликали лікаря.

— У княгині паралізувало правий бік,— сказав лікар,— смерть сина подіяла так на неї.

І княгиня Настуся не мала навіть можливості виплакатися біля тіла найдорожчого дружини. Треба було заходитися біля нещасної його матері, що рушитися не могла в постелі й слова не могла промовити, бо й мову відняло нещасній. Треба було її бажання вгадувати.

А тут і до похорону треба все приготувати, посланців розіслати до родини й знайомих. А без неї хто ж це все зробить? Всі наче голови потратили.

І мусіла княгиня Настуся взяти все в свої руки...

І дивом дивувалися всі, хто ближче не знав княгині Настусі.

— Якась залізна в неї воля,— казали.

ЇХ. МАТИ-ВДОВИЦЯ

Сумно грали дзвони в слуцькому соборі. Невеселу вість розносили по Слуцьку й по селах довколишніх:

— Князя Семена Слуцького, господаря просторих земель, в живих не стало. Переставився до предків своїх славних.

І приставали люди, клали святий хрест на собі та говорили:

— Хай із Богом спочиває, добрий був князь!

А інші додавали:

— Шкода його, добрий був князь! Так молодо зійшов із цього світа!

А жінки жалкували княгиню Настусю:

— Бідна, бідна княгиня, така гарна, така молода та уже вдовиця.

— Ой, справді, що бідна,— доповідали ті, що жили під самим замком, — бо не тільки, що чоловіка втратила, а ще й свекруху мусить бідна доглядати каліку.

Гей, народу, народу було на похоронах! Не те що церква, а й увесь майдан перед церквою був повнісінький людей.

Похоронний похід вело тридцять священиків із слуцьким єпископом на чолі. Співав хор соборної церкви.

Змучена, знесилена йшла княгиня за труною в смутковому платті. Провадив її попід руку князь Василь Пинський, опікун сиріток Юр-чика та Лесі, княжат Слуцьких. Юрчик, гарний уже хлопець, ішов теж сумний. Маленьку Лесю несла нянька на руках. Дівчатко не розуміло ще, що це навколо неї діється, якої втрати зазнало й цікаво та весело розглядалося навкруги.

— Немає, як дитячий вік, не знає, що то горе, що терпіння, не розуміє цього,— говорили люди, на Лесю глядячи,— навіть і не знає про це, що вона вже сирітка.

— Що їй шкодить, що вона сирітка. Князівна ж вона та багата, не змарнується, як не одне сиротятко з проміж наших,— говорив селянин із під Слуцька.

— Має неньку, що не дасть скривдити донечки своєї,— говорив старий поважний міщанин.

— О, це правда! Княгиня Настуся добра мати й господиня добра,— говорив інший. ,

— Ой, люди, не знаєте ви жіночої душі. Тут перед людьми побивається за помершим чоловіком, плачі виводить, а в душі вже перебирає всіх, що могли б її сватати й кого їй вибрати. Молода ж іще княгиня, гарна та й багата,— замітив другий міщанин, по виду пізнати, що з шевського цеху.

— От, не говорили б ви, Кириле, такої нісенітниці,— перебила йому стара міщанка,— не з тих наша княгиня, щоб зараз із похорону та на шию комусь вішатися.

— Я й не кажу, що зараз,— боронився майстер Кирило,— все ж таки прийде час, що забуде першого чоловіка. Хай за рік, за два, а прийде цей час: забуде й другого забажає.

— Ні, наша княгиня не з таких,— стояла міщанка при своєму. Проповідь мав сам владика. Гарно говорив владика. Згадав старий

рід князя Семена, згадав гарні прикмети князя, добрі діла його й щедрість. А потім звернувся до княгині вдовиці й до діток князя:

— Моя кохана подруго, не тужи, не побивайся за мною,— говорив покійний князь Семен устами проповідника,— бо хоч я й молодо відходжу з цього світу на той світ, та не відходжу з кращого до гіршого, зі світу, де все проминаюче, у світ правди, у світ світла й хвали Господньої. Та й не лишаю тебе самітною — лишаю тобі дві перлини: сина й дочку. Правда, з ними й нелегкий обов'язок, щоб ти, княгине моя, ввела їх у життя чистими й здібними опертися всім спокусам, щоб вірні зостали церкві святій християнській і народові свому. Ви, любі діточки мої, сину Юрію й дочко Олександро, також не тужіть, не побивайтеся за мною, тільки заховайте мене в пам'яті вашій і йдіть моїми слідами, робіть усе й усюди добро, а кривди не робіть нікому, слухняні будьте

матері вашій, вона в мому й своєму імені виведе вас на правий шлях. Прощавайте, любі мої, не навіки — побачимося всі в кращому світі, перед престолом Всевишнього.

Потім прощався князь устами проповідника з усіма, просив прощення, коли когось нехотячи покривдив, або що-небудь прикрого зробив чи сказав, і молитви просив за спасіння його душі.

Слова проповідника цілющою водицею спадали на зболілу душу княгині. Вона "гляділа на своїх сиріток і говорила собі в душі: "Діти мої, ніколи не опущу вас, поки не виведу у люди! Усе моє життя, увесь мій труд і старання буде тільки для вас, для вашого добра."

А вони, діти її, стояли біля неї й на неї гляділи. Навіть мала Леся~ пригорнулася до ненечки й гляділа поважно, наче зрозуміла, що ненечка тліер її одинокий захист.

Юрчик стоїть сумний, зір його шлеться на катафалк, де в труні лежав спокійно, непорушно його любий батечко. Сльози тиснуться йому до очей, та він старається здержати їх. Нехай ніхто не бачить, що й він плаче,— він уже не дитина, йому вже тринадцятий рік.

Останнє цілування. Уся родина підійшла до труни.

Сизою голубкою припала княгиня Настуся до труни дружини свого.

— Прощай мій милий, прощай Семеночку, до побачення на тому світі, як і мене Господь покличе до своєї хвали,— шепотіла вона,— прощай, я виповню все, що прирекла тобі!

А потім сама підняла Лесю вгору:

— Поцілуй батечка, Лесю!

х Дівчатко поцілувало й спитало в ненечки:

— Батечко спить?

— Спить, доню, спить, заснув навіки,— відповіла ненька. Юрчик не видержав, мусів утирати сльози з очей. Використав хвилину, коли похилився над батьком, щоб поцілуваіти його востаннє.

Винесли труну зі собору, та й повезли в замкову каплицю до родинного гробу.

Як заспівали "Вічную пам'ять" і запечатали гробницю, княгиня Настуся почулася така самітня, така опущена, як ніколи досі.

Це вже третю найближчу душу втратила вона. Тіла двоїх спочивають у родинній гробниці князів Мстиславських у замковій каплиці, а тепер третє дороге тіло в гробниці Слуцького замку.

Така одинока, така самітня!

Аж упав її погляд на дітей.

— Чи справді я така самітня, чи справді немає вже переді мною цілі життя! А цих двоє діток?..

— Підемо в хату,— вирвав її з задуми князь Василь Пинський і взяв її під руку.

— Ходім, діти,— сказала княгиня. Пішли.

А князь Василь говорив дорогою:

— Не падай, княгине Настусю, в тугу та відчай! Така вже наша доля, таке призначення людини — тут був, а тут нема! Каже ж якийсь любомудрець, що людина тільки гостем на цьому світі й тому не слід пристращатися навіть до найближчих.

А княгиня Настуся:

— Князю Василю, моє щастя вже скінчилося, та жити я ще маю чого, маю ще ціль життя перед собою: виховання й добро цих дітей.

— Коли так, то й гарно! Хто має ціль життя, багато має. Ціль життя дає охоту до праці, до труду, а це вже щастя,— говорив князь Василь.

— Так, праця піддержувала мене в найтяжчих хвилях і тепер у праці найду розраду,— говорила княгиня Настуся.

Учасники похорону роз'їхалися.

Сум розмістився в світлицях княжого замку. І княгиня, і діти, служба ходять мовчки — нема давнього веселого гамору, давнього життя. Княгиня вся віддалася праці, здавалося всю свою душу втопила в ній.

Юрчик та Леся ходять сумні, як тіні, за ненькою.

— Чого ви діти так посоловіли? — каже їм Настуся.— Пішли б у сад погуляти. Годі все тужити, тугою не поможеш собі, хіба пошкодиш.

А Юрчик:

— Та бо й ви, ненечко, не ті, що були перше. Нема в вас тієї веселості, ні того життя, що колись. Хіба що запрацьовуєтеся більше.

— Моє, діточки, вже за мною, а ваше перед вами,— виправдовується ненька перед сином,— моє щастя тільки в праці для вас.

Тільки щоб ненечці приємність зробити, бере Юрчик Лесю за ручку й веде-в сад.

А в саду все будиться до нового життя. Це ж кінець березня. Дерева починають зеленіти, травиця руниться, морончики біліють, метелики вже ввихаються, а у вітті дерев пташки щебечуть.

Нове життя молоде...

А тоді, як батечка ховали, було сумно тут, голі дерева, сніг. І пригріло сонечко, сніг пропав, трава й дерева зазеленіли.

Минеться й твій біль, твій жаль Юрчику,— життя своє зробить.

Та Юрчик не думав про. це тепер. На світі будилося нове життя — весна, однак в його душі ще не було її, сум ще був переможцем.

Але вона прийде — весна його.

X. КРИВАВИЙ СВАТ

І пройшло два роки...

Добре кажуть, що людина все перебуде — яке б горе не страшне було, а з часом, хоч і не минеться, та полегшає бодай, збуденіє й людина привикне до нього.

Важко прийшлося тепер княгині Настусі, ой як важко, самій усюди обладу дати.

Перше, як князь Семен жив, то її журбою був лад у замку. А тепер, тепер усі землі й князівства Слуцького й Мстиславського на її голові.

І дивувалися управителі:

— Дивна ця княгиня Настуся, вона куди більше вглядає всюди, куди більше береже всього, як сам покійний князь. Де то в неї, стільки сили й терпцю найдеться? Нічого, нічогісінького з ока не спустить, ніхто й ніщо перед її зірким оком не скриється.

Так говорили управителі її добра, так говорила прислуга, а то й сторонні люди. І щораз більше цінували й поважали княгиню, славили розум її та меткість.

І йшла слава княгині Слуцької широко й. далеко. Славили красу її, славили господарність її, славили розум її.

Та додавали:

— Та й багата ж вона, багата! "

Найбільше ж на багатства її лакомилися голиші з Польщі. Вони то один за одним перли до Гаштовта, щоб постарався перемовити княгиню, щоб згодилася віддатися за них, а бодай надію їм зробити. Були між ними й такі, що йшли по протекцію до самого великого князя Литви й Руси Олександра...

Та княгиня Настуся для всіх мала одну відповідь:

— Дуже мені мило повітати вашмостів у порогах моїх, та заміж виходити я зовсім не думаю. Я живу вже не для себе, а для дітей моїх, для мо^'х Юрчика та Олесі,— відповідала всім, що приїздили на Слуць-кий замок сватати її.

Та вперті женихи не тратили надії. Завелике було майно, що в її руках, щоб не стало приманою для них.

Однак не помогло ніщо, ні залицяння, ні протекція Гаштовта, ні великого князя.

Тверда була княгиня Настуся, рішуча її постанова.

Дітям своїм віддала ввесь свій вільний від інших занять час. Хоч і ці заняття були не для неї, а тільки для них, для Юрчика та Лесі.

Правда, ще одна людина була в замку, що їй-мусіла княгиня посвячувати чимало часу й терпцю. Свекруха, нещасна княгиня Ганна. Ой, та невиносима ж стала вона тепер! Спершу рік цілий не підводилася з постелі, треба було її обертати з боку на бік. Була це важка служба. Та княгиня не хотіла здати цеї немилої роботи зовсім на слуг — це ж рідна мати її Семена! І ходила коло неї, як коло рідної ненечки, терпеливо зносила всі докори недужої свекрухи, ні словечком не виявида невдоволення. Потім полегшало недужій, та все ж із крісла біля коминка не сходила вже до смерті.

А Юрчик виріс уже на гарного хлопця. Лицар усією душею, як і покійний батько його. Наче родився до коня та до шаблі.

Та мав він іще замилування — книжки. Любив і батечко його книжки, та не так пристрасно, як син.

А тоді саме "друкарський куншт" став ширитися на Україні.

— Ненечко,— каже було Юрчик до матері,— як я вже виросту, як стану мужчиною, то в нашому Слуцьку заложу друкарню.

— Добре, Юрчику, добре,— каже княгиня Настуся, радіючи.

А Леся теж цікава вдалася. Отець Гліб, учитель Лесин, не може нею нахвалитися перед княгинею: яка то вона тямуща, яка пильна, як цікавиться всім.

— Я ще такої гарної учениці не мав,— говорив він.

— Вони обоє потіха, вони розрада моя, вони дають мені ціль життя,— говорила тоді княгиня.— Коби тільки не завели моїх надій.

— Ці обоє не заведуть, ласкава княгине,— відповідав чернець.

— Дай це, Господи,— говорила княгиня Настуся,— я прирекла моєму Семенкові, що їм присвячу всю себе й додержу слова.

Тверда була княгиня Настуся, рішуча її постанова.

І знали це вже всі женихи, охочі до княгининої руки. Пішла слава про неї, про її тверду постанову широко й далеко. Звали її другою Пенелопою та зараз додавали:

— Вона вірніша від грецької Пенелопи, бо була вірною чоловікові тому, що не була певна, чи він помер, а новітня Пенелопа — княгиня Настуся, вірна своєму дружині навіть по його смерті.

Недоступна була княгиня Настуся всім женихам, захистилася рішучістю, мов спляча князівна в казці дикою трояндою.

Та не злякався колючок дикої троянди князь, Михайло Глин-ський,— любимець великого князя Олександра.

— Хоч вона й усім гарбуза подала, мені не подасть,— чванився він,— у мене є спосіб на неї.

— Який? — питали в нього приятелі.

А князь Глинський-показав на меч при боці й сказав:

— Ось він, мій спосіб.

Та сказали князеві Михайлові приятелі його:

— Не знаєш ти, князю, княгині Настусі Слуцької, так не всилуєш її.

— Побачимо,— сказав князь гордо,— я певен, що скоро запрошу вас на моє весілля з княгинею Настусею Слуцькою.

Не йняли віри приятелі, не відповідали вже нічого гордому князеві.

А він сватів посилає, брата свого Василя та шурина Мартина Хребтовича, конюшого великокняжого.

— Просіть в неї її руки для мене та заразом і заявіть, що коли відповідь її буде відмовна, то я силою візьму її, військо в мене готове,— сказав князь Михайло гордо, а потім додав,— я мушу поріднитися з домом Слуцьких. Не тільки тому, щоб на наш рід перейшла слава й скарби Олельковичів, але й, щоб здобути їх дідичні права на київський престол.

— Авжеж, авжеж,— притакують і брат князь Василь, і шурин Мартин Хребтович.

Посідали оба свати на пишних білих іноходців, а за ними почет і рушили в дорогу.

Задудонів міст у Слуцькому замкові під копитами кінськими, заскрипіли важкі ковані ворота. ,

Свати до княгині Настусі.

Князь Василь Глинський і Мартин Хребтович увійшли в замкові хороми.

А воротар Артим Процюк каже до джурів князя Глинського:

— Даремні старання вашого князя, наша княгиня ні за кого не віддасться.

— Це ще побачимо,— відповів джура,— наш князь, це^не хто-будь.

— Не рівня він князям Слуцьким, зайшлий він, із татар. Та не тому, кажу, даремні старання, тільки, що наша княгиня не думає вже віддаватися.

— Чого ж ні? Вона іще молода та й гарна,— каже джура.

— Що гарна, то гарна. Хтозна, чи в цілій околиці найшов би їй рівню та й молода ще вона. А все ж таки нічого з цього не буде.

— Чого ж так?

— Бо така воля княгині, хоче вірною зостатй покійному князеві Семенові до смерті,— відповів воротар.

— Чудна та дивна княгиня— ваша*— сказав джура князів Глинських,— для вмерлого світу вирікатися?

А там у замку, в світлицях княгині князь Василь Глинський уже законні речі говорить.

Не як звичайно, не як закон старий велить, а гордо та бучно, ще й погрозою кінчає:

— Маєш до вибору, ясна княгине! Або добровільно віддані руку, а ні, то князь Михайло силою здобуде її, а сили в нього великі, а вої в нього готові! Вибирай!

І каже княгиня Настуся спокійно:

— Я вже вибрала!

— Що саме?

— Це друге.

— Це друге?— зчудувався князь Василь.

— Авжеж! Коли князеві Михайлові Глинському до вінця слави потрібний напад на самітню вдовицю, замість боронити рідної країни перед татарами, то я готова. Слуцьк привітає його, як вітав досі всякого, хто старався взяти його заборола.

" — Значить, ваша ясність, вибирає війну?

— Так! — відповіла різко княгиня.

Поклонився князь Василь Глинський низенько княгині Настусі, поклонився пан Мартин Хребтович — і вийшли.

Зачинилися ворота за сватами князя Михайла, а княгиня Настуся покликала на раду до себе старого Курдієвича, дворецького свого.

— Пане Курдієвич, князь Михайло Глинський заповів свою гостину в Слуцьку з оружним військом. Треба нам добре приготуватися на його привіт, чи доволі куль і пороху.

Старий Курдієвич усміхнувся злегка:

— Доволі, княгине, не посоромимо нашого ймення.

— То ждемо спокійно на приїзд непроханого гостя,— відповіла княгиня,

Не довго й ждали.

— Іде військо на Слуцьк,— знамена князів Глинських! — заповів вартовий із башти замкової.

— Усі на заборола! — наказав дворецький Курдієвич замковій дружині.

І готові стояли пушкарі біля пушок своїх, і готові стояли стрільці з самопалами, й готові стояли лучники з луками напнутими.

А військо князів Глинських уже під город підходить.

Нараз виїздить на сивому коні лицар із білою хоругвкою, а біля нього сурмач.

Засурмила сурма, а лицар, що з білою хоругвкою, закликав ґолосно:

— Хто у вас вождем, слуцьке лицарство? І виступив старий. Курдієвич.

— Я комендант замку, чого вам треба в мене?

— Коли ти комендант, то скажи ясній княгині Настусі Слуць-кій, що як вона не згодиться добровільно віддати города й замку князеві Михайлові Глинському, та ми збуримо город, що камінь на камені не зостане! Сам бачиш, яка сила в нас.

А Курдієвич:

— Ясна княгиня дала вже відповідь князеві Михайлові Глинському й не змінила її та й не змінить!

— Як так,— сказав на це парламентар,— то будемо битися.

— Авжеж, що не миритися,— відповів Курдієвич. А ще інший кричав:

— Коли ви голодні, то нагодуємо вас, у нас доволі олов'яних галушок!

— А шаблями помастимо! — додав іще інший.

— Не журіться, ми вас краще нагодуємо, як ви нас,— відповів парламентар і завернув коня та погнав до своїх.

За хвилю бачили случани з заборол і башт як військо князів Глинських розвинулося в півмісяць і стало оточувати замок. Півмісяць став потім замикатися в коло. Та замкнути зовсім не далося, бо від сторони Случі були непрохідні багна. Так і мусіли закинути думку замкнути замок із усіх боків.

І так стали підсуватися щораз ближче під замкові вали.

— Можна вже! — сказав до себе старий Курдієвич, міряючи зором віддаль між заборолами й ворожим військом. Потім сказав до отамана пушкарів:

— Зачинаймо танецьі Отаман дав наказ:

— Стріляй!

Гей, заграли, загриміли гармати на заборолах Слуцького замку, а за ними самопали.

Захиталися ряди військ князів Глинських і наче спинилися на хвилю. Тут і там почулися скрики, зойки, стогін.

Та ось голосні накази лунають і військо знову рушає наперед. Там підкочують уже гармати, там драбини несуть.

Та не дармують пушкарі на заборолах, та не дармують самопали, ба, й лучники слуцькі, а славні вони були здавна, хмарами стріл ворожі війська засипають.

За заборолами в місті рух — люди піші й кінні ганяються вулицями, підводи їздять — ці з наказами, а ті стріливо гарматам та стрільцям довозять...

А все до замку й із замку.

Старий Курдієвич теж спочинку не має: ворог із усіх боків напирає й усюди треба бути, усюди заглянути — там порадити, там духу додати, заохотити, а там і скартати.

Задиханий, змучений вернувся він у свою кімнату. Аж тут слуга прибігає:

— Княгиня кличе!

їде старий дворецький і воєвода заразом пан Васько Курдієвич до княгині й низенько, з пошаною кланяється їй. Княгиня відвітала його та питає:

— Пане Курдієвич, чи вдержимося ми?

— Усе в Божій волі,— відповідає Курдієвич.

— Воно правда, пане Курдієвич, правда, все в Божій волі. Та не слід, навіть гріх здаватися тільки на Божу волю. Треба самому дбати й помогти собі вміти.

— Я не до цього, княгине ясна, військо в нас хоробре, пушки й самопали добрі, стрілива доволі та, що найважніше, все військо..,— тут старий Курдієвич чомусь спинився й глянув на княгиню Настусю, як глядить батько на дитину любу.

— Що все військо? — спитала княгиня. А старий Курдієвич палко:

— Усе військо, ясна княгине, любить тебе, кожен вояк готовий за тебе голову зложити. Це найбільша запорука, що пощербляться надармо шаблі князів Глинських.

Княгиня відповіла спокійно:

— Я знаю, що військо моє не зрадить мене, та все ж бажала б я, щоб скоріше змусити князів Глинських залишити облогу. Яку раду дав би ти, старий друже нашої сім'ї, тут.

— Раду, княгине?. Так відразу годі тут віднайти раду, та вона знайдеться. Перше треба знати способи й засоби, яких уживатиме ворог.

— То ж пізнавай та розважай над способами, щоб скоріш вигнати вовка з кошари, коли ні, то через край нкробить шкоди.

— Добре, княгине, та ваша ясність позволять, що я заки почну що, перше вашій ясності представлю?

— Немає в мене хисту на вождя та й не вчилася я цього, однак, коли хочеш, дуже буду тобі за це вдячна.

Саме в цій хвилині пригнав вістун до Курдієвича:

— Ворог від заходу драбини підвозить і туди свої сили звертає.

— Нічого,— каже Курдієвич,— хай пробують щастя, в половині дороги привітаємо їх, як слід.

І поклонився княгині та вийшов спішно.

А вороги справді вже п'ялися драбинами на заборола.

— Як уже підлізатимуть під самий верх, тоді разом вдарити й скрутити всі драбини! — дав наказ Курдієвич.

А вороги пнуться на гору, вже видно верх заборол голови передніх вояків.

— Тручай! — роздався наказ.

В одну хвилю ворожі драбини, обліплені людьми, полетіли на долину, понісся крик і зойки.

Та однієї драбини не вдалося вчасно трутити, й вороги видісталися на заборола. Почалася січа таки на заборолах. Оборонці під проводом сотника Семена Тримка виступили на них із голими мечами.

— Рубай, рубай! — кричав сотник. А ворог пре й пре.

Аж тут двом юнакам вдалося якось серед метушні підсунути до драбини балку. Із розгоном ударили ним драбину. Драбина захиталася повалилася додому.

— Ура, ура! — закричали случани.

Побачили вояки Глинського, що їм нема відвороту, та й відкинули зброю, стали просити помилування.

— Відвести їх на вартівню,— наказав сотник.

Стало вечоріти, тут і там показалися зЬрі, зійшов місяць... У наметі князів Глинських нарада.

— Перший наступ не повівся,— каже князь Михайло,— треба спробувати ніччю.

— Лихо, що ніч місячна, ясна! Коли б темно, легко було б видістатися на тору.

— Нічого, сьогодні дамо їм спокій,— підождемо відповідної хвилі, нічки темної, а тоді покажемо,— каже князь Михайло,— нам не спішно. —

— Хай і так,— каже князь Василь, брат князя Михайла,— лихо тільки, що не можна з усіх сторін оточувати города.

— Це правда, та й їм туди через багна виходу нема,— каже князь Михайло.

— Хтозна, може й мають саме туди який таємний вихід. Нараз почули бойові оклики:

— Ура! Ура! Рубай! Січи! Сміливо наперед!

В одному кінці' табору зчинилася метушня, переполох. Князь Михайло велів подати собі коня й сів на нього, погнав туди, відкіля нісся крик. За ним погнав і князь Василь та ще кілька бояр. Було вже пізно.

Відділ сміливців случаи ударив на ліве крило ворога й відтяв його, запер у багна. Ворог не видержав сміливого напору й подався назад простісінько в багна.

Хоч і місячно було, та хто це обізнаний був із околицею, не міг пізнати, що там непрохідні багна.

Ахслучани напирали щораз завзятіше. Аж як виперли вже весь відтятий відділ на багна, спинилися на сухому, станули муром і не давали ворогові вернутися з багна. Над багном неслися розпачливі крики, благання помочі, та дарма. Потопаючі кидалися на всі боки, шукали виходу, та його не було, й тонули в багні,-

Нараз зашуміло в повітрі. Кінний відділ гнався щосили на поміч лівому крилові просто на случаи. На млі ока розскочилися случани й перепустили відділ, і він погнався теж простісінько в багна. Случани зникли, мов під землю запалися.

— Багна, багна!,— почулися крики їздців, і відділ завернув назад. Тільки кілька їздців не вернуло, загналися далеко в багна й коні не могли видістатися відтіля та потопилися враз із їздцями.

Ой кляв, проклинав князь Михайло Глинський у люті.

Ранішнє сонце осяяло заборола й башти міста, й лискучі шоломи та зброю слуцьких оборонців. Воно, те сонце ясне, наче говорило військам князів Глинських:

— Шкода вашого заходу, шкода труду вашого, не здобути вам Слуцька, як і не перемогти, не переломити твердої волі княгині Настусі. Пенелопи нової.

Та впертий князь Михайло Глинський,^ не відстрашити його одною, невдачею.

— Я мушу здобути це гніздо Слуцьких, мушу! — говорив він. Легко сказати: мушу здобути, не так легко виконати.

У князя Глинського не було найважливішого, що до цього "мушу" потрібне — терпеливості й витривалості. Без них слово "мушу" пусте слово та й тільки.

Вже на другому тижні сказав він собі:

— Прокляте гніздо! Якимись чарами видно держиться! Шкода тратити час!

І каже до брата князя Василя:

— Хай сидить собі княгиня Слуцька в своїх мурах, коли їй так любо, я не думаю марнувати тут часу!

Та князь Василь:

— Ми справді гайнуємо тут час! Неначе в панаса граємося зі слуцькою залогою! Нам треба вдарити на місто всіма силами, то й буде успіх.

— Не вірю вже я! — каже князь Михайло.— Тут, напевно, якісь чари. Однак послухаю ще тебе, 'завтра загальний наступ на місто.

І скликали князі старшин та по нараді з ними дали наказ і розпоряд до вступу, як тільки засвітає.

Мрячний був ранок. Густа мряка вкрила город так, що не видно було на ступінь перед очима.

Аж тут нараз із трьох сторін заграли, засурмили сурми, загуділи литаври, а там задудоніла земля під кінськими копитами, задзвеніла зброя, залунали оклики. Із усіх боків відвозять високі драбини, у густій мряці спинаються вояки по драбинах4 на заборола.

А в городі тихо, так тихо! Чи сплять там? Може, бо ж немає милішого, смачнішого сну, як над ранком, а ще для тих, що всю ніч зорили.

Та ні, не сплять там у городі. Не спить княгиня Настуся, не спить старий Курдієвич, не спить військо, не сплять городяни. У світлиці в княгині раду радять. Розвідка принесла вістку, що ворог на завтра скоросвіт готовить загальний приступ на город. У ворога сили великі, кажуть, що й свіжі прийшли в підмогу.

— У князів Глинських перевага в числі людей, а в нас в завзятті й слухняності війська,— кажуть старшини.

— Я це знаю,— каже княгиня Настуся,— та їх не треба надуживати й уміло використати, бо при невдачах і найбільша витривалість вичерпується, завзяття й запал падуть.

— Авжеж,— каже старий Курдієвич,— нам треба так вести оборону, щоб не дати ворогові вдарити всіма силами на місто.

— Не моя річ воєнна справа,— каже княгиня,— тут уже ваша голова, панове, а я певна, що ви добре поведете.

Довго радили отамани, всі можливості перетрясли, розглянули й вирішили вкінці значнішу частину війська зоставити в городі для оборони, а з частиною випасти несподівано на ворога й зчинити переполох у його рядах.

І рано-ранесенько, як щойно сіріти почало, таємним виходом від сторони боліт виїхав із міста кінний відділ під проводом отамана Кубая.

— Добре, що така густа мряка кругом,— каже сотник Якимів до отамана,— під'їдемо ворогам непомітно під самі плечі.

— Авжеж,— каже отаман,— Видно, доля сприяє нам. Саме тоді засурмили ворожі сурми, литаври загуділи.

— Починають наступ,— каже отаман,— зачинаймо ж і ми,— сміливо, юнаки, з криком "ура" на ворога! — дав отаман грімкий наказ, піднявши шаблю в гору.

Гей, як знімуть крик: ура, ура, ура, ура! І коні в боки острогами та наперед, як орли бистрокрилі.

— Рубай, коли! — гримлять накази. Захиталися, заметушилися ворожі ряди.

— Що це? Відкіля так несподівано? Чи чортівня, Дух святий при нас, із болот вилізла та помагає цим у замку?

А відділ случаи пре щораз далі й далі! Каже князь Василь:

— Щось там на лівому крилі діється непевне, якісь незвичайні, тривожні оклики? Чи ж би хто прийшов Слуцькові з підмогою?

— Треба конче довідатися! Ця мрака, ця мрака нам на перешкоді! Аж тут прибігає до князів гонець:

— Наші видісталися вже на стіни города, уже ведеться бій усередині укріплень,— приніс він радісну вістку.

— Ось бачиш, Михаиле, що добре йде,— каже князь Василь,— в ти вже втратив віру в нашу перемогу!

Князь Михайло наче ожив:

— Далі, далі перти на мури!

Аж тут наперло на них їх власне військо. Гнало щодуху!

Князь Василь зірвався з місця.

— Що це? Втеча! Боягузи, голото! Куди тікаєте, чого? — кричав він і казав відділам, що були біля княжого намету:— Завертати їх, драбуг!

Та нелегко прийщлося малому відділові!

Несила їм спинити масу війська, що розгуканою рікою перла на них.

Тоді князь Михайло скочив на коня й станув напроти втікачів, піднявши булаву, закликав: —

— Чи ви вояки, чи баби? Наші війська дісталися вже в город, бої ведуться вже на вулицях, а ви тікаєте?! Чого, перед ким?!

Вид грізного та любленого князя, грімкий і рішучий його голос зупинив на хвилину втікачів.

І використав князь Михайло цей короткий момент, спняв коня, підняв булаву:

— За мною, наперед! — гримнув.

Захиталося військо, захвилювало й кликнули сотники, й кликнули десятники:

— Гей, вої, гей, юнаки! За князем, наперед!

Чи бачив хто, щоб розбурхана ріка в бігу завернула? А тут сталося те чудо: лави воїв, що тікали в нестримному жаху — нараз, мов за доторком чародійної палички,— завернули й із запалом помчали за вождем своїм. А в місті тривога.

Біля західної башти не вдержали оборонці ворожого напору. Упали під важкими ударами ворожих мечів. Все більше й більше воїв Глинського вскакує з мурів до середини міста. Уже вся західна башта в їх руках.

Тривога!

Все наче голови потратило! Старий Курдієвич сам пішов на місце бою. Це додало духу случанам, із більшим завзяттям наперли на напасників.

Та чи ж в силі вони опертися переважаючій ворожій навалі?

Довго вже ведеться січа! Щораз менше слуцьких воїв, а ворожих, хоч і паде багато, все нові прибувають. І опадають уже руки в знесилі горстці случан, спочинку нема, нема їм нікого на зміну.

І йдуть вісті до замку, в кімнату княгині Настусі: ворога прибуває, наших убуває, а й у тих, що в живих іще, сили опадають!

І зірвалася княгиня Настуся та по старшину міську посилає.

Скоро прибуло кілька старшин, а Йастуся-княгиня говорить їм:

— Панове, ви бачите, що діється! Князь Михайло Глийський хоче мене присилувати, щоб я стала його жінкою. Ви знаєте, що я на смертній постелі прирекла своему покійному чоловікові, що всі свої сили й усе-старання віддам дітям нашим. Тому я відмовила йому, а він, щоб змусити мене, не вагається нападати на спокійний город і руйнувати його. Мої війська не в силі вже опертися княжій навалі. Коли ви не поможете — я пропала.

— Княгине,— кажуть радні,— ми за тебе й за рід твій готові жертвувати життям і майном. Зараз таки велимо зідзвонити віче, щоб народ візвати до оборони.

— Дякую вам, панове радні! Я прийду теж на віче.

І незабаром задзвонив вічевий дзвін. Лавою посунув народ на віче. Чоловіки на майдан радити, а жіноцтво й молодь по боках майдану прислухатися. Прийшла й княгиня .Настуся з обома дітьми. Лесю несла нянька на руках.

Говорив до народу найстарший радний Юрко Васютич. Зворушливими словами представив він горе й журбу княгині Настусі, що матір'ю не тільки власним дітям, але й Слуцькові, а то й князівству слуць-кому. Ворог напав на неї й бурить безпощадно город — нам треба страти в обороні княгині та власній.

Коли він скінчив, княгиня Настуся взяла малу Лесю на руки й промовила: ' , *

— Славні горожани слуцькі! Це я, мати цих двох діточок, приходжу перед вас і благаю, йа пам'ять батька цих дітей, для їх добра поможіть прогнати ворога, напасника зі стін міста!

Гей, як не зірветься буря окликів:

— Всі дамо життя за княгиню нашу Настусюі Запал захопив і жінок. І вони ісричали:

— І ми готові віддати життя за княгиню нашу!

А .княгиня Настуся кланялася на всі сторони й дякувала вічу. А потім знову попрохала дозволу говорити й сказала:

— І жінки можуть стати в пригоді при обороні города, можуть лити на напасників кип'яток, розтоплену смолу, а то й рушниці набивати!

Одухотворені розходилися всі з віча й незабаром ішли зоружені відділи міщан на підмогу війську, де була найбільша небезпека.

Позаду них ішли молодиці з запасними рушницями та зі стріливом.

Коли військо побачило, що йде йому підмога, завзятіше наперло на ворога. Міщани вдарили й собі. А тут заразом із вікон та з дахів полився кип'яток, потекла гаряча смола.

Тоді відділ війська добився до стін города й відтяв ворогам відворот. Частина вояків кинулася до ворожих драбин і взялася відкидати їх від мурів. А січа велася далі. Тепер напасники були оточені з усіх боків і на всі боки мусіли відбиватися. Та побачили, що не їх сила, й зложили оружжя, піддалися.

У городі почулися радісні оклики.

— Наша, наша перемога! — кричали случани.— Тепер за мури міста на ворога, прогнати його! Слава княгині Настусі!

І зараз-таки з трьох воріт города вийшли чималі відділи військ і з голосними окликами кинулися на ворога! ,

Несподіваний випад викликав переполох у рядах військ князів Глинських. А тут на відділи, що були під самими стінами, посипалося з гори каміння, полилася смола й кип'яток. Це слуцькі жінки так привітали їх.

Не видержало військо князів Глинських одностайного нападу случаи і пустилося врозтіч. Гей, гнало за ними слуцьке юнацтво, спочинку їм недаючи.

Побачив князь Михайло, що все пропало, й велів трубіти на відворот.

А в городі, в Слуцьку радість, така радість!

Не далися, перемогли. Міщани обступили княжий замок і грімко кричали:

— Хай живе княгиня Настуся! Хай живе добра мати дітей і наша опікунка.

Був це найкращий день у житті княгині відколи не стало в живих її любого Семеночка.

Княгиня Настуся вийшла до народу й зворушеним ^голосом і з слізьми на карих очах дякувала всім за поміч, за вірність.

А народ кричав: 1

— Слава, слава княгині Настусі! Гарний мала день княгиня Настуся.

XI. КНЯГИНЯ — ЛИЦАР

Відступив князь Михайло Глинський із-під Слуцька, та не кинув таки думки присилувати княгиню вийти за нього. Ждав тільки нагоди... А тим часом зайшли великі зміни.

Великий князь Литви й Руси Олександр помер. Не стало того, що сприяв князеві Михайлові Глинському й його сім'ї. Великим князем став Жигмонт. Цей відразу станув по боці литовських панів і усував із урядів прихильників князя Глинського.

Князь Михайло по нараді з братом Василем і іншими українськими й білоруськими князями й панами рішився підняти повстання проти Жигмонта й прохати помочі в московського князя.

І зараз вислав листа до великого князя московського. Московський князь зрадів дуже, що могтиме почати війну з Литвою й похвалив князя

Глинського, обіцяв, що дасть поміч і прийме всіх, хто повстане в обороні православної віри, під свою високу руку.

І рушив князь Михайло Глинський походом.

— Перше підем на Мозир! — сказав.

Раннім ранком появилися княжі війська під Мозирем. Послав князь послів до міста, щоб отворили йому добровільно ворота.

— Ми виступаємо в обороні віри православної й народу нашого,— заявив князь Михайло мозирцям через послів.

І зійшлася рада міста Мозира:

— Що нам діяти? Князь Михайло заповідає, що йде в обороні православ'я, а воно дійсно загрожене. Як так далі буде* то гірко прийдеться нам православним тут.

Тоді-то виступив радний Микола Кузьмин і палкою промовою зазвав усю раду станути по боці князя Михайла.

— Як ми не станемо тепер по його боці, то зрадниками будемо нашої народної справи. Діти й онуки наші проклинатимуть нас і не матимемо спокою навіть у могилі,— закінчив бесідник.

— Усі, усі підемо за князем,— закричали радні в один голос,— І голови положимо за нашу святу справу, за віру нашу православну, за народ наш!

Тоді один із радних каже:

— То ми згідні на це, а що скаже народ, городяни Мозиря? Я раджу зідзвонити віче.

Згодилися. І залунав вічевий дзвін. Народ лавами подався на вічевий майдан. Тут попрохали посла, щоб промовив до народу.

І посол боярин Богдан Рогатинський вийшов на гору, зняв шолом, поклонився народові й почав говорити.

— Городяни славного города Мозиря, ви бачите, ви знаєте, в якій поневірці, в якому поруганні тепер наша свята віра православна й народ наш православний! Щораз більше бере тут перевагу чужа нам віра, щораз більше приходять до значіння й сили відступники від нашої святої віри православної, що кинули її для почестей! Та ще не все! Кажу вам, що як будемо байдужі, то прийде ще до того, до чого прийшло вже в землі Осмомисла й Данила! Там чужинці, зайшлі з заходу, взяли вже верх, виперли з міст давні міщанські роди на передмістя й міста взяли в свої руки. Православним не позволяють там ні з процесією йти, ні похоронних походів відбувати головними вулицями міст, ба, навіть дзвонити забороняють! Городяни славного города Мозиря, коли не бажаєте, щоб вас зустрінула доля нещасної мучениці, землі Червенської, то станьте всі по боці князя Михайла Глин-ського, поборника нашої церкви й народу нашого!

Гей, як не захвилюється, як не зашумить море народу на майдані вічевому!

— Усі, усі станемо враз із князем Михайлом Глинським в обороні нашої святої віри православної й народу нашого великого. Хай живе князь Михайло Глинський,— кликав одухотворений народ.

Посол боярин Богдан Рогатинський поклонився народові й зійшов на долину.

І отворилися перед князем Михайлом Глинським горді ворота славного города Мозиря. . ~

В'їхав князь Михайло Глинський на білому коні в дорогому одязі, біля нього брат його Михайло й інші князі та бояри.

А тут напроти князя йде процесія. Православне духовенство в яских ризах вітає князя.

А народу хмара.

Князь Михайло дякує, кланяється на всі боки. І станула залога княжа в городі Мозирі, першому городі, що під-чинився князеві Михайлові: Глинському.

А мозирська молодь гуртами голосилася в ряди княжого війська.

— Тепер на Слуцьк! — каже князь Михайло братові князеві Василеві. — Сподіюся, що тепер горда княгиня Настуся не відмовить мені своєї руки.

А князь Василь:

— На мою думку, зле зробиш, брате, чколи поєднаєш загальні справи зі своїми приватними!

— Е, що там,— відповів князь Михайло,— я держуся приповідки: "Куй залізо, поки гаряче!" Чому мені не використати хвилі, коли всі православні за мною, для своєї особистої справи. Це ж одинока нагода зломити впертість і гордість княгині. Чей же не виступить проти того, що за ним увесь народ.

— Не знаю,— відповів князь Василь,— та я впевнений, що княгиня зложила обіт не виходити заміж і все своє життя посвятити дітям своїм. А вона, княгиня Настуся, жінка сильної волі.

— Ха, ха, ха! Теревені! Жінка й сильна воля! Про жіночу впертість ще можна говорити, в це ще повірю, але в сильну волю жінки — ніколи, — говорив князь Михайло.

— Може, й твоя правда, та все-таки боюся, щоб твоя затія не пошкодила загальній справі.

— Не пошкодить, Васильку, не пошкодить, а поможе. Знаєш, що Слуцькі з Олельковичів і мають права до великокняжого київського престола. Із рукою княгині Настусі набуваю я ці права. А тоді й удача нашої загальної справи певніша, бо ж ходитиме й про віднову великого князівства київського.

— Правда й це, коби тільки добре покінчилося,— сказав князь Василь.

Князь Михайло вислав подяку великому московському князеві й прохав негайної помочі.

— По моєму боці всі православні князі й бояри,— писав князь Михайло Глинський великому московському князеві,— Мозир уже в наших руках. Тамошня Русь вітала мене як спасителя, неначе якого володаря. Православне духовенство вийшло мені назустріч із святощами. Із того видно, як тутешня православна Русь стоїть за мною, надоїло вже всім польсько-литовське ярмо. Тепер рушаю на Слуцьк. Правда, горда княгиня Анастасія Слуцька, вдовиця по князеві Семенові, неприхильна мені, однак сподіюся, що сйучани на цей раз підуть за мною. Тепер я йду під прапором оборони православ'я. Та все-таки, коли прийшла б поміч від тебе, великий князю, значення й сила наша зросли б значно. Пристали б тоді до нас навіть ті, що тепер іще хиткі.

Так писав князь Михайло Глинський із кінцем лютого 1508 року.

Великий князь московський прислав підмогу під проводом Гуги Моклокова. Правда, підмога невеличка та й невеличкий був хосен із неї.

— Ото списався великий князь московський, варта за це йти під його високу руку, така поміч і ніщо то все одно,— говорив князь Василь Глинський.

— Стривай,— потішав його князь Михайло,— це тільки частинка помічних військ. За ними прийдуть інші.

— А я не вірю,— каже князь Василь,— не спішаться вони нам7 допомагати, бо й не дуже хочуть, щоб ми переходили на їх бік. Ми звикли до іншого життя, як там. Там, неначе в татар, неволя, великий князь там усім — пац життя й смерті холопів своїх, а в нас на Литві все ж таки воля.

— Воля, та не всім,— латинникам воля, а нам православним — неволя,— відповів князь Михайло.

— Там бодай віра ця сама, за віру не переслідуватимуть. Князь Василь не мав уже що відповісти й сказав:

— Тут твоя пріавда! Рушило військо на Слуцьк.

Князь Михайло Глинський послів посилає вдруге до княгині Настусі Слуцької з просьбою та грозьбою, щоб прийняла прихильно сватів його. Він тепер прийшов під Слуцьк із силами вчетверо так великими, як переділе, та й за ним уся Русь православна.

Грізний тепер князь Глинський!

І приходять княжі посли в теремі княгині Настусі — гордо та бундючно.

— Ми від ясного князя Михайла Глинського з листом до ясної княгині Наступі Слуцької. їх милість князь Михайло Глинський просить негайної відповіді.

Узяла княгиня Настуся письмо, прочитала — брови чорні стягнула, чоло нахмарила.

— Відповідайте від мене князеві Михайлові Глинському, що я своєї постанови не змінила й не зміню ніколи. Коли хоче силою змусити мене, щоб я стала його жінкою,, нехай пробує — піде йому так/ як і першим разом.

І посли відійшли нізчим.

Гей, лютував князь Михайло, лютував. Ще, казали всі, ніколи ніхто не бачив князя Михайла таким лютим.,

— Стривай, горда княгине, ще почуєш силу князя Михайла Глинського. Не хочеш добровільно, так силою підеш!

І дав наказ до приступу на замок.

Та приступ заломався вже на самому початку. Обложені допустили напасників, що п'ялися по драбинах на заборола, аж на саму гору, а тоді разом постручували всі драбини. Неначе яблука з дерев, так падали додолу облягаючі, а рівночасно обложені з усіх воріт зробили сміливий випад, несподівано вдарили на напасників. Серед війська князя Глинського зчинився переполох і замішання. Розлючений князь Михайло кидався на всі боки, кричав, ганьбив, та не міг скоро завести ладу в свому війську, а тут із міста заграли гармати. Тепер у городі було гармат

більше, бо часи були непевні й княгиня Настуся подбала про кращі укріплення та придбала більше гармат, збільшила запаси стрілива.

— Не військо маю, боягузів,— скаженів князь Михайло,— та я мушу здобути це прокляте кишло Слуцьких. Не оуду я князь Михайло Глинський, коли не здобуду його.

Тим часом случани, що зробили випад, вернули назад за мури міста.

Військо князя Михайла вертало на свої становища...

Князь Михайло став приготовляти новий наступ, та тут небо затягнулося хмарами — почалася сльота. Не можна було й думати про новий наступ. Військо сиділо по наметах і куняло при багаттях.

Два тижні тривала безперервна сльота, земля розмокла, перемінилася в одне велике багновище. Княкь Михайло сидів у своєму наметі з братом та кляв усіх і все, на чому світ стоїть...

— Ця княгиня Настуся мусить бути відьма, мусить із чортами знатися — навіть природа тримає з нею. ^

По двох тижнях стало випогоджуватися, небо поволі вичищу-валося з хмар, усміхалося сонце ясним промінним.

І князь Михайло, що весь час ходив понурий і хмарний, як те небо над Слуцьком; тепер теж став відзискувати давню живість, неначе те усміхнене сонце додавало йому її.

Нарешті дав наказ:

— Готуватися до нового наступу!

Та й у Слуцьку, за валами, за мурами не дрімали — сторожили, направляли все, що було ушкоджене, приготовлялися до оборони. Аж заграли сурми в таборі князя Глинського:

— Наступ, наступ!

Військо з довгими драбинами підходить під мури міста.

Вже під мурами. Вже підтягують драбини. Сотні рук витягнулися, щоб підсунути їх під самі мури.

Аж тут як не посиплеться на них камінюччя, як не поллється гаряча смола й кип'яток. А там і крісові стріли посипалися — густо, густо.

Відпали руки від драбин, драбини захиталися в повітрі й гу-гуп додолу! Своєю вагою придавили чимало тих, що їх підводили під мури. Зойки, крики...

Та все ж таки дві драбини вдержалися. Пнуться вояки нагору захоронені щитами. Вже шоломи перших рядів вистають понад заборола. Аж тут як не вдарять на них слуцькі юнаки голими шаблями — покотилися голови напасників, як маківки, додолу, а тіла їх упали важко на дальші ряди на драбинах: і звалювали всіх, хто попався під тягар тіл надолину в рови з водою та на гострі палі, понабивані в ровах і коло ровів.

А тут і витягнулися руки з заборол та струтили й ці дві останні драбини додолу.

У цій самій хвилині роздався крик, залунали вистріли самопалів на лівому крилі військ князя Глинського.

— Підмога, підмога прийшла зі Мстиславська,— залунали оклики в Слуцьку.— До наступу, до наступу!

І заіржали коні кінниці княгині Настусі Слуцької, задзвеніла зброя блискуча, отворилися ворота города й, мов вуж, вихопилася кінниця по зводному мосту стрілою на ворога.

— Ура, ура! Слава княгині Настусі! — нісся понад ними грімкий крик, — Ура, ура!

У два вогні взяли воїв князя Глинського — по цей бік случани, а по той мстиславці.

Блищать мечі в промінні сонця, грізно витягуються списи, густо літають стріли гартовані.

Бій завзятий, лютий.

— Бий, рубай! — несуться оклики з обох боків.

Довго, довго тривав завзятий бій, аж захиталося військо князя Глинського, не видержало напору з двох боків,, назад подалося.

Ще завзятіше наперли об'єднані сили случаи і мстиславців.

У війську князя Глинського тривога. Вже ніхто не б'ється, тікають.

А князь Глинський волосся рве собі на голові.

— З таким військом, з такими боягузами тільки сорому наїшся!— кричав як божевільний.— Як уже сором, то сором до краю! Трубіть на відворот!

Забралися війська князя Глинського з під Слуцька — йшли так спішно, що навіть своїх убитих не похоронили. ' І мусіли случани хоронити їх. Радіють случани.

Однак були між ними й такі, що не раділи перемогою.

— Князь Михайло Глинський,— казали вони,— виступив в обороні православної віри й народу руського. За ним пішло вже багато міст, вважають його своїм зверхником, князем своїм. Він підняв зброю проти відвічних ворогів наших, а ми воювали з ним та ослабили його сили.

— У цьому-то й біда,— відповідали другі,— що в нас завжди поєднують загальні справи з особистими. Князь Глинський бажав при помочі народу, що виступив проти ворога, спекти свою леченю — примусити княгиню Настусю зламати даний обіт і віддати йому свою руку. Замість відразу виступити на ворога, стратив даремно більше як дві неділі на здобування города, що по-доброму міг прилучитися до нього.

А ще інші говорили:

— І загалом цей'виступ князя Михайла Глинського не ворожить нічого доброго! Що ж то жде нас, коли князь Глинський вийде побід-но? Замість литовського підданства, московська неволя. То ніби віра одна, та душа не одна. Ми цінимо й любимо волю над усе, а там одинокою людиною, що має волю, є великий князь. Всі інші, від найвищого до найнижчого, суть раби. Нам із ними не по дорозі.

Отак осуджували справу случани й кріпко держалися своєї любої княгині Настусі.

Думали случани, що тепер уже зазнають спокою, та не так судилося. Ще й не встигли добре понаправляти укріплень, понищених у часі облоги князя Глинського, як під укріпленнями Слуцька появилися перекопські татари.

— Використали хвилю,— говорив старий Курдієвич,— знають, що із-за московської війни всі війська будуть зайняті боротьбою на півночі, та й безпечно вдерлися в наші землі.

Тривога запанувала в місті. Війська мало, стріливо вийшло в часі оборони Слуцька перед облогою князем Глинським. Що буде, як не наспіє поміч, як обороняться перед хмарами татарви?

Як та сарана покрили татари передмістя Слуцька й сусідні селища. Горіли обійстя селянські.

Проти свого звичаю татари вперто стали облягати Слуцьк, завзялися здобути його.

Між случанами пішли слухи, що це татарський хан провідав про красу княгині Настусі та її дванадцятилітньої донечки Лесі й завзявся дістати їх, щоб послати в дар до султанського гарему.

Такі поголоски додавали, правда, случанам завзяття й витривалості. Та й завзяття/й витривалість вичерпуються, коли сил не стає, голод докучає.

— Ну, дали ми собі раду з князем Глинським, та з татарвою лед-ви чи дамо, коли поміч не прийде,— говорив старий Курдієвич тривожним голосом.

— Мусимо в який-небудь спосіб дати знати нашим боярам, щоб приспіли з відсіччю,— казала княгиня Настуся.

— Певно, це одинокий рятунок, та хто. зважиться? Довкола татари. Та я скажу оповістити, чи не зголоситься якийсь доброволець.

І оповістили:

— Хто з юнаків зважиться перекрастися крізь татарський табір і подати вістку княжим боярам, щоб спішили на поміч Слуцькові,— княгиня Настуся закликає їх.

Зголосилася десятка юнаків. Кожен перся, що хоче йти.

— Нам десять не треба, тільки одного,— каже Курдієвич. Однак юнаки напиралися, кожен чванився, що віц поладнає все

найкраще.

Тоді княгиня Настуся:

— Коли так, то хай ідуть усі, дадуть знати рівночасно в різних місцях, то й скоріше прибуде підмога.

Юнаки раді та веселі, поклонилися княгині, а один таки не видержав і закликав:

— О, ясна княгине, який я щасливий, що можу послужити тобі! Я радо вмру за тебе.

Княгиня замішалася трохи, коли глянула в його чорні великі очі, й усміхнулася злегка та сказала:

— Не тільки для мене послужиш, але й для всього города.

— Що мені город, я хочу послужити тільки тобі, княгине! — закликав юнак іще палкіше.

Княгиня знов глянула на юнака й спитала:

— Ти не тутешній, юначе?

— Ні, я з Черкас.

— З Черкас, із родинного міста моєї ненечки,— закликала княгиня,— як тебе звуть, юначе?

— Лука Павленко, ясна княгине. Мій покійний батько переселився тут із Черкас тому десять літ. Тепер яґ живу з матір'ю в городі, працюю в колодія.

— Як вернеш щасливо, зголосишся в мене,— сказала княгиня Настуся.

Юнаки вийшли різними воротами. А татарва готувалася до приступу на замок. Курдієвич бачив із башти їх приготування й говорив:

— Як нам тепер удасться відперти їх наступ, то все буде добре, татари відійдуть із нічим, бо дуже не люблять довгої облоги, не мають терпцю.

— Не тільки тому, що не мають терпцю, а й тому, що вони, не йдуть до нас здобувати міста, тільки для добичі,— додав сотник Тримко.

— І це правда,— признав старий Курдієвич.— Піде все добре, коби тільки нашим посланцям вдалося дістатися крізь татарський табір.

— Я думаю, що бодай тим удасться, які прокрадалися болотами, їх татари напевно не доглянули,— замітив сотник.

Раннім ранком забралися татари до приступу. Як та комашня _ дерлися вони на укріплення, все більше й більше. Хоч із міста лили кип'яток, хоч лили гарячу смолу, ніщо не спиняло татарви. Падали додолу, як снопи, татари, та це не спинювало наступних рядів, вони п'ялися й п'ялися нагору. Старий Курдієвич неначе юнак уганявся по заборолах, заглядав усюди, заохочував до витривалості!

— Держіться, держіться! — заохочував він.

— Ось-ось і надійде поміч! — додавав, хоч сам не дуже йняв віри в яку-небудь поміч...

Хоробро й кріпко держалися обложені, не подавалися. Хто тільки легко був ранений, не уступав із місця, далі бився. Та що ж, татарва теж хоробро билася. Із криком "Аллах, Аллах!" сунула й сунула наперед. На одну з башт найбільше пруть, зважили видно, що там найслабша оборона. Побачив це Курдієвич і з невеличким відділом, що був біля нього, кинувся загроженим оборонцям на підмогу. Татарва спершу подалася назад, а там знову наперла ще завзятіше. Січа страшна. Курдієвич забув про свою старість, забув, що в його руках оборона всього города, наче юнак кидався на ворога запально 'й завзято. Нараз захитався. Татарська шабля рубонула його в праве стегно. Він упав. На щастя один із вояків піддержав його. Двох юнаків узяло старого вождя й знесло його зі заборол на долину. х

— Держіться, юнаки, держіться! — кликав він ще коли виносили його.— Не піддавайтеся! Підмога ось-ось прийде!

Вояки держалися, та все ж воно не те, коли немає одностайних наказів, нема кого слухатися! Тут і там уже хитаються оборонці. Татарва без упину дреться нагору, наче хмарище котів... Прибігає гонець до княгині Настусі:

— Княгине, не видержимо, підмоги треба!

І княгиня без задуми хапає пістолі й меч та й вибігає до оборонців:

— Держіться, юнаки, держіться! — кричить вона, меча піднявши.— Я з вами! Прийде згинути, то згину враз із вами!

І наче новий дух увійшов у вояків, неначе розлючені леви кинулися вони на ворога, не дають йому доступу. А княгиня Настуся вже на другому місці, вже там додає духу воякам, не зважає на небезпеку.

Аж тут прибігає хлоп'я до княгині:

— Підмога, ясна княгине, підмога!

— Хто?— спитала княгиня на радощах.

— Бояри, бояри, перейшли болотами! Наші юнаки, що вийшли дати їм вістку про небезпеку, перевели їх туди!

І княгиня кличе до оборонців на заборолах:

— Підмога, вояки, підмога прийшла! Держіться ще хвилину. Невеличкою хфірткою, що від болот, в'їхав відділ княжих бояр, до

півтора сотні кінних, зоружених мужів і юнаків.

— Дякую вам, лицарі,— привітала їх княгиня Настуся,— дякую, що не зоставили мене, бідну вдовицю, й сиріток моїх! Дякую вам.

А бояри зараз станули до помочі обложеним.

Була крайня пора. Ворог уже вдирався на заборола. Та тепер, коли прийшли в підмогу бояри, відлетів від мурів, як м'яч відбитий. Та не надовго! За хвилину знову преться татарва нагору.

Але щб це?! Чого це серед татар там на долі така метушня? Переполох!

Глядять обложені й очам своїм віри не ймуть: військо в лискучих шоломах і панцирах на баских конях. А попереду на білому арабі лицар із довгою сивою бородою!

— Хто це?

— Князь Константин Острозький! — несеться радісний голос по заборолах.— Так це він! Його жовто-блакитний прапор!

Це був справді князь Константан Острозький. Із шеститисячним військом прибув він на відсіч татарам.

Із окликом "З нами Бог!" ударив князь Константан із своїм військом на ворога!

Татари від несподіваного наскоку змішалися й почали подаватися.

Та тут налетів хан із своїм відділом і завернув втікачів назад до бою.

Заграли гармати князя Константина, почулися зойки в татарських рядах, настала страшлива, пекельна година на полях розлогих, на слуцьких лугах. Казиться хан лютий, орлом уганяє, татарам до бою вогню додає, нагаямиу бій завертає й наново на князя Константина б'є. Даремні змагання, даремні зусилля, орлом налітає і князь Константан, неначе бурхлива чорноморська хвиля пливе його військо. Паде татарин, неначе травиця в літню косовицю, конають татари на руських шаблях, татарські шаблюки щербляться об крицю, паде на невірних тривога і жах.

Й на замку завзятая січа велася, татари на мури враз рвуться вгору, веде оборону княгиня Настуся, щоб духу додати, все прийде впору.

— Гей, жваво, юнацтво, гей, жваво, молодці, не жалійте татарських голов! Поб'ємо невірних, проженем вкоротці, за віру віддати не

жалкуймо кров! Вже поміч наспіла, шість тисяч лицарів привів на підмогу нам князь Константин, за кров і за муки спішіть відімстити хто християнин! — княгиня Настуся лицарів взиває, зове, закликає на лютий їх бій. Лицарство юнацьке як стій поспішає, на ворога громом" спадає як стій. Мов блискавки тії, мигочуть шаблюки, а враз самопали гримлять і гримлять, і тихнуть поволі татарськії луки, бо купами трупи татарські лежать...

Аж знов на підмогу шле хан. війська много, знову хмара татарів на місто несесь, та вдіять, не вдіють татари нічого, до бою із ними став город увесь. —

Аж бачить княгиня із башти: в долині, де Случ річка в'ється, тікає усе, татари горою, а руськая крівця струмками вже ллється, ще трохи й загине лицарство там все. Ще жменька зостала! Вже й ця утікає, упала вже сила, надія пропала, лицарство на добич татарам лишає намети й усе, що в наметах було. Лиш душу виносить із бою, "Аллах!" вже побідно по полі гуло. Татари, татари горою!

І бачить княгиня, що ця перемога готова і город віддать ворогам, спішить до боярства, спішить що лиш змога.

— Лицарі, на битву за мури йти нам! Спішім на підмогу, бо впадемо всі ми, якщо не поможем побити татар, числом хоч малі ми, та духом сильні ми, нам в серці завзяття палає пожар!

Так кличе княгиня боярство завзяте.

— Рушаємо з замку! — бояри гримлять.— Хай згине, пропаде невірство прокляте, княгині Настусі і слава й "сполать"!

Немов блискавиця несеться боярство, татарам на шиї нечайно спада, як кара із неба, рубає лицарство, не знає пощади, благати шкода!

Княгиня Настуся у збруї лискучій, на бої провадить завзятих бояр, під нею кінь сивий, як вихор той рвучий, під ноги згортає невірних' татар.

— За мною лицарі, за мною бояри! — піднявши меч в гору, княгиня зове.— Як ніч перед сонцем тікають татари, тікає хто може, хто ще з них живе. Багато, багато мечами потято, а більше ще в багна глибокі пішло, знайшли там невірні, знайшли там заплату — смерть в багнах враз з кіньми їх безліч найшло.

— Гей, радість, гей, радість, при нас перемога,— так радісні крики по місті пливуть.

і Кидали вгору шапки:

— Слава княгині, подяка для Бога! — скрізь дякою стелиться княгині путь.

Радіє ввесь Слуцьк, окликам у честь княгині Настусі немає краю. А князь Константин Острозький у гостях на Слуцькому замку. Маєстатична постать князя Константина, що був тоді ще в силі віку, не мац іще п'ятдесят літ, припала всім до вподоби.

— Княгине Настусе,— говорив князь Константин,— честь кому честь! Мушу зложити до ваших стіп пошану й подив! Коли б не хоробрість вашої княжої милості, княгине Настусе, й моя побіда не була б побідоюі Ви, наче справжня Амазонка, в саму пору впали на шиї татарам, моє лицарство не може начудуватися вашим геройським вчинкам, княгине! А знаю вже давніше, що ваша ясність, княгине Настусе, й господиня славна, й мати зразкова! Коли б я, княгине, не знав про ваш обіт, прохав би зараз у вас руки! Та коли годі інакше, то прохаю знайти у вашому серці куточок для мене, як щирого приятеля вашого, що в потребі готовий усе станути вам до помочі.

— Ваша ясносте, князю Константане,— відповіла княгиня Наг стуся, — за сьогоднішню прислугу, що ви зробили бідній удовиці, я буду вам вдячна до смерті, тож можете бути певні моєї приязні.

— Подякуйте перш за все вашому юнакові, що дав мені знати. Юнак над юнаки. Крізь татарський табір передерся! Я затямив собі його ймення: Лука Павленко. /

— Ах Павленко! — сказала княгиня.— Знаю, бравий юнак із неньчиних Черкас. Йому не забуду прислуги. <

Потім представила князеві своїх діток.

— Леся викапана батьке,— говорив князь Константин,— а Юрчик — це вірний ваш портрет, княгине! Я тямлю вас добре й не раз жалкував, що князь Семен вирвав мені пташку до свого гнізда.

їіри згадці про князя Семена княгиня посумніла й зітхнула важко. Князь помітив це, а все ж таки додав:

— І, може, я, княгине, й тому досі не женився, та лишім це. СКІЛЬКИ літ Лесі?

— Дванадцятий,— відповіла княгиня.

— Ну, за три, чотири роки буде вже панночка, свати вже слатимуться до неї. Шкода, що я вже застарий! А то не можу сватати матері, сватав би дочку!

— Хтозна князю, чи не підіжде вона на вас,— зажартувала зі сміхом княгиня Настуся.

А мала Леся весь час так дивилася на славного князя, так дивилася! І слухала пильно, так уже пильно, як на прохання ненечки князь Константин оповідав про свій полон у Московщині, та про те як йому вдалося втекти з полону.

— Не подобалося мені рабське життя в Московщині. Там людина не людина, а раб царя-государя,— закінчив князь.— І я використав нагоду та утік, хоч московський цар обіцював мені золоті гори.

'■— Так, так,— сказала на це княгиня Настуся,— Московщина нам духом чужа — одна віра хіба.

— І це йі,— замітив князь,— їх віра й обряд їх, хоч як і наш православні — та дуже різняться від нашого обряду й віри. Я мав час і нагоду приглянутися всьому. І знаю, що Москва ніколи не буде нам другом. Князь Михайло Глинський дуже помилявся, коли шукав помочі в Москві. І скоро вже пожалкує, хай тільки приглянеться до життя в Московщині, як я приглянувся в часі полону. Нам треба перш за все свої,сили скріпляти й вірити в себе. Прийде час, що вернеться наша давня слава й сила. Може, ми вже цього не побачимо. Та побачать діти, внуки наші. Я вірю в це. Молодий іще і сильний наш народ. Він не пропаде...

Так говорив князь Константин. А Леся не спускала очей із його виду та пильно прислухалася, що він говорив.

Князь Константин не був бесідник, говорив звільна, затинався, та в очах його, коли говорив, палахкотів юнацький вогонь.

І цей вогонь переливався в Лесине серденько та й розпалювався там у полум'я. В очах Лесиних князь Константин стояв як казковий герой, що перед ним кориться увесь світ...

Тільки, як очі старого князя зійшлися з її оченятами, вона опускала їх додолу, а личко зашарювалося, паленіло...

XII. ВИПОВНИЛА ОБІТ.

Минуло багато, багато літ!

І побілили вони чорний волос княгині Настусі. 1

Та духом вона все ще була молода, тілом дужа. А до княжни Лесі слалися й слалися женихи із Литви, із Польщі. Та вона всіх відправляла з гарбузом.

— Не для мене вони,— говорила вона ненечці. ч

— Я не силую тебе, Лесю,— говорила княгиня Настуся,— та вважай, що літа дівчини скоріш тікають, як .юнака.

— Все одно, ненечко, вони не для мене! Ненечка не допитувала більше.

А княжна Леся леліяла в своїй уяві постать не юнака вродливого, а поважну та горду постать князя-лицаря Константина Острозького.

Аж прийшла вістка, що князь Константин жениться. Шостий хрестик йому вже зачався, та тільки тепер подумав про женячку.

ї тепер не думав би про це, та приятелі не переставали вговорювати його:

— Чи ж хочеш, княже, щоб славний рід Острозьких загинув. І суджену підшукали йому: княжу Тетяну, дочку-одиначку князя

Семена Гольштанського й Настусі, княжни Збаражської.

Ой сумна, сумна була князівна Леся Слуцька, коли довідалася про

це!

Та коли княжна Тетянка просила її в дружки, не відмовилася.

ї була на весіллі, багато залицялося там до неї юнаків із високих родів, та вона найрадше танцювала з паном молодим...

І він, мабуть, чи не найрадше танцював із першою дружкою, княгинею Лесею, молодесенькою ще. /

То .було давно... Князівна Леся мала тоді всього чотирнадцятий рік, та вже тоді чарувала очі всіх і молодих, і старих... Вже тоді, десять літ тому... і

Осінь... Зів'ялий лист паде з дерев і стелиться по дорозі...

Княгиня Настуся з сином і з дочкою йде на поминальне богослужения в соборі за чоловіка свого, за князя Семена Слуцького...

Пішки іде, бо лт обітувала собі.

-Глядять люди на стареньку княгиню, що молиться, та згадують у думці все, що пережили в городі враз із княгинею Настусею — усе, й горе, й добро.

— Добра вона княгиня, мати вона ваша,— шепочуть люди собі. Та й діток гарних виховала... Т

По богослуженні пішла княгиня з сином і з дочкою до родинної гробниці князів Слуцьких і там молилася довго-довго біля домовини дружини свого любого.

— Семене мій дорогий,— шепотіла вона,— я додержала слова, усе моє життя посвятила для дітей твоїх, і виплекала та виховала їх як слід, обоє не принесуть сорому княжому родові Слуцьких...

Ще княгиня з дітьми не вийшла була з гробниці, як пригнав гонець від князя Константина Острозького, що його жінка Тетяна переставилася в кращий світ.

— Мамо, поїдемо на похорони,— казала Леся,— я їй дружкою була.

А чого ж би княгиня Настуся відмовила своїй Лесі, пестуночці своїй.

Поїхали всі троє...

Похорони були величаві. Як же ж інакше могло й бути, як же ж інакше й міг ховати князь Константин Острозький дружину свою...

Після похоронів князь Константин на обіді говорив найбільше з княгинею Настусею:

— Ну й виросла ж ваша Леся, ясна княгине, на кралю хоч куди,— говорив він,— та чував я від людей, князівно Лесю, що ви дуже щось гарбузами розкидаєте між наших юнаків, чн ж ні один не припав вам до вподоби?

Князівна Леся оченятка спустила...

Коли вже княгиня Настуся з дітьми від'їздила, князь Константин впрохувався в гості до Слуцька.

— Слуцький замок усе стоїть отвором для свого оборонця й приятеля князів Слуцьких,— відповіла княгиня Настуся.

— Приятеля княгині Настусі Слуцької,— поправив князь Константин.

Не довго ждав Слуцьк на приїзд князя Константина. У несповна місяць після похоронів жінки прибув він у гості до княгині Настусі.

Ніхто так не радів, ніхто^так не паленів на вид старого вже князя, як князівна Леся.

Та ж князь Константин із неї очей не спускає. А як князь від'їхав, то Леся призналася ненечці:

— Ненечко, я люблю князя Константина, люблю не від сьогодні, а відтоді ще, як я ще малою дитиною була, як він гостював у нас по облозі Слуцька татарами.

— Доню, Лесечко моя,— каже княгиня Настуся,—князь Константин уже старий, та коли любиш його — це ніщо — а я знаю, що він і тебе любить і не довго треба буде ждати, він знову тут прибуде...

— Любить у мені тебе, ненечко, та це нічого, бо й я тебе люблю дуже, дуже...

— Більше, як князя Константина? — спитала княгиня Настуся й усміхнулася.

— Ненечко,— сказала князівна Леся з докором і зашаріялася,— це інакша любов, це кохання...

І справді недовго ждаЛи на приїзд князя Константина... Та не сам він приїхав, приїхав із старостами в свати... Старість скора, бо не має вже часу.

Старість? У князя Константина якось годі про старість говорити, хоч сьомий хрестик уже почався, хоч борода сива — духом він юнак та й дужий іще тілом.

Як уже свати законні речі сказали, як уже князівна Леся сватам рушники, а судженому хустку подала, тоді князь Константин, суджену свою за обі рученьки взявши, сказав до княгині Настусі:

— Не повезло мені в молодих літах із любов'ю до вас пані матко, княгине Настусе, так бодай на старі літа пощастило в.вашої донечки.

А князівна Леся була така щаслива, така щаслива...

Через рік І справили весілля, гучне вже та гучне.

І не диво! — * . ■ ,

Це ж два найславніші доми лучилися в одне — старий княжий український рід Острозьких і литовсько-український рід князів Слуць-ких.

І два князівства святкували це весілля, просторе, що половину литовсько-руського великого князівства захоплювало,^ князівство дому Острозьких і князівство Слуцьке.

Радощам, веселощам повних дві неділі на цих землях не було краю.

Скрізь лунало щире й грімке:

— Многая літа молодій парі, княгині Олександрі зі Слуцьких Острозькій і князеві Константинові Івановичеві Острозькому!

Щасливі були князь Константан і княгиня Олександра!

Щаслива, тричі щаслива була княгиня-вдовиця Настуся.

Коли в Слуцькому соборі вінчалася її донечка з найславнішим тоді з усіх українців, вона молилася в душі й говорила зі своїм милим дружиною, покійним князем Семеном Слуцьким:

— Семеночку, любий мій, ось і вивела я твоїх діточок у люди. Донечку твою Лесю віддала я так, що й ти гордий певно з цьогс^на тому світі. Тай не насилу віддаю її за князя Константина, вона, твоя Леся, любить його, любить через край. І вже тоді, коли не мала ніякої надії стати дружиною князя Острозького, вже тоді крила любов до нього й відмовляла руки всім женихам, навіть найкращим партіям. І Юрчик твій, Семеночку, виріс на гарного юнака, лицарський дух у нього. Ще дуже молодим побив він ураз із київським воєводою Андрієм Немировичем на Рутці великі татарські війська так, що двадцять тисяч татар на місці трупом лягло, а сімсот іще в погоні вбили. Та й люблять його всі, твого Юрчика, Семеночку, бо дбає він про славу рідного народу та церкви святої.

Щаслива була княгиня Настуся, тричі щаслива. Зять, князь Константин Острозький прохав її, щоб перейшла жити до них до Острога, та княгиня Настуся відповіла:

— Ні, князю Константине, зостану я в Слуцьку, де мій любий Семен спочиває, біля Юрчика мого, а в вас буду частою гостею.

— Хай буде й так,— відповів князь Константин,— коли інакше годі! Пороги Острозького замку все радо повітають славну княгиню Настусю Слуцьку...

Тдк і було.

Княгиня Настуся зосталася жити в Слуцьку. Через рік справила весілля синові Юрчикові... Було це в перші дні осені... День був гарний, сонячний.

Сонячно, тепло було й на душі в княгині Настусі...

У повітрі літало павутиння. ' — Бабине літо,— сказала княгиня Настуся, на павутинки в повітрі вказуючи. /

А воно, це бабине літо, линуло й линуло повітрям та вилискувалося в сонці.

— Тепер я вже виповнила обіт,— думала княгиня,— не маю нічого вже до бажання, тільки злучитися з Семенком моїм.

А сонечко, осіннє, та любе сонечко так сяяло, так сяяло й наче говорило їй:

— Так, княгине Настусе, ти виповнила обіт, обов'язок свій сповнила як слід, як ялося матері й славній дочці народу свого — честь тобі і слава!